

Znakovi i poruke

IV-1-2011

Znakovi i poruke
Signs and Messages

Znakovi i poruke

Časopis iz komunikologije

Znakovi i poruke: časopis iz komunikologije **Signs and Messages: A Journal of Communication**

Broj IV-1-2011

ISSN 1840-3239

Znakovi i poruke je međunarodni naučni časopis iz komunikologije. U njemu se iznose opisi, objašnjenja, tumačenja i mišljenja o raznolikim pitanjima ljudskog komuniciranja u savremenom društvu. Zadatak časopisa je osvijetljavanje ljudskog komuniciranja iz različitih teorijskih i disciplinarnih polazišta, uz pomoć različitih metoda. Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavač

Komunikološki koledž u Banjaluci
Banja Luka College of Communications
Vojvođanska 2, Banja Luka, RS, BiH
051-321-200, zip@kfbf.edu.ba, www.kfbf.edu.ba/Zip/Zip

Za izdavača

Jelena Ćurguz

Savjet uredništva

Savjet uredništva čine članovi akademskog savjeta Koledža, odnosno istraživači i stručnjaci iz komunikologije, lingvistike, književnosti, umjetnosti, politikologije, psihologije, filozofije i sociologije: Željko Bošković, University of Connecticut; Ljubica Janjetović, Komunikološki koledž u Banjaluci; Slavo Kukić, Sveučilište u Mostaru; Toma Longinović, University of Wisconsin, Madison; Tatjana Marjanović, Univerzitet u Banjoj Luci; Lisa Parks, University of California, Santa Barbara; Midhat Riđanović, Univerzitet u Sarajevu; Zoran Tomić, Sveučilište u Zagrebu; Miodrag Živanović, Univerzitet u Banjoj Luci; i drugi.

Anonimna recenzija

Izorne naučne radove koji se predaju za objavljivanje u *Znakovima i porukama* pregledaju članovi Savjeta uredništva, stručnjaci za temu na koju je rad pisan, na temelju čijih prijedloga uredništvo odlučuje o objavljivanju rada u časopisu. Recenzenti ne znaju identitet autora radova koje čitaju. Autori mogu poslati za objavu samo neobjavljene radove, a predajom radova za publikaciju u časopisu *Znakovi i poruke* autori se obavezuju da iste radove ne šalju za objavu u drugim časopisima.

Autorska prava

Sva prava na sadržaj ovog časopisa ima izdavač. Zabranjeno je kopiranje, snimanje, preštampavanje, objavljivanje i distribucija časopisa ili bilo kog njegovog dijela bez pismene dozvole izdavača. *U člancima se iznose stavovi i mišljenja autora, a ne izdavača ili ustanova u kojima su autori zaposleni.* Copyright © 2011. Komunikološki koledž u Banjaluci/Banja Luka College of Communications.

SADRŽAJ

IV-1-2011

Izvorni naučni radovi

ANALIZA IMPERATIVA: DVIJE TEORIJE I JEDNA DRAMA Jasna Jurišić-Roljić	9
INDIREKTNI I DIREKTNI OBLICI AGRESIVNOG PONAŠANJA KOD MLADIH Edina Helić-Smailagić	25
INTERTEKSTUALNOST U PREDIZBORNIM GOVORIMA BARAKA OBAMA Milica Plavšić	35
JEDNA KONCEPTUALIZACIJA UREĐIVAČKE POLITIKE U MASOVNIM MEDIJIMA Aleksandar Bogdanić	47
KULTURA PRODUKCIJE I DISEMINOVANJA MEDIJSKOG SADRŽAJA I DECA KAO PUBLIKA Tatjana Duronjić	59
TEORIJSKA SHVATANJA DISKURSA Emir Muhić	73
TRAGIČNE JUNAKINJE U ROMANU <i>ORKANSKI VISOVI</i> Dijana Tica	91
UTICAJ MTV-a NA POPULARNU KULTURU Vesna Milenković	109

Izvorni naučni radovi i ogledi na engleskom jeziku

DICHOTOMY OF SYMBOLS Dalibor Kesić	121
GENRE AWARENESS: ISSUES OF PRIORITY AND APPROPRIATE- NESS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING Tatjana Marjanović	133
NARRATIVE STRATEGIES IN <i>THE JOY LUCK CLUB</i> Ivana Gerun	141
POZIV ZA PREDAJU RADOVA	151

Izvorni naučni radovi

ANALIZA IMPERATIVA: DVIJE TEORIJE I JEDNA DRAMA

Jasna Jurišić-Roljić

Univerzitet u Banjoj Luci

Svako umjetničko djelo, pored estetske, ima i komunikativnu funkciju, a kada je u pitanju književno djelo, čija je materija jezik, ta funkcija se može proučavati kroz lingvističke teorije. Ako posmatramo govorne činove kao osnovne jedinice komunikacije, tada se pragmatika nameće kao najadekvatnije rješenje. U ovom radu analizira se drama Marie Jones „Stones in his pockets” kroz teoriju govornih činova i teoriju učtivosti. Tačnije rečeno, ispituju se direktivi čiji je sintaksički predstavnik imperativna rečenica, te strategije učtivosti primijenjene u komunikaciju među likovima drame kako bi se pokazalo na koji način se ovi pragmatički koncepti mogu iskoristiti u proučavanju književnog djela.

Uvod

Jedna od novijih definicija pragmatike kaže da je to lingvističku disciplina koja proučava upotrebe jezika u ljudskoj komunikaciji u skladu sa društveno određenim uslovima (Mey, 2001: 6). Pošto je umjetnost takođe jedan oblik komunikacije, i pošto književnost, kao umjetnička tvorevina, koristi jezik, svakako bi bilo nepravedno isključiti je iz domena pragmatike jer se ona bavi svim upotrebama jezika. Iz tog razloga ne iznenađuje njeno sve veće prisustvo u analizi i interpretaciji književnih djela gdje uspješno spaja lingvističke i književne teorije kako bi ponudila što potpuniju interpretaciju (Sell, 2000 i Hillis Miller, 2001).

Shodno tome, ovaj rad polazi od pretpostavke da se analizom imperativa tj. sintaksičkog predstavnika direktiva i primjenom pragmatičkih teorija mogu ponuditi zaključci vezani ne samo za značenje imperativa u konkretnom kontekstu, nego i rasvijetliti komunikacija likova unutar dramskog teksta. Temeljna postavka za ovakvu hipotezu leži u činjenici da osnovne semantičke razlike u jeziku imaju svoje sintaksičke posljedice, pa se na taj način može obrazložiti upotreba imperativa u određenim situacijama.

Pošto je ispitivanje imperativa usko povezano sa njegovom pragmatičkom funkcijom, u radu se koriste dvije pragmatičke teorije: teorija

govornih činova i teorija učtivosti. One su odabrane zbog svoje upućenosti na rečenicu/iskaz kao osnovno polazište analize, što se podudara sa predmetom rada. U teoriji govornih činova koristi se koncept Johna Searlea, jednog od njenih osnivača, koji dolazi do zaključka da postoji pet razloga zbog kojih upotrebljavamo jezik, tj. pet vrsta govornih činova. Jednu od njih čine direktivi, čija je sintaksička realizacija, u pravilu, imperativna rečenica, pa će se u radu opisati pragmatičke funkcije koje ona može da ostvari.

Iz teorije učtivosti primjenjuje se okvir koji su dali Penelope Brown i Stephen C. Levinson (1978) zbog razrađenih strategija u jezičkoj interakciji. Ove strategije su od izuzetne važnosti kada pokušavamo doći do komunikativne poruke govornika jer od odabira određene strategije zavisi na koji način će se ta poruka tačno rastumačiti. Primijenjena na dramski tekst, ova teorija pomaže nam da bolje shvatimo odnose među likovima, a time i njihove postupke.

Teorija govornih činova

Na koji način ljudi komuniciraju i kako riječima predstavljaju svijet oko sebe oduvijek je intrigiralo filozofe. Mnogi od njih, npr. Leibniz, Frege, Russell, Wittgenstein, smatrali su da razumijevanje jezičke strukture može objasniti samu prirodu stvarnosti. Britanski filozof John Langshaw Austin (1911–1960) pošao je od pretpostavke da i ono što ljudi govore predstavlja djelovanje. Drugim riječima, kad kažemo: „Kladim se da će broj 34 stići prvi”, samo izgovaranje ove rečenice predstavlja djelo kladenja. Austin je začetnik teorije govornih činova koja polazi od toga da ljudi riječima čine mnogo više od prenošenja neke kodirane informacije. Prema tome, termin *govorni čin* označava čin koji se vrši izvođenjem iskaza¹.

Austin u svojim predavanjima na Harvardu 1955. godine, sakupljenim u djelu *Kako delovati rečima* razlikuje tri različita aspekta govornog čina:

- lokucionni čin (sam čin kazivanja nečega),
- ilokucionni čin (izvođenje čina u kazivanju nečega),
- perlokucionni čin (čin koji se javlja kao efekt ilokucionnog čina).

Vrste govornih činova

Dva su osnovna pristupa u klasifikaciji govornih činova: Austinov (1962), koji, u suštini, daje leksičku podjelu ilokucionih glagola, te Searleov (1979), koji se zasniva na pet razloga upotrebe jezika, tj. pet opštih kategorija ilokucionih činova.

Naravno, postoje i druge klasifikacije govornih činova (npr. klasifikacije koje su izvršili Vendler, Bach i Harnish, Allan, Bach) koje su pokušale dalje

razviti dva spomenuta pristupa. Neke od ovih klasifikacija zasnovane su na formalnim/ gramatičkim parametrima, druge, opet, na semantičkim/ pragmatičkim, a treće na njihovoj kombinaciji. Međutim, Searleova podjela ilokucionih govornih činova ostala je najznačajnija. Searle uvodi pet tipova ilokucionih činova:

1. ASERTIVI (*ASSERTIVES*), koje koristimo da kažemo ljudima kakvo je stanje stvari, npr. „Pada kiša.”
2. DIREKTIVI (*DIRECTIVES*), kojima pokušavamo nagnati ljude da nešto urade, npr. „Odesi ovo pismo u poštu.”
3. KOMISIVI (*COMMISSIVES*) kojima se obavezujemo da ćemo nešto uraditi, npr. „Odvešću vas u zoološki vrt.”
4. EKSPRESIVI (*EXPRESSIVES*) kojima izražavamo svoja osjećanja i stavove, npr. „Baš mi je drago što idemo na put!”
5. DEKLARATIVI (*DECLARATIONS*) čijim izgovaranjem unosimo nekakve promjene u stanje stvari, npr. „Proglašavam Olimpijske igre otvorenim!”

Direktivi

Prema navedenim kriterijumima, ilokuciona svrha direktiva sastoji se od govornikovog pokušaja da navede slušaoca da nešto uradi ili ne uradi. Taj pokušaj može biti različitog intenziteta, od ponizne molbe do grube zapovijedi i u toj lepezi značenja treba tražiti ilokucionu snagu izraza.

Quirk et al. (1985) ističu direktnu vezu između četiri sintaksička i semantička tipa rečenice, mada je ovdje riječ o nešto drugačijoj podjeli rečenica s obzirom na diskursnu funkciju: Izjavne rečenice (*declaratives*) koriste se za izjave (*statements*), upitne (*interrogative*) za pitanja (*questions*), imperativne za direktive, a uzvične (*exclamatives*) za izražavanje uzvika (*exclamations*). Ukoliko rečenice odudaraju od ove norme, riječ je o indirektnim govornim činovima o čemu će kasnije biti više riječi.

Imperativ kao direktiv

Direktivi se, u najvećem broju slučajeva, pojavljuju u obliku imperativne rečenice, međutim, veza između značenja imperativne rečenice i ilokucione snage koju ona može sadržavati puno je složenija od onoga što gorenavedena definicija direktiva sugeriše. Imperativom može izraziti i ravnodušnost, sugestija (kojima se ne traži od slušaoca da nešto uradi ili ne uradi), može se dati nekakva mogućnost ili dozvola.

Dakle, imperativi jesu direktivi. Svi oblici imperativa koji izražavaju nedirektivnu ilokucionu snagu time ulaze u kategoriju indirektnih govornih činova, o čemu će više biti rečeno u sljedećem potpoglavlju. Ova konstatacija nosi određene probleme jer je veoma teško odvojiti one

direktne govorne činove izražene imperativom od onih za koje bi imperativ bio upotrijebljen indirektno.

Yule (1966) navodi sredstva koja nam pomažu da lakše odredimo ilokucionu snagu (Illocutionary Force Indicating Devices), a to su red riječi, naglasak, intonacija, gestikulacija, znaci interpunkcije, didaskalije (u dramskom tekstu), performativni glagoli i, najčešće, kontekst.

Quirk (1985) nudi sljedeću klasifikaciju ilokucione snage imperativa: *zapovijed, zabrana, zahtjev, molba, savjet, upozorenje, prijedlog, uputstvo, pozivanje, nudjenje, odobrenje, želja, psovka, nepovjerljivo odbacivanje iskaza, samorazmatranje*. Ovoj listi dodala sam *podsticanje, izazivanje, privlačenje pažnje i liječenje vjerom* kako bih uspjela obuhvatiti što više značenja ovog glagolskog načina. Prema navedenoj klasifikaciji razvrstane su imperativne rečenice u drami.

Direktni i indirektni govorni činovi

U prethodnim poglavljima navedeni su primjeri direktnih govornih činova u kojima se sintaksički tip rečenice podudara sa semantičkim tipom. Prema toj normi, imperativne rečenice su direktivi. Ako se norma naruši, riječ je o indirektnim govornim činovima (*indirect speech acts*), čije značenje se objašnjava na sljedeći način:

Značenje govornih činova mora se izvesti kroz upotrebu pragmatičkih principa i poznavanja konteksta. (Linell, 2005: 95)

Glavno pitanje vezano uz indirektne govorne činove jeste na koji način govornik kaže jedno i tome dodaje još nekakvo značenje, zatim, na koji način slušalac pravilno tumači poslanu mu poruku. Morgan (1978) daje jedno od objašnjenja u kome navodi kako su indirektni govorni činovi često konvencionalizovani. Ovo potkrijepljuje činjenicom da se kod nekih naizgled sinonimnih lingvističkih izraza samo jedan oblik može koristiti kao indirektni govorni čin. Npr. *Can you pass the salt?* je sinonim sa:

1. Are you able to pass the salt?
2. Do you have the ability to pass the salt? (Morgan, 1978: 267)

Međutim, jedino se izraz *Can you pass the salt?* koristi kao indirektni direktiv u značenju *Dodaj mi so*. Searleov odgovor na ovo pitanje potvrđuje određeni stepen konvencionalnosti indirektnih govornih činova, što dalje inspiriše Morgana da ponudi određeni test koji bi mogao poslužiti u određivanju konvencionalizovanih izraza. Taj test predstavlja upotrebu riječi *please* u indirektnim, ali i direktnim direktivima:

3. I request you to *please* pass the salt.
4. *Please* pass the salt.

5. Can you *please* pass the salt?
6. ?Are you able to *please* pass the salt?
7. ?Do you have the ability to *please* pass the salt? (Morgan 1978: 274)

Zašto ljudi u komunikaciji koriste indirektno govorne činove? Odgovor na ovo pitanje izravno je povezan s teorijom učtivosti i postavkama koje ona nudi; upotreba indirektnih govornih činova jednostavno se smatra pristojnijom od njihovih direktnih parova, naročito kada su u pitanju zahtjevi, pritužbe, izvinjenja i sl. u strategijama prijetnji „obrazu” i njegovom čuvanju.

Značenje indirektnih govornih činova, kako Searle navodi, može se izvesti kroz kooperativni proces koji pomaže u daljem izvođenju višestrukih ilokucija. Ovaj zaključak direktno se oslanja na teoretske postavke britanskog filozofa Paula Herberta Gricea. On uvodi pojam konverzacione implikature (Grice 1989), tj. poruke koju govornik implicira pored osnovnog značenja rečenice. Princip uzajamne saradnje u vođenju razgovora određuju četiri maksime: maksima kvantiteta, kvaliteta, relevantnosti i načina.

Naravno, Grice ne sugerira potvorenou upotrebu ovih maksima u konstrukciji razgovora. One su prvenstveno korisne u njihovoj analizi i interpretaciji, te mogu mnogo otkriti „između redova”, čega ni slušalac ni govornik nisu bili svjesni. U tu svrhu koriste se i u ovom radu jer se teorija govornih činova, a naročito teorija učtivosti oslanjaju na Griceove postavke.

Savremene tendencije u teoriji govornih činova

Analitički način razmišljanja pokazao se produktivnim u svim naukama, pa tako i u lingvistici i filozofiji jezika. Unutar tog analitičkog okvira, teorija govornih činova zauzela je značajno mjesto kao jedna od najplodonosnijih metoda. Svakako, pet decenija istraživanja i polemika dalo je različite koncepte, ali i kritike ove teorije.

Analiza govornih činova našla je svoju primjenu i u proučavanju različitih jezika i kultura. Polazi se od specifičnosti govornih činova; na koji način se realizuju, kakvu reakciju izazivaju, koliko su isti govorni činovi direktni/ indirektni u različitim kulturama i sl. Među najznačajnijim radovima ove vrste svakako se treba spomenuti rad Blum-Kulke i Kasper (1993), Wierzbicke (2006) i Huang (2006).

Nekoliko novijih pristupa u teoriji govornih činova vezano je za područje kompjuterske lingvistike. Njihova integracija u intensionalnu logiku i stvaranje ilokucionarne logike (Vanderveken, 2002) predstavljaju važan korak u razvoju ove teorije. Dalje, formalizacija raznih aspekata teorije govornih činova u umjetnoj inteligenciji može se naći kod Bunta i Blacka (2000) i Jurafskya (2004).

U kolikoj mjeri je teorija govornih činova uključena u proučavanje jezika možda najbolje pokazuju sljedeće riječi:

Ako su morfeme osnovne jedinice značenja, onda su govorni činovi osnovne jedinice komunikacije. Bilo kakvo proučavanje jezika koje ignoriše govorne činove je u svojoj suštini nepotpuno. (Nozar i Gautam, 2010: 197)

Teorija učtivosti

Pragmatički pristupi vezani za učtivost pojavili su se sredinom 1970-ih, kada je Robin Lakoff (1973) povezo učtivost s Griceovim kooperativnim principom kako bi objasnio zbog čega se ljudi u komunikaciji ne pridržavaju ranije spomenutih maksima. Pokušavajući dati odgovor na isto pitanje, Geoffrey N. Leech (1983) zaključuje da je proces jezičke komunikacije određen odnosom problem – rješenje problema, te uvodi princip učtivosti (Politeness Principle), izražen kroz maksime takta (Tact Maxim), velikodušnosti (Generosity Maxim), odobrenja (Approbation Maxim), skromnosti (Modesty Maxim), slaganja (Agreement Maxim) i saosjećanja (Sympathy).

Teorija učtivosti, koju su formulisali i razradili Penelope Brown i Stephen Levinson (1978), polazi od pojma „obraza”² (*face*):

Obraz je predstava o sebi sačinjena u terminima pozitivnih društvenih atributa – znači, predstava koju drugi mogu da dijele kao kada osoba dobro predstavi svoju profesiju ili religiju dobrim sopstvenim nastupom. (v. p. Goffman, 1967: 5)

Brown i Levinson uvode dvije varijante „obraza”:

- **POZITIVNI OBRAZ** predstavlja čovjekovu želju da se o njemu dobro misli, drugim riječima da mu se drugi dive, razumiju ga i smatraju pozudanim, prijateljem.

- **NEGATIVNI OBRAZ** predstavlja čovjekovu želju da mu se drugi ne nameću, tj. da može slobodno djelovati.

Ova dva aspekta „obraza” sastavni su dio svake društvene interakcije i da bi učesnici zadržali svoj obraz moraju međusobno saradivati. Dakle, učtivost se sastoji u tome da se ne sačuva samo svoj „obraz”, nego i „obraz” sagovornika. U suprotnom, dolazi do nekog od činova ugrožavanja „obraza” (*face threatening act*).

Brown i Levinson razrađuju četiri tipa strategija kojima se nastoji sačuvati „obraz” sagovornika u situaciji kada je čin ugrožavanja obraza neizbježan ili poželjan. To su:

1. **direktne strategije (bold on-record)** – ne umanjuju čin ugrožavanja „obraza”;

2. pozitivna učtivost (positive politeness) – obuhvata slaganje, izbjegavanje neslaganja, obzir prema govornikovim željama, pojačani interes za ono što govornik kazuje i sl.;

3. negativna učtivost (negative politeness) – obuhvata konvencionalnu indirektnost, oklijevanje, izvinjavanje i sl.;

4. indirektna strategije (off record) – koristi se indirektan jezik i maksimalno umanjuje čin ugrožavanja „obrazu”.

Brown i Levinson uvode tri osnovne sociokulturne varijable kojima se određuje koliko je neki čin prijetnje „obrazu” ozbiljan. To su:

- socijalna distanca (D) između učesnika razgovora,
- moć (P) koju adresat ima nad govornikom,
- nivo nametanja izražen u iskazu (R).

Uzimajući gorenavedene varijable u obzir, konačna formula izgleda ovako:

$$W_x = D(S, H) + P(H, S) + R_x,$$

gdje W označava „težinu” prijetnje „obrazu” x , S govornika, a H slušaoca. Brown i Levinson ističu da je određenje svake varijable kulturološki uslovljeno, a time i nivo učtivosti, te tip strategije koja će biti odabrana da bi govornik uspješno iznio svoju poruku.

Savremeni pravci u teoriji učtivosti

Današnji lingvisti koji se bave teorijom učtivosti (Eelen 2001, Mills 2003, Watts 2003, Locher 2004) preispituju postavku da se ljudi, u načelu, slažu oko toga šta sve predstavlja učtivo ponašanje, te ističu dinamičku i neodređenu prirodu značenja u interakciji. Učtivost se posmatra kao stvar pregovora između sagovornika, iz čega proizlazi da različiti učesnici mogu istu međusobnu komunikaciju različito protumačiti.

Novi pristup u teoriji učtivosti ponudio je Gino Eelen (2001) – on uvodi pojmove „(ne)učtivosti prvog reda”, u koje svrstava zdravorazumsko, narodno ili laičko tumačenje (ne)učtivosti, „(ne)učtivosti drugog reda”, pod kojim podrazumijeva (ne)učtivost kao pojam u sociolingvističkoj teoriji i „ekspresivne učtivosti” kako bi opisao primjere namjerne upotrebe učtivih izraza.

Oslanjajući se na Eelenove postavke, Richard J. Watts (2003) navodi kako se strategije učtivosti mogu iskoristiti kao sredstvo manipulacije. Njegov doprinos ovoj teoriji čine koncepti „političkog ponašanja” i strateške učtivosti: prvi se odnosi na društveno određenu, pa i ograničenu učtivost, a drugi obuhvata sve ono što govornik čini/ kaže van granica „političkog ponašanja”. Locher (2004) zaključuje kako „političko ponašanje” nije spontano, ono je krajnje predvidljivo i očekivano, pa ne može biti učtivo. Učtivo ponašanje je markirano i označava govornikovu želju da pokaže brigu i poštovanje prema sagovorniku.

Govorni činovi u drami

Govorni činovi se najlakše prepoznaju u dijalogu, pa je dramski tekst izuzetno pogodan za njihovo proučavanje. Sa aspekta teorije govornih činova, postavlja se pitanje na koji način se oni ostvaruju i tumače u jednom dramskom tekstu, u poređenju s tekstom koji ima osnovu u realnosti, a ne u mašti. Searle (1981) daje objašnjenje kako se u književnom tekstu autor putem izgovaranja/ pisanja rečenica pretvara da vrši ilokucionni čin. Dramski tekstovi predstavljaju još interesantniji slučaj ove tvrdnje, jer se u njima, pored autora, pretvaraju i glumci prema autorovim uputstvima. Searle slikovito upoređuje ilokucionu snagu dramskog teksta sa ilokucionom snagom recepta za kolač; to je skup uputstava koja govore kako nešto uraditi, tj. kako izvesti dramu.

Naravno, dramski se dijalog razlikuje od svakodnevnog razgovora:

Istovremeno, važno je podvući da dramski dijalog nikada nije identičan dijalogu u razgovornom stilu (već i zbog niza uslovnosti – npr. zbog vremenskog sažimanja, zbog mjesta dijaloga u razvoju dramske radnje i slično), ali da se često koristi nekim elementima razgovornog dijaloga, naravno, uz postupak preregistracije. (Katnić-Bakaršić, 1999)

Drugim riječima, razgovor između likova drame je patvoren, on nema spontanost živog govora, pisan je s predumišljajem, te nosi komunikativnu poruku pisca.

Dalje, kao i svako drugo književno djelo, tako i drama stvara vlastiti kontekst, tj. ugrađuje elemente izvan lingvističkog u svoj unutarnji kontekst (Marcelo, 2003: 277). Naravno, ta veza sa „vanjskim svijetom” mora biti zadržana zbog pristupačnosti i aktuelnosti samog djela.

Stones in his pockets je komedija Marie Jones objavljena 2000. godine. Njena neobičnost je u tome što je, iako se u njoj pojavljuje petnaest likova, predviđena za glumačku izvedbu samo dvojice glumaca. Radnja drame smještena je u slikovito irsko selo u kome se snima holivudski film. Dva glavna lika, Charlie Conlon i Jake Quinn, kao i većina ljudi iz tog mjesta, statisti su u filmu. Komičnost drame zasniva se na pokušaju filmske ekipe da dobije odgovarajuću „irsku atmosferu”, međutim, nakon tragičnog završetka jednog od statista, svima je jasno da holivudski filmovi imaju malo toga zajedničkog sa pravim životnim dramama. Jake i Charlie postaju ti koji će drame ovih mještana prenijeti na scenu.

Stones in his pockets je nagrađena prestižnom nagradom Olivier Awards za najbolju komediju 2001. godine.

U proučavanju korpusa ove drame izdvojeno je 175 rečenica koje sadrže imperativ, određena im je ilokucionna snaga i izvršena klasifikacija prema tipu govornog čina. Iz nje je, za detaljnu analizu, izdvojeno pet primjera³:

1. primjer Str. 18. i 19, Mickey se obraća Charlieju i Jakeu:

- *Not me fella, I'm only warning you, if you don't want to be replaced you do as you're bid...*

- *... just say nothin' and you will be forty quid a day the wiser, that's my motto Jake.*

Mickey daje savjet mlađim statistima, u ovom slučaju to su Jake i Charlie. Mickey se smatra autoritetom jer je najstariji među njima, a poznat je još po tome što je statirao u filmu *The Quiet Man*. Ovaj primjer je interesantan jer prikazuje kompleksne govorne činove koji su česti u složenim rečenicama. U prvom dijelu imamo upozorenje izneseno kroz uslov. U drugom je riječ o indirektnom govornom činu; uslov je upotpunjen rečenicom: „*that's my motto Jake*” čime se želi dati nekakvo stanje stvari, dakle, ovo je indirektni asertiv. Obje rečenice su, u isto vrijeme, i savjet.

Budući da je netražen savjet čin prijatnije „negativnom obrazu”, Mickey ga ublažava koristeći marker prisnosti „*fella*”, te duhovitu igru riječima u drugoj rečenici.

2. primjer Str. 32, Charlie se obraća Seanu:

- *Piss off Sean.*

Charlie i Jake su u gostionici. Prilazi im sedamnaestogodišnji Sean, pijan ili pod utjecajem narkotika, i traži drogu od njih. Rečenica koju mu Charlie upućuje primjer je imperativa koji se koristi u psovci. Ovdje je svakako riječ o prenesenom značenju, pri čemu se krši maksima kvaliteta; psovke su najčešće metafore ili idiomi (Pinker 2007) i uglavnom služe izražavanju osjećanja ili stavova, pa se veliki broj njih svrstava u ekspresive. Međutim, Charlie zaista želi da Sean ode, pa je to primjer direktiva i direktne strategije u činu prijatnije obrazu. Svrha ovog vulgarnog izraza nije samo u vrijeđanju, nego i nastojanju da se što efikasnije izvrši njegov iskazni sadržaj, drugim riječima, da Sean više ne dosađuje.

3. primjer Str. 47, Jake se obraća Jocku:

- *Listen mate, do me a favour will you ... go and tell Miss Giovanni, thank you but no thank you ... tell her I don't like coffee and I hope she is not too offended.*

Jock, tjelohranitelj filmske zvijezde, na njezin zahtjev treba da joj dovede Jakea, pa mu, „iz sigurnosnih razloga”, upućuje niz neugodnih pitanja. Jake izgovara rečenice iz primjera u kojima imamo pet imperativa. Svi su oni direktni direktivi, s tim da je ilokuciona snaga prvoga privlačenje pažnje, a ostali su zahtjevi. Korištenjem markera pripadnosti grupi (*mate*) Jake ublažava čin prijatnije „obrazu” jer od Jocka traži uslugu, a za to nema dovoljno autoriteta. Upitna fraza (*will you*) primjer je strategije negativne učtivosti u kojoj govornik koristi dvosmislene izraze (*hedges*) jer ne smatra da je slušalac

voljan ili sposoban izvršiti određeni čin. Ovom strategijom izbjegava se na-
gađanje i pretpostavljanje.

4. primjer Str. 52, Caroline se obraća Jakeu:

- *Excuse me?*

- *Look I don't have time to sit here with you and discuss what my character would and would not do.*

Caroline, poznata američka glumica, traži da joj Jake pomogne da što bolje usvoji irski izgovor. Jake počinje prepirku o osobinama lika koji ona glumi. Slijedi prva rečenica iz primjera, ponovo kompleksan govorni čin: konvencionalizovana formula „*excuse me*”, koja se u komunikaciji koristi za skretanje pažnje, ovdje ima upitnik, tj. uzlaznu intonaciju, pa se može parafrazirati kao: „*Šta si to rekao?*”. Ovo je primjer gdje nam didaskalije (u ovom slučaju riječ *annoyed*) pomažu u određivanju ilokucione snage izraza. Caroline je ljuta jer svojim komentarom Jake vrši čin prijeteće njenom negativnom obrazu. U tom smislu, ova rečenica predstavlja njen protest, dakle, indirektan ekspresiv. Nakon kraće prepirke, slijedi druga rečenica iz primjera u kojoj imamo direktiv „*Look*” (njime Caroline dodatno skreće Jakeovu pažnju na ostatak rečenice i na svoju poziciju autoriteta), te asertiv, u kojem Caroline navodi da nema vremena. Ovdje je također riječ o indirektnom govornom činu, tj. indirektnom direktivu jer Caroline koristi indirektnu strategiju da poruči Jakeu kako je vrijeme da ide. Indirektnost ovog direktiva zasniva se na tome što nije izrečen imperativnom rečenicom.

5. primjer Str. 84. i 85, Simon se obraća Mickeyju i Aisling:

- *Get me security.*

- *It's OK, I'll take care of it myself – OK you, you had your fun, now move.*

- *Right you, you were warned ... move it.*

- *There are three hundred and fifty of you in the can ... nobody is even going to notice, now move it and don't come back.*

- *Move or we will call the police.*

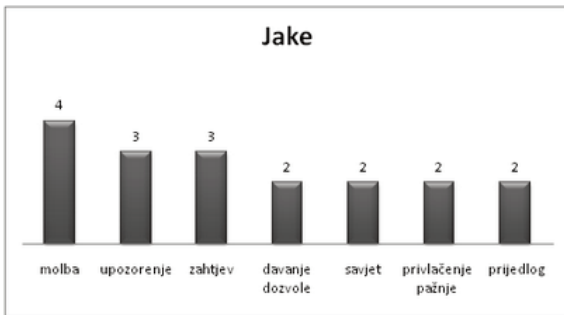
- *Aisling call the guards will you, there is going to be trouble.*

Simon pokušava da se riješi pijanog statiste, Mickeyja, pri čemu se obraća njemu i Aisling (odgovornoj za postavljanje scene). Ovdje je izdvojeno šest imperativnih rečenica u kojima imamo direktne govorne činiove s različitim ilokucionom snagom. Budući da je Simon ipak nadređen Aisling, upućuje joj direktnu zapovijed. U sljedećoj rečenici imamo više govornih činova: asertive (*It's OK, OK you, you had your fun*), komisiv (*I'll take care of it myself*), te direktiv na kraju. Upućeni direktiv primjer je naredbe jer Simon ima „formalni autoritet” nad Mickeyjem,

potreban za ovu vrstu ilokucione snage. I treća i četvrta rečenica su kombinacije asertiva i direktiva, s tim da direktiv u četvrtoj ima ilokucionu snagu prvo naredbe (*now move it*), a zatim zabrane (*don't come back*). Slijedi upozorenje u petoj rečenici (direktiv i komisiv), te na kraju primjera ponovo zapovijed (direktiv i asertiv). Simon u ovim rečenicama koristi direktne i indirektne strategije izvodeći čin prijetnje „obrazu”. Primjer počinje sa direktnom zapovijedi upućenoj Aisling. Dalje, njegovo obraćanje Mickeyu je uvredljivo (oslovljava ga sa *you*). Kada ne uspijeva da dobije obezbjeđenje, Simon primjenjuje indirektne strategije: korištenje pasiva i zamjenice *we* umjesto *I*, čime se distancira od izravnog sukobljavanja. Ova distanca kulminira u posljednjoj rečenici gdje ponovo zapovijeda Aisling da zove obezbjeđenje i time pokazuje svoju nesposobnost da riješi problem.

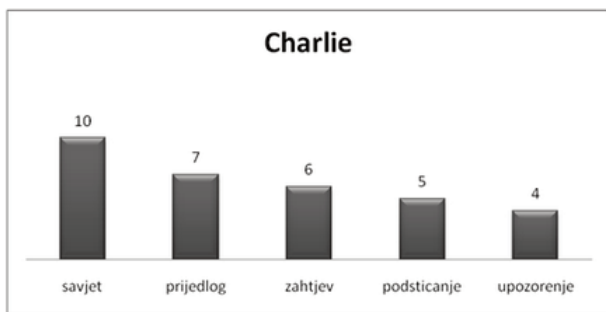
Grafički prikaz rezultata i komentar

Iz drame *Stones in His Pockets* izdvojeno je 175 direktiva koji sadrže imperativ. Njihova raspodjela prema dva glavna lika prikazana je na slici 1.

Slika 1 Jake: Broj prvih pet tipova direktiva po učestalosti od ukupno 27

Jakeu pripada svega 27 direktiva koji sadrže imperativ. U prvih pet po učestalosti spadaju molba (13%), upozorenje (13%), zahtjev (9%), davanje dozvole (9%), savjet (9%), privlačenje pažnje (9%) i prijedlog (5%). Ovi podaci ukazuju na činjenicu da Jake rijetko koristi imperativ, a i primjeri koje koristi imaju slabiju ilokucionu snagu, te sadrže sredstva kompenzacije. Nameće se zaključak da Jake izbjegava direktne činove prijetnje „obrazu”, on u svom obraćanju drugima veoma pazi da zadrži ne samo svoj, nego i sagovornikov „pozitivan obraz”, što ga čini nenametljivom osobom, dobričinom. U situaciji kada je njegov „obraz” ugrožen, on koristi zahtjev kao najjače sredstvo suprotstavljanja. Jake samo jednom koristi zapovijed: u situaciji kada želi pomoći prijatelju da shvati situaciju u kojoj se ovaj nalazi.

Slika 2 Charlie: Broj prvih pet tipova direktiva po učestalosti od ukupno 56

Charlie izgovara 56 direktiva koji sadrže imperativ, od toga među prvih pet po učestalosti spadaju savjet (15%), prijedlog (13%), zahtjev (11%), podsticanje (9%) i upozorenje (7%). Iako Charlie upotrebljava dvostruko više direktiva u odnosu na Jakea, i kod njega je najveći broj imperativa slabije ilokucione snage, što takođe ukazuje na izbjegavanje direktnih činova prijetnje „obrazu” u slučajevima kada za njega postoji rizik po vlastiti „obraz”. Međutim, drugu stranu Charliejeve ličnosti oslikavaju zapovijedi (koristi ih uglavnom u odbrani svoga „obraza”) i zabrane, te indirektni govorni činovi kojima se koristi u izražavanju emocija. Ovi podaci ukazuju na njegovu duboku nesigurnost i sklonost ka iluzornim uvjerenjima.

Zaključak

Ako ljudsku komunikaciju posmatramo kao osnovni preduslov za sve druge čovjekove aktivnosti, onda direktivi, prvenstveno imperativi, u njoj zauzimaju veoma važno mjesto jer se njima od drugih traži da nešto urade. U tom pravcu izvršeno je istraživanje u ovom radu, za čiji se korpus koristi dramski tekst kao najvjernija simulacija žive upotrebe jezika u kontekstu.

Imperativ je pragmatički opisan, predstavljene su teorija govornih činova i teorija učivosti. Iz spomenutog korpusa izdvojene su rečenice koje sadrže imperativ, imperativima je određena ilokuciona snaga po uzoru na klasifikaciju Quirka et al. (1985), koja je dodatno proširena zbog detaljnijeg opisa ovog direktiva. Na tako izdvojene direktive primijenjene su gorenavedene teorije. U analizi konkretnih primjera direktivnih rečenica ponuđena su objašnjenja konteksta i komunikativne poruke glavnih aktera radnje.

Rezultati pokazuju da je svaki imperativ direktiv, ali ne i obrnuto. Imperativni direktivi koriste se i u indirektnim govornim činovima, najčešće

kao indirektni ekspresivi i indirektni komisivi (obično je ovdje riječ o zahtjevu jer je on prototipični imperativ). Imperativi jače ilokucione snage upotrebljavaju se u direktnim strategijama prijetnje „obrazu”, a oni slabije ilokucione snage pokazuju manji intenzitet uslova iskrenosti, pa samim time vrše manju prijetnju „obrazu”. Statistički podaci pokazuju da je podjednak procenat imperativa s jakom i sa slabom ilokucionom snagom. Za dalje proširenje teme imperativa u govornim činovima bilo bi jako zanimljivo uporediti ove rezultate sa rezultatima dobijenim ispitivanjem živog govora i vidjeti da li se frekvencija upotrebe istih ilokucionih snaga podudara ili ima značajnijih odstupanja.

Analiza imperativa u dramskom tekstu pokazuje širinu pragmatičkog pristupa u proučavanju jezika književnosti. Međutim, ovakav lingvistički prikaz ne osiromašuje književno djelo u artistskom smislu, upravo suprotno: on nesumnjivo doprinosi našem doživljaju i razumijevanju jednog umjetničkog ostvarenja. Iz tog razloga, pragmatički koncepti svakako imaju svoje mjesto u lingvističkoj stilistici, ali mogu biti i vodilja koja će preko književnosti, kao sredstva komunikacije, rastumačiti komunikaciju i u neknjiževnom kontekstu.

Bilješke

¹ Termin *govorni čin* koristi se, u širem smislu, za bilo koji način jezičke upotrebe, bilo verbalne ili neverbalne.

² Termin *face* se u ovoj teoriji koristi u svom metaforičkom smislu kao čast, poštovanje, slično značenju riječi *obraz* u našem jeziku (kao npr. u izrazu „izgubiti obraz”), pa je prevod *obraz* odabran u ovom radu.

³ Važno je napomenuti da su u ovoj drami interpunkcijski znaci oskudni (često su dvije rečenice odvojene trima tačkicama), pa se ovo sredstvo određivanja ilokucione snage ne može pouzdano iskoristiti.

KORIŠTENI IZVORI

- Austin, John L. (1962). *How to do things with words*. Oxford, Engleska: Oxford University Press.
- Brown, Penelope i Levinson, Stephen C. (1978). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge, Engleska: Cambridge University Press.
- Bunt, Harry i Black, William. (2000). *Abduction, belief and context in dialogue: Studies in computational pragmatics*. Amsterdam, Holandija: John Benjamins.
- Dascal, Marcelo. (2003). *Interpretation and understanding*. Amsterdam, Holandija: John Benjamins.

- Eelen, Gino. (2001). *A critique of politeness theories*. Manchester, Engleska: St. Jerome.
- Goffman, Erving. (1967). *Interaction ritual*. New York, NY: Anchor books, Doubleday.
- Grice, Paul H. (1989). *Studies in the way of words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hillis Miller, Joseph. (2001). *Speech acts in literature*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Huang, Yan. (2006). *Pragmatics*. Oxford, Engleska: Oxford University Press.
- Jones, Marie. (2001). *Stones in his pockets*. New York, NY: Applause.
- Jurafsky, Dan. (2004). Pragmatics and computational linguistics, u Horn, Lawrence i Ward, Gregory (ur.): *The handbook of pragmatics*. Oxford, Engleska: Blackwell.
- Kasper, Gabriele i Blum-Kulka, Shoshana. (1993). *Interlanguage pragmatics*. Oxford, Engleska: Oxford University Press.
- Katnić-Bakaršić, Marina. (1999). *Lingvistička stilistika*. Prag, Češka: Research Support Scheme.
- Lakoff, Robin. (1973). The logic of politeness; or minding your p's and q's. *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 8, 292-305.
- Leech, Geoffrey N. (1983). *Principles of pragmatics*. London, Engleska: Longman.
- Linell, Per. (2005). *The written language bias in linguistics: Its nature, origins and transformations*. London, Engleska: Routledge.
- Locher, Miriam. (2004). *Power and politeness in action: disagreements in oral communication*. Berlin, Njemačka: Mouton de Gruyter.
- Mey, Jacob L. (2001). *Pragmatics: An introduction*. Oxford, Engleska: Blackwell.
- Mills, Sara. (2003). *Gender and politeness*. Cambridge, Engleska: Cambridge University Press.
- Morgan, Jerry. (1978). Two types of convention in indirect speech acts, u Cole Peter (ur.): *Syntax and semantics 9: Pragmatics*. 261-280. New York, NY: Academic Press.
- Niazi, Nozar i Gautam, Rama. (2010). *How to study literature: Stylistic and pragmatic approaches*. New Delhi, Indija: PHI.
- Quirk, Randolph, Greenbaum, Sidney, Leech, Geoffrey i Svartvik, Jan. (1985). *A comprehensive grammar of the English language*. London, Engleska: Longman.
- Searle, John R. (1981). *Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts*. Cambridge, Engleska: Cambridge University Press.

-
- Sell, Roger D. (2000). *Literature as communication*. Amsterdam, Holandija: John Benjamins.
- Vanderveken, Daniel. (2002). Universal grammar and speech act theory, u Vanderveken, Daniel i Kubo, Susumu (ur.): *Essays in speech act theory*. Amsterdam, Holandija: John Benjamins.
- Watts, Richard. (2003). *Politeness*. Cambridge, Engleska: Cambridge University Press.
- Wierzbicka, Anna. (2006). *English: Meaning and culture*. Oxford, Engleska: Oxford University Press.
- Yule, George. (1996). *Pragmatics*. Oxford, Engleska: Oxford University Press.

INDIREKTNI I DIREKTNI OBLICI AGRESIVNOG PONAŠANJA KOD MLADIH

Edina Heldić-Smailagić

Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka

Cilj ovog rada je da doprinese saznanju o agresivnom ponašanju koji se manifestuje kroz komunikaciju s drugim – indirektnoj agresiji, kao i da ukaže na obim i oblike direktne agresije. Istraživanje je koncipirano s ciljem ispitivanja odnosa između određenih socijalno psiholoških odrednica (spol, dob, red rođenja, mjesto prebivališta) i određenih oblika agresivnog ponašanja, odnosno oblika direktne i indirektno agresije. U radu je, pored Upitnika sociodemografskih obilježja, korišten Upitnik direktne i indirektno agresije, posebno konstruisan za potrebe ovog istraživanja od strane autora rada. Dobiveni rezultati upućuju na to da agresivno ponašanje nije povezano sa spolom, redom rođenja, mjestom prebivališta i dobi, čak ni kad se odvojeno tretira indirektna od direktne agresivnosti. Pokazalo se ipak da su razlike vidljive jedino kad se radi o razlici između mladića i djevojaka u odnosu na oblike indirektno agresivnosti, koji su zastupljeniji kod ispitanika ženskog spola. Takođe, istraživanje ukazuje na značajan stepen agresivnih oblika ponašanja kod mladih, osobito kada se radi o direktnim oblicima agresivnosti.

Uvod

U psihologiji postoji mnogo neslaganja kada se govori o definisanju agresivnosti, agresije ili agresivnog ponašanja. Osnova ovog rada će biti definicija koja govori o više oblika agresija, a među kojima se nalaze direktna i indirektna agresija. Prije svega potrebno je reći da je agresivnost ponašanje u čijoj je pozadini namjera da se drugoj osobi nanese šteta ili uništi neki objekat. Ova definicija sadrži sljedeće implikacije: agresivnost u sebi sadrži neprijateljske namjere, cilj agresivnog ponašanja može biti i fizičko i duhovno oštećivanje, kao i da agresivnost može biti usmjerena protiv nekog čovjeka, životinje ili objekta (Esseau i Conradt, 2006: 15). Niz autora ističe da je agresivnost stabilna osobina, dimenzija ličnosti, odnosno da se agresivnost javlja kao rezultat nasljeđa i socijalizacije (Milosavljević, 2004: 332).

Kada govorimo o agresivnom ponašanju moramo imati u vidu tri ugla posmatranja: psihijatrijski, psihološki i zakonski ugao.

Iz psihijatrijske perspektive agresivno ponašanje se odnosi na poremećaj ophođenja i poremećaj s prokošenjem i suprostavljanjem. Poremećaj ophođenja je prisutan kada osoba mlađa od 18 godina pokazuje određenu konstelaciju simptoma zbog kojih se povređuju temeljna prava drugih i važne društvene norme ili pravila, sukladno dobi (Conradt i Esseau, 2006: 28).

Kada se govori o poremećaju ophođenja misli se na dva sklopa ponašanja. Prvi uključuje tučnjave, neposluh, izljeve bijesa, destruktivnost, drskost i nemir. On je nazvan agresivnim ponašanjem s manjom socijalizacijom ili agresivnim ponašanje. Drugi sklop obuhvata loše društvo, bježanje od kuće i iz škole, krađu, odanost delinkventnom društvu, laganje i podmetanje požara. On je nazvan socijaliziranom agresijom ili delinkvencijom.

Kada se govori o psihološkoj perspektivi nezaobilazno je ime Tomasa Achenbacha. Thomas Achenbach je razvio ljestvice procjene za određivanje više od stotinu najčešćih dječjih problema i utvrdio da dva sindroma naročito zahvataju većinu dječjih poremećaja ponašanja. Eksternalizirani problemi se odnose na ponašanje u kojima se izražavaju neki problemi, kao što su hiperaktivnost, agresija i delinkvencija, a koja negativno djeluje na djetetovu okolinu. Djecu sa simptomima iz ove skupine označavaju kao djecu sa nedovoljno kontrolisanim, ekscisivnim ponašanjem (Heldić-Smailagić, 2011: 10). Agresivno ponašanje obuhvata tjelesne obračune, destruktivnost, neposluh, prkosno ponašanje, prijatnje drugima i ometanje nastave u školi. Delinkventno ponašanje obuhvaća kršenje pravila, što uključuje bježanje od kuće, podmetanje požara, krađe, izostajanje s nastave, zloupotrebu alkohola i droga, te vandalizam (Esseau i Conradt, 2006: 30).

Sa pravnog ili zakonskog stanovišta problemi u ponašanju se opisuju terminima antisocijalno ponašanje, delinkvencija i kriminalitet. Delinkventno ponašanje u najužem smislu se odnosi na ponašanja koja su inkriminisana po pozitivnim zakonima jedne države. Ovo je društveno konstruisan konstrukt, a mladi mogu kršiti zakon na različite načine, uključujući provale, pljačke, silovanja, vandalizam, podmetanje požara ili krađu. U užem smislu kriminalitet i delinkventno ponašanje čine potkategorije antisocijalnog ponašanja. Pojmovi delinkventno, rizično i antisocijalno ponašanje vrlo često se koriste kao sinonimi (Krstić, 2009: 67).

Postoji mnogo kriterija prema kojima možemo razlikovati agresivna ponašanja. U posljednje vrijeme mnogi autori (Veža, 2006: 4) pridaju značaj podjeli agresivnosti na direktnu (otvorenu) i indirektnu (prikrivenu). Direktna agresivnost podrazumijeva ponašanja koja sadrže otvoreno

iskazanu namjeru da nekoga povrijedimo ili mu nanesimo štetu. Tu ubrajamo direktnu fizičku (npr. udaranje) i direktnu verbalnu (npr. vikanje, vrijeđanje) agresivnost (Milanović, 2004: 5).

Indirektna agresivnost uključuje socijalnomanipulativno ponašanje u kojem agresor koristi socijalnu strukturu kako bi povrijedio drugu osobu i to na način da utiče na njenu povezanost s drugima, a da pritom nije uključen u direktan napad na tu osobu te da nije niti prepoznat (od strane socijalne okoline i žrtve) kao agresor (Veža, 2006: 4). Važno je skrenuti pozornost upravo na ovaj oblik agresivnosti, jer većina ljudi još uvijek vjeruje kako je indirektna agresivnost manje opasna ili manje bolna za žrtve nego direktna agresivnost.

Zastupljenost elemenata agresije varira i različito je s aspekta pola. Dječaci su skloniji direktnim oblicima agresivnosti, dok su za djevojčice više vezani indirektni oblici agresivnog ponašanja (Veža, 2006: 7). Takođe, istraživanja pokazuju da agresivnost opada u funkciji dobi, kao da agresivni oblici ponašanja nisu povezani sa obrazovanjem roditelja (Heldić-Smailagić, 2011: 28). Ista autorica je dobila, na uzorku od 274 ispitanika, rezultat koji ukazuje da su adolescenti iz gradskih sredina skloniji da se agresivno ponašaju.

Ciljevi, problemi i hipoteze istraživanja

Ciljevi istraživanja

Opšti cilj istraživanja je utvrđivanje obima agresivnog ponašanja mladih, posebno utvrđeno za indirektnu, a posebno za direktnu agresivnost s obzirom na spol, dob, red rođenja i mjesto prebivališta.

Također, cilj ovog istraživanja bio je uvrstiti postoje li statistički značajne razlike to:

- a) između djevojaka i mladića generalno u agresivnom ponašanju, a potom u indirektnim i direktnim oblicima ponašanja;
- b) između ispitanika različitog reda rođenja u agresivnom ponašanju;
- c) između ispitanika različitih dobnih skupina u agresivnom ponašanju;
- d) između ispitanika koji žive u gradskim sredinama i ispitanika koji žive u prigradskim sredinama.

Problemi istraživanja

U skladu sa ciljevima, definisani su sljedeći problemi istraživanja:

- Utvrditi učestalost indirektna i direktne agresije;
- Ispitati razlike između ispitanika u agresivnom ponašanju u funkciji doba, spola, reda rođenja i mjesta prebivališta.

Hipoteze istraživanja

H1 Veću učestalost agresivnog ponašanja očekujemo kod mladića u odnosu na djevojke. Veću učestalost direktnih oblika očekujemo kod mladića, dok kod djevojčica očekujemo veću učestalost indirektnih oblika ponašanja.

H2 Veću učestalost agresivnog ponašanja očekujemo kod ispitanika starije dobne skupine, koji nisu prvorođeni ili jedinci i ispitanika koji dolaze iz gradskih sredina.

Metoda

Sudionici istraživanja

U istraživanju je učestvovalo 86 ispitanika uzrasta od 18 do 23 godina, koji su podjeljeni u dvije skupine. Prvu grupu čini 65 ispitanika koji imaju između 18 i 20 godina i oni čine 75,6% uzorka. Drugu grupu čini 21 ispitanik uzrasta od 21 do 23 godine (24,4% uzorka).

Istraživanjem je obuhvaćeno 63 mladića i 23 djevojke. U gradskoj sredini živi 54,7% ispitanika ili njih 47, dok u prigradskoj sredini živi njih 39 ili 45,3% ispitanika od ukupnog uzorka. Ispitanici su podjeljeni u dvije skupine i po redu rođenja. Od 86 ispitanika njih 43 su jedinci ili prvorođeni, dok je isti broj ispitanika drugorođeni ili neko naredno dijete u porodici.

Mjerni instrumenti

U ovom ispitivanju je primjenjen, pored Upitnika o sociodemografskim obilježjima, Upitnik direktne i indirektna agresivnosti (Heldić-Smailagić, 2011). Upitnik mjeri oblike direktne i indirektna agresivnosti na subskalama direktna agresivnost i indirektna agresivnost. Dimenzija direktna agresivnost obuhvata 7 tvrdnji koje se odnose na oblike direktne agresivnosti, dok dimenzija indirektna agresivnost obuhvata 8 tvrdnji koje se odnose na oblike indirektna agresivnosti. Zadatak ispitanika je da na skali označi svoj stepen slaganja sa određenom tvrdnjom (1 – potpuno netačno, 2 – djelimično netačno, 3 – ni tačno, ni netačno, 4 – uglavnom tačno i 5 – potpuno tačno) Alfa koeficijent dobiven za dimenziju direktna agresivnost je 0,63, dok je za drugu dimenziju koeficijent 0,45. Alfa koeficijent za kompletan upitnik je 0,63.

Rezultati i rasprava

U prvom djelu će biti prikazane statističke vrijednosti svih varijabli uključenih u istraživanje, dok će se zatim prikazati glavne statističke analize, koje će pokušati dati odgovor na postavljene probleme istraživanja.

Podaci su obrađeni u SPSS-u verzije 19.0.

Deskriptivne statističke vrijednosti

Prije odgovora na glavne probleme u istraživanju provjerili smo normalitet distribucije rezultata na svim varijablama uključenim u istraživanje, te smo izračunali statističke vrijednosti za rezultate koje su sudionici postigli na subskalama i kompletnoj skali.

Tabela 1 Aritmetičke sredine, standardne devijacije, minimalne i maksimalne vrijednosti te vrijednosti *KS* testa normaliteta distribucije za rezultate

	N	MIN	MAX	M	SD	Skew	Kurt	KS	p
Direktna agresivnost	86	7	35	16.79	4.85	0.33	-0.152	0.10	0.013
Indirektna agresivnost	86	8	40	14.66	3.33	0.285	-0.422	0.11	0.008
ID/Aupitnik	86	15	75	31.45	6.33	-0.002	-0.481	0.07	0.20

Kao što je u Tabeli 1 prikazano, prosječna vrijednost na subskali direktne agresije iznosi $M=16.79$ ($SD=4.85$). Distribucija rezultata je pozitivno asimetrična ($Skew=0.33$). Prosječna vrijednost na subskali indirektna agresivnosti je $M=14.66$ ($SD=3.33$), dok je distribucija rezultata pozitivno asimetrična. Distribucije rezultata na subskali indirektna agresivnosti značajno odstupa od normalne distribucije ($KS=0.11$, $p<0.001$), dok na subskali direktne agresivnosti to nije slučaj ($KS=0.10$, $p>0.01$). Prosječna vrijednost skale agresivnosti je $M=31.45$ ($SD=6.33$). Utvrđeno je kad se skala gleda kao kompaktna cjelina nema odstupanja distribucije rezultata od normalne raspodjele ($KS=0.07$, $p>0.05$). Distribucija rezultata je negativno asimetrična ($Skew= -0.002$).

Na osnovu dobivenih podataka može se zaključiti da ispitanici izvještavaju nizak stepen prisutnosti oblika indirektna i direktne agresivnosti, ali samo kada se gledaju subskale odvojeno. Međutim, kada se sagleda skala agresivnosti u cjelini, mora se reći da je većina dobivenih podataka među većim vrijednostima.

Ispitivanje učestalosti agresivnog ponašanja kod mladih

Tabela 2 Učestalost agresivnog ponašanja

	Potpuno netačno	Djelimično netačno	Ni tačno, ni netačno	Uglavnom tačno	Potpuno tačno
DIREKTNJA AGRESIVNOST					
1. Desilo mi se da udarim drugu osobu.	15(17.4%)	8 (9.3%)	6 (7.0%)	23 (26.7%)	34 (39.5%)
2. Namjerno sam uništio neku tuđu stvar.	40 (46.5%)	18 (20.9%)	12 (14%)	6 (7.0%)	10 (11.6%)
3. Neprijetnje i pogrdne riječi su sastavni dio moje komunikacije s drugima.	36 (41.9%)	23 (26.7%)	20 (23.3%)	4 (4.7%)	3 (3.5%)
4. Višem na druge ukoliko vidim da je neophodno.	9 (10.5%)	14 (16.3%)	21 (24.4%)	26 (30.2%)	16 (18.6%)
5. Prijetim drugima ukoliko uvidim da će me to dovesti do željenog cilja.	45 (52.3%)	16 (18.6%)	15 (17.4%)	6 (7.0%)	4 (4.7%)
6. Dodjeljujem ljudima ružne nadimke.	48 (55.8%)	18 (20.9)	15 (17.4%)	3 (3.5%)	2 (2.3%)
7. Uživam da zadirkujem druge.	39 (45%)	21 (24.4%)	17 (19.8%)	4 (4.7%)	5 (5.8%)
INDIREKTNJA AGRESIVNOST					
8. Ukoliko mi se neka osoba ne dopada utičem na druge da se s njom ne druže.	70 (81.4%)	13 (15.1%)	2 (2.3%)	1 (1.2%)	0
9. Kad želim da se osvetim drugom tražim pomoć od drugih.	68 (79.1%)	12 (14.0%)	5 (5.8%)	1 (1.2%)	0
10. Znalo se desiti da izmislim neke stvari vezane za druge ljude.	61(70.9%)	21 (24.4%)	3 (3.5%)	1 (1.2%)	0
11. Tuđe tajne ne mogu da zadržim za sebe.	59 (68.6%)	19 (22.1%)	5 (5.8%)	1 (1.2%)	2 (2.3%)
12. Neke ljude ignorisanjem stavljam na „njihovo mjesto“.	13 (15.1%)	10 (11.6%)	17 (19.8%)	25 (29.1%)	21 (24.4%)
13. Uživam u ogovaranju.	64 (74.4%)	15 (17.4%)	5 (5.8%)	1 (1.2%)	1 (1.2%)
14. Delovalo se da kritikujem nečiji stil oblačenja, frizuru i slično.	12 (14.0%)	15 (17.4%)	24 (27.9%)	25 (29.1%)	10 (11.6%)
15. Kad želim da knjim drugog- dugi i tajno to planiram.	60 (69.8%)	16 (18.6%)	5 (5.8%)	2 (2.3%)	3 (3.5%)

Iz Tabele 2 se jasno vidi da se od direktnih oblika agresivnog ponašanja posebno izdvajaju: direktan sukob u vidu fizičkog kontakta s drugima (samo njih 17.4% ispitanika se nikad nije sukobilo na fizičkoj razini s drugom osobom) i vikanje na druge osobe (preko 40% ispitanika je vikalo na drugu osobu i procjenilo da je to neophodno u tom momentu). Od indirektnih oblika agresije interesantan je podatak da preko 50% ispitanika koristi ignorisanje kao sredstvo da nekom nanese štetu. Uočeno je da ispitanici ne vide u ovom obliku indirektnosti ništa negativno. Ispitanici, tačnije njih 40,7% kritikuju nečiji stil odjevanja, frizuru i slično.

Tabela 3 Učestalost agresivnih oblika ponašanja s obzirom na spol

	spol	N	M	SD	SEM
Dir	muški	63	17.0952	4.88155	.61502
	ženski	23	15.9565	4.78139	.99699
Indir	muški	63	14.0159	3.40063	.42844
	ženski	23	16.4348	2.42761	.50619
Ida	muški	63	31.1111	6.60672	.83237
	ženski	23	32.3913	5.54928	1.15710

Tabela 3 pokazuje prosječne vrijednosti koje su na skali agresivnog ponašanja pokazale djevojke i mladići i iz nje se jasno vidi da su prosječne vrijednosti značajno veće kod djevojaka kada su u pitanju indirektni oblici agresivnog ponašanja.

Tabela 3.1 Independent Samples Test

	t	Df	p
Direktna agresivnost	0.963	84	0.338
Indirektna agresivnost	-3.648	84	0.01
Agresivnost	-0.828	84	0.410

U Tabeli 3.1 se vidi da je ta razlika statistički značajna na nivou 0.05 ($p=0.01$, $p<0.05$). Veliki je broj istraživanja koja su potvrdila ovu povezanost (Veža, 2006: 19).

Jasno se uočava da kad se agresivno ponašanje sagleda kao cjelina razlika između djevojaka i mladića nema, što se dobilo i u nekim drugim istraživanjima (Heldić, 2008: 101).

Tabela 4 Učestalost agresivnih oblika ponašanja s obzirom na dob

	dob	N	M	SD	SEM
Dir	19-20	65	16.5538	4.92453	.61081
	21-23	21	17.5238	4.66497	1.01798
Indir	19-20	65	14.6462	3.30450	.40987
	21-23	21	14.7143	3.50917	.76576
Ida	19-20	65	31.2000	6.61957	.82106
	21-23	21	32.2381	5.43051	1.18504

Tabela 4.1 Independent Samples Test

	t	df	p
Direktna agresivnost	-0.794	84	0.429
Indirektna agresivnost	-0.81	84	0.936
Agresivnost	-0.651	84	0.517

Tabela 4 i Tabela 4.1 ukazuju da ne postoji statistički značajna razlika između ispitanika starije i mlađe dobne skupine. Ovaj rezultat je bio očekivan jer je mala razlika između dobnih skupina koje su se tretirale u ovom istraživanju.

Tabela 5 Učestalost agresivnih oblika ponašanja s obzirom na mjesto prebivališta

mjesto prebivališta	N	M	SD	SEM
Dir gradska sredina	47	16.8298	5.15127	.75139
prigradska sredina	39	16.7436	4.53477	.72614
Indir gradska sredina	47	14.8085	3.66320	.53433
prigradska sredina	39	14.4872	2.92783	.46883
Ida gradska sredina	47	31.6383	6.83478	.99695
prigradska sredina	39	31.2308	5.75583	.92167

Tabela 5.1 Independent Samples Test

	t	df	P
Direktna agresivnost	0.82	84	0.935
Indirektna agresivnost	0.443	84	0.659
Agresivnost	0.295	84	0.768

Iz Tabele 5.1 se vidi da ne postoji statistički značajna razlika između ispitanika koji žive u u gradskim sredina i ispitanika koji žive u prigradskim sredinama.

Tabela 6 Učestalost agresivnih oblika ponašanja s obzirom na red rođenja

red rođenja	N	M	SD	SEM
Dir jednac ili prvorođeni	43	16.4186	4.68652	.71469
drugorođeni ili ostali	43	17.1628	5.04235	.76895
Indir jednac ili prvorođeni	43	14.7907	3.18148	.48517
drugorođeni ili ostali	43	14.5349	3.51425	.53592
Ida jednac ili prvorođeni	43	31.2093	6.46808	.98637
drugorođeni ili ostali	43	31.6977	6.26606	.95557

Tabela 6.1 Independent Samples Test

	t	df	p
Direktna agresivnost	-0.709	84	0.480
Indirektna agresivnost	0.354	84	0.724
Agresivnost	-0.356	84	0.723

Ne postoji statistički značajna razlika između srednjih vrijednosti agresivnog ponašanja ispitanika različitih grupa (Tabela 6.1, $p > 0.05$).

Zaključci

Uzroci agresivnih oblika ponašanja, odnosno direktnih i indirektnih oblika su veliki izazov za istraživače. Težina problema koje nameće ova oblast se ogleda u velikom broju faktora koji mogu da utiču na pojavu agresivnog ponašanja. U posljednjih par decenija istraživači uporno pokušavaju da utvrde karakteristike oblika agresivnog ponašanja, te na osnovu toga dođe do najboljeg rješenja ovog problema u našem društvu.

U ovom istraživanju se nastojalo odgovoriti na pitanje učestalosti agresivnog ponašanja mladih, a posebno učestalosti pojedinih oblika agresivnog ponašanja. Pored ovoga nastojale su se pronaći razlike između grupa i to po spolu, dobu, redu rođenja i mjestu prebivališta.

Uzevši u obzir dobivene rezultate, može se sagledati svaka od postavljenih hipoteza. Prva hipoteza je potvrđena. Učestaliji su agresivni oblici ponašanja kod mladića u odnosu na djevojke, direktni oblici su više vezani za mladiće nego za djevojke, dok je za indirektnu agresivnost to suprotno. Statistički značajna razlika je samo razlika koja se pojavila između djevojaka i mladića obzirom na indirektnu oblike agresivnosti. Druga hipoteza nije potvrđena. Ne postoje statistički značajne razlike između ispitanika u agresivnom ponašanju po dobi, redu rođenja i mjestu boravka.

Prema dobivenim podacima mladi su više direktno agresivni nego indirektno. Od direktnih oblika ponašanja najzastupljenija su fizički sukob s osobom i vikanje na drugu osobu, dok se kod indirektnih pojavljuje ignorisanje kao sredstvo i kritika koja ulazi u intimni prostor druge osobe. Potrebno je posebno istaći da mladi, koji su bili uzorak u ovom istraživanju, izvještavaju izražen stepen agresivnog ponašanja, što i nije slučaj u većini istraživanja koje se bave ovom tematikom. Specifičnost koju nosi ovaj uzorak i s kojim se može objasniti ovaj podatak, je taj da uzorak čine studenti Visoke škole unutrašnjih poslova, koji se školuju za potrebe Ministarstva unutrašnjih poslova i od kojih se očekuje određen nivo agresivnog ponašanja, koji se pri prijemu u školu i evidentira.

Istraživanje razlika između grupa po spolu, redu rođenja, mjestu prebivališta i dobu, pokazalo je da je jedina statistički značajna razlika između grupa po polu, i to samo kad se radi o oblicima indirektnu agresije.

KORIŠTENI IZVORI

- Essau, Cecilia A. i Conrath, Judith. (2006). *Agresivnost u djece i mladeži*. Jastrebarsko, Hrvatska: Naklada Slap.
- Heldić-Smailagić, Edina. (2011). *Determinante eksternaliziranih problema kod adolescenata* (Magistarski rad, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina).

- Heldić, Edina, Vejnović, Duško i saradnici. (2008). *Mladi, škola i prevencija socijalno neprihvatljivih ponašanja*. Banja Luka, Bosna i Hercegovina: Art print.
- Krstić, Ostoja. (2009). *Maloljetnička delinkvencija*. Banja Luka, Bosna i Hercegovina: Fakultet za bezbjednost i zaštitu Univerziteta „Sinergija” u Banjoj Luci.
- Milanović, Anita. (2004). *Povezanost različitih vrsta agresivnosti i sociometrijskog statusa kod djece osnovnoškolske dobi* (Diplomski rad). Zagreb, Hrvatska: Filozofski fakultet Univerziteta u Zagrebu.
- Milosavljević, Branko. (2004). *Socijalna patologija i društvo*. Banja Luka, Bosna i Hercegovina: Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Veža, Katarina. (2006). *Povezanost emocionalne empatije, prosocijalnog i agresivnog ponašanja u ranoj adolescenciji* (Diplomski rad). Zagreb, Hrvatska: Filozofski fakultet Univerziteta u Zagrebu.

INTERTEKSTUALNOST U PREDIZBORNIM GOVORIMA BARAKA OBAME

Milica Plavšić

Komunikološki koledž u Banjaluci

Uočena podudarnost između značaja koji Ferklaf (Fairclough, 1992) daje konceptu intertekstualnosti (Bakhtin, 1986) u analizi diskursa, u vezi sa odnosom između promjena u diskursu i društvenih promjena, i velike uloge koju je intertekstualnost odigrala u postizanju snažne ubjedljivosti Obaminog predizbornog diskursa 2008. godine, motivisala je analizu kojom se nastoje identifikovati i objasniti primjeri intertekstualnosti u Obaminim govorima, u kontekstu hegemonijskih odnosa unutar američkog društva. Polazeći od pretpostavke da je Obamina retorika bila odlučujući faktor za njegovu pobjedu, analizom se nastoji ustanoviti i strateška uloga intertekstualnosti. U tom smislu, zaključak analize je da, s ciljem konstituisanja nove političke baze i agende, koja je šira i od demokratskog bloka, Obama kreativno koristi naslijeđene društvene resurse, kako bi postigao koheziju među širokom publikom, na vrijednostima koje će natkriliti zamršene rasne, klasne, ideološke ili lične identitete.

Uvod

Predizborna kampanja za predsjedničke izbore 2012. godine u Americi uveliko je počela. Iako se u medijima već daju određena predviđanja u vezi sa mogućim ishodom ovogodišnjih izbora, jedino što se već sada sa sigurnošću može tvrditi jeste da niko od kandidata neće izazvati euforiju kakva je vladala na predsjedničkim izborima 2008. godine u vezi sa Barakom Obamom (Barack Obama) i njegovim diskursom nade, promjene i jedinstva, pa ni Obama sam.

Te godine, već tokom predizborne kampanje za unutarstranačke izbore u okviru Demokratske stranke, na kojima je pobijedio Hilari Klinton (Hillary Clinton), a zatim i tokom kampanje za predsjedničke izbore, gdje mu je glavni protivnik bio republikanac Džon Mekejn (John McCain), Obama je zadobio brojne simpatije i stekao veliku popularnost, ne samo u Americi, nego i širom svijeta, zbog svojih ljevičarskih stavova i politike nade, ali i kao harizmatičan, izvrsno obrazovan i nadahnut govornik. Obamini govori, oratorski besprijekorno isporučeni u direktnim obraćanjima glasačkom tijelu, smatraju se najzaslužnijim za pridobijanje birača, a neki

od njih navode se kao primjeri najuspješnijih političkih govora ikada, svrstavajući Obama među najveće govornike u američkoj historiji, kao što su Abraham Linkoln (Abraham Lincoln) ili Martin Luter King (Martin Luther King).

Međutim, kada govorimo o Obaminom uspjehu na izborima 2008. godine, moramo uzeti u obzir širi društveni kontekst, kako bismo pojмили značaj ovog događaja za američko društvo. Te godine, po prvi put u historiji Amerike, pobijedio je Afroamerikanac, Barak Husein Obama (Barack Hussein Obama). „Nacija čiji je Ustav jamčio robovlasništvo izabrala je Afroamerikanca za predsjednika i pored živog sjećanja na dane kada su crncima bila uskraćena osnovna ljudska prava - uključujući pravo da glasaju. Ovo je trenutak, godina, kada ni superlativi ne mogu dočarati svu veličinu promjene koju je zemlja izglasala 4. novembra 2008. godine“⁴¹ (Thomas i Newsweek, 2009: 8).

Analiza Obaminih predizbornih govora, prema tome, pretpostavlja dijalektički odnos između diskursa koji je doveo do ovakve historijske promjene i duha vremena u kojem je nastao, odnosno shvatanje da diskurs istovremeno određuje i biva određen društvenim okolnostima u kojima je proizveden. Zbog toga je ovo istraživanje rađeno u okviru interdisciplinarnog polja kritičke analize diskursa (Critical Discourse Analysis, skr. CDA), jer su Barak Obama i njegovi predizborni govori fascinantant predmet istraživanja za disciplinu koja izučava dijalektičke procese između jezika i društva, gdje jezik doprinosi perpetuaciji i transformaciji društvenih struktura. To znači da Obamin diskurs, kao i svaki drugi, implicira određena uvjerenja, vrijednosti i društvene strukture.

U nastojanju da doprinesemo boljem razumijevanju dijalektičkog odnosa između jezika i društva, u kontekstu savremenog američkog društva, koristili smo se Ferklafovim (Fairclough, 1992) radom koji se tiče diskursa koji su uticali na društvene promjene u posljednjih nekoliko decenija. Ferklaf smatra da bi analiza diskursa trebalo da bude jedna od metoda u istraživanju društvenih promjena. On dalje tvrdi da mnoge od tih društvenih promjena, ne samo da uključuju i jezik, već su jezičke promjene u velikoj mjeri doprinijele tim promjenama. Da bi se stekao uvid u odnos između diskursivnih i društvenih promjena, Ferklaf je mišljenja da detaljne elemente teksta treba sistematski dovesti u odnos sa društvenim elementima diskursivnih događaja. Promjene u diskursivnim praksama doprinose promjenama u znanju (uključujući uvjerenja i zdravorazumska mišljenja), društvenim odnosima i identitetima.

Uočena podudarnost između značaja koji Ferklaf (ibid.) daje konceptu *intertekstualnosti* (Bakhtin, 1986) u analizi diskursa, u vezi sa odnosom između promjena u diskursu i društvenih promjena, i velike uloge koju je,

prema našem mišljenju, intertekstualnost odigrala u postizanju snažne ubjedljivosti Obaminog predizbornog diskursa, navela nas je da pokušamo ustanoviti kako se intertekstualnost manifestuje u Obaminim govorima i objasniti odnos između intertekstualnosti i hegemonije u kontekstu borbi unutar američkog društva.

Nadalje, politiki diskurs, a naročito predizborni, specifičan je po tome što je upotreba jezika u najvećoj mjeri strateška (Habermas, 1984), što znači da je orijentisana ka uspjehu, odnosno ka uticaju na ljude da nešto učine. Polazeći od pretpostavke da je Obamina retorika bila odlučujući faktor za njegovu pobjedu, nastojali smo ustanoviti i stratešku ulogu intertekstualnosti, prije svega u smislu *legitimizacije Sebe* (Chilton, 2004) i svoje politike, *konstruisanja subjekatskih pozicija i uspostavljanja odnosa solidarnosti sa publikom* (Wodak i Meyer, 2001).

Intertekstualnost, ideologija, hegemonija

U Ferklafovoj (Fairclough, 1992) sintezi socioloških i lingvističkih pogleda na diskurs, za analizu na nivou diskursivne prakse ključan je koncept *intertekstualnosti*, dok je analiza na nivou društvene prakse zasnovana na konceptima *ideologije* i *hegemonije*, na način na koji ovaj pojam shvata Gramsci (Gramsci, 1971).

U okviru intertekstualnosti, Ferklaf (ibid.) razlikuje *manifestnu intertekstualnost* (eksplicitno prisustvo drugih tekstova u tekstu) i *interdiskursivnost* (stvaranje teksta konfiguracijom tipova teksta i diskursivnih konvencija). Ideologije se shvataju kao signifikacije/konstrukcije stvarnosti (fizičkog svijeta, društvenih odnosa, društvenih identiteta) ugrađene u različite dimenzije formi/značenja diskursivnih praksi, koje doprinose proizvodnji, reprodukciji i transformaciji odnosa moći. Koncept hegemonije koristi se u smislu dominacije koja se zasniva na stvaranju saveza, inkorporiranju podređenih grupa i generisanju pristanka. Ferklaf nalazi da su intertekstualnost i hegemonija korisni za istraživanje diskursivne promjene u odnosu na društvenu i kulturnu promjenu. Koji prethodni tekstovi i tipovi tekstova se koriste u određenim diskursivnim događajima i kako su artikulisani zavisi od toga kako taj diskursivni događaj stoji u odnosu na hegemonije i hegemonijske borbe, da li on, na primjer, osporava postojeće hegemonijske prakse i odnose ili ih uzima kao date.

Intertekstualnost implicira „umetanje istorije (društva) u tekst i tog teksta u istoriju“⁴² (Kristeva, 1986: 39, u Fairclough, 1992: 102). Umetanje istorije u tekst znači da tekst apsorbuje tekstove iz prošlosti. Umetanje teksta u istoriju znači da tekst odgovara na prošle tekstove, reakcentuira ih ili ih prerađuje, te time doprinosi stvaranju istorije i širim procesima promjene,

kao što anticipira i pokušava oblikovati naredne tekstove. Ova inherentna istoričnost tekstoiva, smatra Ferklaf (Fairclough, 1992), omogućava njihovu veliku ulogu u društvenim i kulturnim promjenama u savremenom društvu. Upotrebom intertekstualnosti kao instrumenta za analizu teksta otkrivamo kako tekstovi mogu transformisati prethodne tekstove i restrukturisati postojeće konvencije (žanrove, diskurse), kako bi stvorili nove. Međutim, ovaj proces je društveno ograničen i zavisi od odnosa moći u društvu. Zbog toga Ferklaf kombinuje teoriju intertekstualnosti sa teorijom odnosa moći u društvu i kako oni oblikuju društvene strukture i prakse (ili bivaju oblikovani istim), odnosno teorijom hegemonije. Na taj način, mogu se ustanoviti intertekstualni procesi i procesi nadmetanja i restrukturisanja *redova diskursa* kao procesa borbe za hegemoniju u sferi diskursa, što utiče na borbu za hegemoniju u širem smislu (i na šta ta borba utiče). Mi ćemo se zadržati na diskursivnoj praksi, odnosno pokušaćemo ustanoviti glavne intertekstualne procese u Obaminom diskursu koji ukazuju na ideološku borbu i promjene u sferi političkog diskursa u Americi.

Kada govorimo o ideološkom djelovanju putem diskursa, ne mislimo pri tome na ono što se jezikom govori, već na ono što se jezikom čini. To nam daje za pravo da tvrdimo kako Obama svojim govorima konstruiše svoj identitet i identitet svog *idealnog slušaoca* (Althusser, 1971), uspostavlja odnos solidarnosti između sebe i publike i stvara novu narativu Amerike, u koju su utkane određene vrijednosti i koja ima političke implikacije. U tom smislu, koristili smo se Altiserovim (ibid.) shvatanjem ideologije, prema kojem ideologija predstavlja živo iskustvo. Prema Altiserovom shvatanju, ideologija nije prisutna samo u onome što mislimo, već i u onome o čemu mislimo, što osjećamo, u načinu našeg ponašanja i obrascu svih naših društvenih odnosa. Ona djeluje putem konstituisanja (*interpelacije*) lica kao društvenih subjekata, fiksirajući ih u subjekatske pozicije, istovremeno im dajući iluziju da su slobodni agenti.

Intertekstualnost u Obaminom predizbornom diskursu

U kontekstu borbi unutar američkog društva, Obamina pobjeda može se posmatrati kroz pitanje rase, koje se nameće kao dominantno u cjelokupnom fenomenu Baraka Obame. Obama se takođe može posmatrati u odnosu na svog prethodnika Džordža Buša (George Bush), gdje Obama predstavlja antitezu cjelokupnoj konzervativnoj i desničarskoj retorici. Međutim, sociološki fenomen Barak Obama je, kao i njegov lični identitet, višeslojan i mora se tumačiti u svjetlu šireg društvenog konteksta, pa tako i analiza njegovog predizbornog diskursa zahtijeva pristup koji će njegove lingvističke i komunikativne aspekte objasniti u odnosu na društveni kon-

tekst u kome je nastao, u kojem su odnosi rase i ideologije mnogo kompleksniji nego što se to na prvi pogled može činiti.

Barak Obama je u kampanju za predsjedničke izbore ušao kao senator i predstavnik jedne od dviju vodećih političkih stranaka u Americi, ali istovremeno i kao predstavnik diskriminisanе manjine, budući da je jedan od malobrojnih crnaca³ koji se probio u zatvoreni krug političke elite. U tom smislu, njegova pobjeda može se smatrati osvajanjem pristupa ekskluzivnim društvenim institucijama i njihovim praksama, koje su dugo bile rezervisane isključivo za bijelce, odnosno, sa diskursivnog aspekta, osvajanjem pristupa diskursu političke elite i diskursivne pozicije moći. Međutim, to bi takođe bilo pojednostavlјivanje stvarnosti, jer rasno pitanje u Americi nije samo „crno-bijelo“, postoje i unutarrasne podjele, koje bi se morale uzeti u obzir. Za neke je Obama suviše crn, dok je za druge suviše bijel. S tim u vezi, u svojoj knjizi „Barack Obama, the New Face of American Politics“ („Barak Obama, novo lice američke politike“), Dupua i Bekelman (Dupuis i Boeckelman, 2008) kažu da se Obama ne uklapa u konvencionalne rasne i kulturne kategorije, a još manje u stereotipe. Oni tvrde da ih Obama svojom biografijom i svojim svjetonazorom dovodi u pitanje i da pokazuje da je moguće uskladiti kompleksne odnose rase i ideologije. Obama, kako kažu, spada među rijetke crne političare kojima rasa ne predstavlja prepreku, već prednost.

U svom istraživanju Obaminog predizbornog diskursa, Fokslі (Foxlee, 2010) tvrdi da je upravo intertekstualnost jedan od ključnih faktora Obaminog uspjeha u mobilisanju podrške tokom predizborne kampanje 2008. godine. Prema tom istraživanju, Obamin diskurs je hibridni diskurs koji najvećim dijelom kombinuje dva diskursa: diskurs Abrahama Linkolna i Očeva Nacije, s jedne strane, i diskurs Martina Lutera Kinga i Pokreta za građanska prava, s druge. Upotreba multikulturalnih intertekstualnih referenci u Obaminom diskursu omogućila je publici različitog etničkog porijekla da se identifikuje s njim. Nalazi ovog istraživanja donekle se poklapaju i međusobno dopunjuju sa našim nalazima kada je u pitanju prisustvo *dругог teksta* u Obaminom diskursu i implikacije s tim u vezi. U kontekstu u kojem Fokslі koristi termin *hibridan* kada opisuje Obamin diskurs, koncept hibridnosti je sinonim za *interdiskursivnost*⁴ (Fairclough, 1992).

Prema Ferklafu (ibid.), intertekstualnost igra ključnu ulogu u konstituisanju subjekata, odnosno društvenih grupa i zajednica, putem teksta. Naime, intertekstualnost teksta značajno komplikuje proces tumačenja teksta jer da bi shvatili tekst, tumači teksta moraju uklopiti raznorodne elemente teksta u koherentu cjelinu. Koherentnost nije osobina teksta, već osobina koju tumači nameću tekstu, a ona zavisi od pretpostavki koje tumači unose u proces tumačenja, uključujući pretpostavke ideološke prirode.

Proizvođači teksta na taj način interpeliraju tumačće subjekte koji su sposobni da stvore relevantne pretpostavke i da povežu intertekstualno raznorodne elemente. Rješavajući kontradikcije u tekstu, tumači se stavljaju u kompleksne subjekatske pozicije (ili se jačaju njihove postojeće subjekatske pozicije). Dakle, možemo reći da intertekstualnost u Obaminom diskursu ima značajnu ulogu u ideološkoj interpelaciji subjekata. Raznorodni elementi teksta, odnosno različite ideologije i vrijednosti koje oni sa sobom nose, stapaju se u *bešavnu* (engl. seamless) cjelinu, stvarajući jedinstven svjetonazor i zajednicu koja ga dijeli.

U okviru koncepta intertekstualnosti i njegove realizacije u Obaminom diskursu, možemo govoriti o manifestnoj intertekstualnosti (direktnoj i indirektnoj reprezentaciji diskursa), interdiskursivnosti i drugim primjerima intertekstualnosti kako ih definiše Ferklaf (Fairclough, 1992). U narednim odjeljcima, pokušaćemo sumirati nalaze do kojih smo došli analizom 20 najznačajnijih predizbornih govora Baraka Obame, koristeći intertekstualnost kao instrument za analizu.

Pozivanje na glavne istorijske dokumente

Asimiliranjem istorijskih tekstova kao što su američki Ustav i Deklaracija o nezavisnosti, odnosno stavljanjem u drugi kontekst riječi iz ovih dokumenata, koje su prepoznatljive publici i koje bude patriotska osjećanja, Obama čini svoju poruku jedinstva prijemčivom, nalazeći joj legitimitet i potvrdu o moralnoj ispravnosti u dokumentima koji su temelj američke nacije.

Obamino aludiranje na dokumente koji predstavljaju temelje nacije služi kao podsjetnik na ono što bi se danas moglo nazvati „misija” Sjedinjenih Država, implicitno obećanje da će on kao predsjednik ostati vjeran toj misiji, te naglašava njegove poruke jedinstva i nade (Foxlee, 2010).

Primjer intertekstualnosti je i slogan „out of many, one“ („iz mnoštva, jedno“), i njegov latinski ekvivalent „e pluribus unum”⁵, koji Obama rekonstrukstualizuje u okviru svoje poruke zajedništva i koji takođe služi jačanju te poruke, prizivajući riječi koje se vezuju za istoriju nacije. Ponekad koristi i međusobno slične propozicije: „this nation is more than the sum of its parts“; „we are connected as one people“; „out of many we are truly one“ („ova nacija je više od zbira svojih dijelova“; „mi smo povezani kao jedan narod“; „iz mnoštva, mi smo istinski jedno“).

Intertekstualnost se manifestuje i citiranjem Deklaracije o nezavisnosti. Iako je napisana 1776. godine, kada je 13 američkih kolonija proglasilo nezavisnost od Britanskog carstva, u Americi 21. vijeka građani se još uvijek bore za „neotuđiva prava koja su im podarena od stvaraoca“. U ovom dokumentu, koji je temelj američke nacije, zapisano je da su svi ljudi jednaki,

međutim, to nije spriječilo robovlasništvo, segregaciju i rasnu diskriminaciju, koji su kasnije uslijedili. Podsjećanjem na ovaj dokument, Obama, prvi crni predsjednički kandidat, označava izvor, odnosno autoritet kojim legitimizuje svoju politiku jednakosti.

Abraham Linkoln

Izvor *drugog teksta* je i Abraham Linkoln. Bitno je pomenuti, a i Obama je to naglasio u jednom od svojih govora, da je Linkoln bio republikanac. Štaviše, on je bio prvi republikanski predsjednik, najpoznatiji po tome što je ukinuo ropstvo. Na taj način, Obama nalazi poveznicu sa dijelom publike koji je po svojim stavovima bliži republikancima, podsjećajući ih da su neke osnovne vrijednosti zajedničke i republikancima i demokratama.

“For that is our unyielding faith - that in the face of impossible odds, people who love their country can change it. That’s what Abraham Lincoln understood.”

„Jer mi čvrsto vjerujemo da i u nemogućim okolnostima, ljudi koji vole svoju zemlju mogu je promijeniti. To je Abraham Linkoln razumio.“

Reprezentacija diskursa (Fairclough, 1992) je značajna jer omogućava davanje izvora, dokaza ili autoriteta, odnosno garancije za istinitost svoje reprezentacije. Prema Čiltonu (Chilton, 2004), reprezentacija diskursa⁶ može se smatrati obilježavanjem izvora, gdje navedeni izvor može uvećati ili umanjiti kredibilitet umetnute propozicije. Tako rečenica „That’s what Abraham Lincoln understood“ u navedenom primjeru treba da da kredibilitet prethodno izrečenoj propoziciji, kojom se tvrdi da je promjena moguća i da je promjena o kojoj on govori nešto što se čini iz ljubavi, dakle, promjena je dobra.

Citiranjem Abrahama Linkolna, Obama je „metaforički ispružio pomirbenu ruku svojim republikanskim suparnicima“⁷ (Foxlee, 2010: 36). Podsjećajući publiku da su vrijednosti samostalnosti, individualne slobode i nacionalnog jedinstva na kojima je, prema Obami, zasnovana Republikanska stranka, vrijednosti svih Amerikanaca, Obama nudi inkluzivnu viziju u kojoj odzvanjaju riječi prošlih vođa, izgovorenih u odlučnim trenucima u američkoj istoriji.

U dolje navedenom primjeru, radi se o *manifestnoj intertekstualnosti* (Fairclough, 1992), odnosno o reprezentaciji diskursa gdje su Linkolnove riječi markirane navodnicima, čime je eksplicitno razgraničen Obamin „glas“ od Linkolnovog. Deikse i glagolski oblici ostali su neizmijenjeni. Ovdje je intertekstualnost takođe u službi legitimizacije Obamine politike jedinstva.

„As Lincoln said to a nation far more divided than ours - We are not enemies, but friends...though passion may have strained, it must not break our bonds of affection.“

„Kao što je Linkoln rekao naciji koja je bila dublje podijeljena od naše: 'Mi nismo neprijatelji, već prijatelji...iako je strast možda oslabila, ona ne smije prekinuti našu prijateljsku vezu.“

Linkolnov govor „House Divided“ („Podijeljena kuća“) i Linkolnova politika pomirenja i ujedinjenja, odzvanjaju u Obaminom diskursu i u vidu *indirektnog diskursa* (Fairclough, 1992), gdje ne postoje navodni znaci i gdje se granica između „glasa“ reportera i „glasa“ osobe čije se riječi prenose gubi i gdje su riječi koje se koriste možda prije riječi reportera, nego onog čije se riječi prenose.

Martin Luter King

Obama često evocira Pokret za građanska prava. Autoritet Martina Lutera Kinga koristi se za legitimizaciju sebe kod publike kod koje King i Pokret za građanska prava bude pozitivnu konotaciju. Istovremeno se nameće percepcija Obamine predizborne kampanje kao društvenog pokreta koji ruši rasne, imovinske, religijske, stranačke i regionalne barijere među američkim građanima. Što se tiče identiteta (ko smo *mi* nasuprot *njih*), Obamino *mi* odnosi se na sve Amerikance, dok su „oni“ nosioci politke podjela, Džordž Buš i Džon Mekejn. Međutim, upravo je to ono po čemu se Obamin diskurs razlikuje od diskursa tipičnog za crnačke vođe. Dok se Kingovo *mi* odnosi na Afroamerikance, Obamino inkluzivnije *mi* upućeno je svim Amerikancima, bez obzira na njihovo porijeklo ili boju kože (Foxlee, 2010).

U vezi sa prisustvom diskursa Martina Lutera Kinga u Obaminom, pored direktne reprezentacije, možemo govoriti i o interdiskursivnosti, jer Obama ne samo da povremeno citira riječi Martina Lutera Kinga, on ga imitira stilom. Pored direktnog govora, prisutan je značajan broj metafora, nalik na one po kojima je dr King prepoznatljiv. Takođe, aproprijacija Kingovog diskursa ogleda se i u leksici karakterističnoj za Pokret za građanska prava i, uopšte, u poruci jedinstva. Granica između reprezentovanog i reprezentujućeg diskursa time postaje nejasna.

Aluzije na najpoznatiji govor Martina Lutera Kinga „I have a dream“ („Ja imam jedan san“) takođe su česte. Upotreba takve retorike sugerise propovjednički diskurs i veoma je ubjedljiva (Majstorović, 2007). U analiziranim primjerima takođe možemo govoriti o hibridnosti, s obzirom na to da se ne radi samo o citiranju Martina Lutera Kinga, već o aproprijaciji njegovog specifičnog diskursa.

Religijski diskurs

Kada govorimo o miješanju političkog i religijskog diskursa u Obaminim govorima, važno je napomenuti da ta vrsta interdiskursivnost nije novina. Američka politička retorika uključuje religijski jezik i religijske govorne činovne. Uobičajeno je da određeni dijelovi predsjedničkih obraćanja, kao što je sam kraj, sadrže religijski jezik. Predsjednička obraćanja naciji tradicionalno završavaju sa „Neka Bog blagoslovi Ameriku“ („May God bless America“). Crpljenje iz kolektivnih resursa hrišćanskog učenja, smatra Čilton (Chilton, 2004), ima istorijske diskursivne pretke u počecima američke države. Religijski diskurs, odnosno pozivanje na natprirodno biće, bio je asimiliran sa političkim na početku američke istorije. Čilton zaključuje da je upotreba biblijskog diskursa zasnovana na pretpostavci o poznavanju „Biblije“, ali ne i na pretpostavci da postoje ateisti koji je ne poznaju. Prema njegovom mišljenju, sekularni pluralizam se na komplikovan način kombinuje sa pretpostavkama o vjeroispovijesti u Americi u javnom diskursu.

U tom smislu, možemo tvrditi da ova vrsta interdiskursivnosti jača postojeću subjekatsku poziciju za publiku kao vjernike. Iz Obamine poruke jedinstva može se čitati američki pluralistički senzibilitet, a pominjanje svih svjetskih religija vjerovatno proističe iz „kulture koja pluralizuje vjeroispovijest (dok vjerovatno ne priznaje ateizam)“⁸ (Chilton, 2004: 183). Često pozivanje na hrišćanske principe u Obaminom diskursu se, između ostalog, možda može objasniti značajem crkve za razvoj političke svijesti kod crnaca, kao i činjenicom da su istaknute crnačke vođe bili sveštenici, kao Martin Luter King, na čiju retoriku se Obama ugleda.

Obamino srednje ime Husein i muslimansko porijeklo s očeve strane bili su predmet mnogih kontroverzi u javnosti. Eksplicitno i implicitno pozivanje na hrišćanske postulate stoga možemo smatrati i legitimizacijom sebe u očima hrišćanske Amerike. On takođe legitimizuje svoje poruke zajedništva i solidarnosti, nalazeći im uporište u „svim svjetskim religijama“ i „Svetom piscu“.

Zaključak

Jedan od ciljeva analize bio je utvrditi prisustvo *drugog teksta* u Obaminom tekstu, a zatim protumačiti primjere intertekstualnosti i dovesti ih u vezu sa borbama unutar američkog društva. Primjeri intertekstualnosti koji najjasnije ukazuju na odnos između intertekstualnosti i hegemonije, u kontekstu američkog društva, jesu istorijski dokumenti, poput Deklaracije o nezavisnosti i Ustava SAD-a, upliv diskursa Abrahama Linkolna, Martina Lutera Kinga i religijskog diskursa. Ovako manifestovana, intertekstualnost igra veliku ulogu u pozicioniranju Obame kao nosioca izvornih američkih

i hrišćanskih vrijednosti, a njegove predizborne kampanje kao narodnog pokreta za povratak istim. Takođe, kombinovanjem ovih elemenata, Obama stvara ujedinjujuću narativu Amerike za publiku različitog etničkog porijekla i suprotstavljenih političkih opredjeljenja.

Nadalje, intertekstualnost doprinosi istraživanju promjena u diskursu i *restrukturiranja redova diskursa*, uz koje se vežu i društvene i kulturne promjene u savremenom društvu. S obzirom na širi kontekst društvene situacije u kojoj se Obama našao, tj. na Ameriku u periodu društveno-ekonomske krize, smatramo da je Obamin diskurs indikator restrukturiranja redova diskursa do kojeg dolazi tokom društvenih previranja. Obamin politički diskurs može se tumačiti kao reartikulacija postojećeg reda političkog diskursa, pri čemu on kombinuje diskurs očeva američke nacije, Pokreta za građanska prava, demokrata, republikanaca, i konstituiše diskurs univerzalnog političkog subjekta. Ova diskursivna reartikulacija materijalizuje hegemonijski projekat za konstituisanje nove političke baze i agende, koja je šira i od demokratskog bloka, i koja je centrirana na srednjoj/radničkoj klasi u novim ekonomskim i političkim uslovima. Reartikulisani red diskursa je kontradiktoran, suprotni elementi koegzistiraju, kao što su, na primjer, veličanje nacije, tipično za konzervativne diskurse, i ljevičarski diskurs socijalne pravde. Takođe, reartikulacija redova diskursa postiže se, ne samo produktivnim diskursivnim praksama, već i tumačenjem: razumijevanje Obaminog teksta zahtijeva interpretatore koji su sposobni uspostaviti koherentne veze između njihovih heterogenih elemenata, a dio hegemonijskog projekta je konstituisanje interpretirajućih subjekata za koje su takve veze prirodne i automatske.

U sferi političkog marketinga, ideološko djelovanje političara ima za cilj interpelaciju subjekata u skladu sa vrijednostima za koje se on i njegova stranka zalažu. Političar nastoji ubijediti birače, strateškom upotrebom jezika, da prihvate njegov sistem reprezentacija i odgovarajuću subjektsku poziciju za sebe, što bi u slučaju predizborne kampanje trebalo rezultirati davanjem glasa tom političaru. „Uobičajeno je da stranke projektuju svoju društvenu bazu na ukupno stanovništvo, tvrdeći da ‘narod’ ima osobine njihovih simpatizera. Međutim, društvene baze nisu uvijek već formirane; one (a time i ‘narod’) često moraju biti oformljene spajanjem različitih društvenih grupacija u koherentno političko tijelo“⁴⁹ (Fairclough, 1989: 185). Obamina zajednica, od koje on traži podršku, premašuje društvenu bazu Demokratske stranke. Njegov inkluzivni koncept zajedništva obuhvata široku publiku, bez obzira na rasu, klasu, političku ili seksualnu opredijeljenost. U tom smislu, Obama kreativno koristi naslijeđene društvene

resurse, kako bi postigao koheziju među širokom publikom, na vrijednostima koje će natkriliti zamršene rasne, klasne, ideološke ili lične identitete. Obama *interpelira* „sve Amerikance“.

Važno je uočiti kako se intertekstualnost strateški veže za legitimizaciju. Pozivanjem na autoritete, kao što su *Biblija*, Američki ustav, Linkoln, Kenedi ili Martin Luter King, Obama implicitno predstavlja sebe kao harizmatičnog vođu u tradiciji Linkolna ili Kenedija, a svoju politiku kao nastavak moralne i etične politike kakvu oni simbolizuju.

Bilješke

¹ “A nation whose Constitution enshrined slavery has elected an African-American president with living memory of days when blacks were denied fundamental human rights – including the right to vote (...) this is a moment – a year – when even superlatives cannot capture the magnitude of the change that the country voted for on November 4, 2008.”

² „the insertion of history (society) into a text and of this text into history.“

³ Obama je prvi crni predsjednički kandidat.

⁴ Fairclough (1992) uvodi koncept interdiskursivnosti kako bi napravio razliku između intertekstualnog odnosa između teksta i drugih tekstova i intertekstualnog odnosa između tekstova i konvencija. Tako se, kada je potrebno naglasiti tu razliku, intertekstualnost odnosi na prisustvo drugog teksta u analiziranom tekstu, dok se interdiskursivnost odnosi na prisustvo konvencija koje pripadaju drugom žanru, odnosno drugom diskursu (kada se pod terminom diskurs podrazumijevaju konstitutivni elementi redova diskursa).

⁵ E pluribus unum se 1776. našao na pečatu Sjedinjenih Američkih Država, kasnije i na kovanicama, i dugo se smatrao nezvaničnim motom Sjedinjenih Država. Ispočetka se odnosio na brojne kolonije iz kojih je nastala jedinstvena država, da bi se kasnije odnosio na koncept *melting pot*, mnoštvo nacija, rasa, religija i ljudi različitog porijekla stopljenih u jedan narod.

⁶ Umjesto termina *reprezentacija diskursa* Čilton koristi termin *metareprezentacija*.

⁷ „metaphorically stretched out a conciliatory hand to his Republican opponents.“

⁸ „...culture that pluralises religious belief (while probably not admitting religious unbelief).“

⁹ „It is commonplace for parties to project this social base onto the whole population, claiming that ‘the people’ have the properties of their own supporters. However, social bases do not necessarily exist ready-made; they (and by implication ‘the people’) often have to be constituted by welding together diverse social groupings into a coherent political constituency.“

KORIŠTENI IZVORI

- Althusser, Louis. (1971). *Lenin and philosophy: Ideology and ideological state apparatuses*. London, Engleska: New Left Books.
- Bakhtin, Mikhail. (1986). *Speech genres and other late essays*. Austin, TX: University of Texas Press.
- Chilton, Paul. (2004). *Analysing political discourse*. London, Engleska: Routledge.
- Dupuis, Martin i Boeckelman, Keith. (2008). *Barack Obama, the new face of American politics*. Westport, CT: Praeger.
- Fairclough, Norman. (1989). *Language and power*. London, Engleska: Longman.
- Fairclough, Norman. (1992). *Discourse and social change*. Cambridge, MA: Polity Press.
- Foxlee, Neil. (2010). Intertextuality, interdiscursivity and identification in the 2008 Obama campaign, u Mohor-Ivan, Ioana i Colipcă, Gabriela I. (ur.): *Proceedings of the International conference 'Identity, Alterity, Hybridity (IDAH)'*. 26-42. Galați, Rumunija: Galați University Press.
- Gramsci, Antonio. (1971). *Selections from the prison notebooks*. New York, NY: International.
- Habermas, Jürgen. (1984). *The theory of communicative action*. Cambridge, Engleska: Polity.
- Majstorović, Danijela. (2007). Construction of Europeanization in the High Representative's discourse in Bosnia and Herzegovina. *Discourse and Society*, 18, 627-651.
- Thomas, Evan i Newsweek. (2009). *A long time coming: The inspiring combative 2008 campaign and the historic election of Barack Obama*. New York, NY: Public Affairs.
- Wodak, Ruth i Meyer, Michael. (2001). *Methods of critical discourse analysis*. London, Engleska: Sage.

JEDNA KONCEPTUALIZACIJA UREĐIVAČKE POLITIKE U MASOVNIM MEDIJIMA¹

Aleksandar Bogdanić

Univerzitet u Banjoj Luci

Rad predstavlja svojevrsnu teorijsku konceptualizaciju i operacionalizaciju uređivačke politike u informativnim masovnim medijima. Razmatraju se i definišu pojam, struktura, sadržaj i uloga uređivačke politike u novinarstvu, s osvrtom na pojedine ključne elemente takve politike poput mjerila za odabir vijesti i novinarskog jezika. U zaključku se raspravlja o implikacijama različitih uređivačkih politika u masovnim medijima.

Različiti su pristupi i različita poimanja uređivačke politike, kako u teorijskim raspravama o medijima i novinarstvu, tako i u uređivačkoj i novinarskoj praksi. Teorija se, osim na normativnom planu, više bavi opisom prakse i njenim implikacijama (npr. Cassidy, 2005; Eddy, Althouse i Phalen, 2005; Hoffman i Slater, 2007). U praksi se, na jednoj strani, susrećemo sa pisanim uređivačkim politikama, dok na drugoj strani pojedini mediji uređivačku politiku ne definišu i ne razvijaju kao pisane upute, nego je, u svakodnevним zadacima, uputama i konačnom oblikovanju, definišu glavni urednici. Takva uređivačka politika se, ipak, u dobroj mjeri može rekonstruisati iz samih sadržaja tih medija.

Uređivačka politika je, najšire pojmljena, stručni i ideološki medijski okvir koga čine pravila, upute, smjernice, savjeti i primjeri. Svi urednici i novinari jedne medijske kuće djeluju unutar tog okvira.

Kod pisanih uređivačkih politika postoje one u kojima se uglavnom samo nabroje najvažnije vrijednosti i načela koje medij prihvata ili gaji, ali se te vrijednosti i načela ne objašnjavaju niti dalje razrađuju u vidu procedura ili uputa. Uređivačke politike koje nisu pisane, ili koje su na deklarativnom nivou, bez operacionalizacije, možemo smatrati *nerazvijenim uređivačkim politikama*. Pisane uređivačke politike koje, pored vrijednosti i načela, sadrže njihovu razradu, odnosno procedure, upute, smjernice i primjere za njihovo sprovođenje, kao i niz drugih procedura, uputa i savjeta, možemo nazvati *razvijenim uređivačkim politikama*. Naravno, različiti mediji, zbog prirode medija ili društvene uloge koju imaju, naglašavaju više ili manje pojedine aspekte novinarske prakse u uređivačkim politikama.

Razvijene uređivačke politike u svijetu imaju, na primjer, BBC (BBC editorial guidelines, 2011), njujorški Tajmz (Professional guidelines, 2005), londonski Gardijan (Guardian editorial code, 2007), te australijska javna televizija (ABC editorial policies, 2011). Djelimično razvijenom uređivačkom politikom mogu se smatrati uređivačka mjerila američkog PBS-a (PBS editorial standards, 2005).

Uređivačka politika Javnog radio-televizijskog sistema u BiH utemeljena je na stručnim mjerilima, propisima i pravilima Regulatorne agencije za komunikacije, kao i na Zakonu o Javnom radio-televizijskom servisu Bosne i Hercegovine (2005) i sličnim entitetskim zakonima. Osnovni dokument te politike su Uređivački principi/načela Javnog radio-televizijskog sistema u Bosni i Hercegovini, usvojeni 2003. godine (Uređivački principi, 2003).

Ipak, iako sadrže pojedina ključna mjerila stručnog novinarskog rada, Uređivački principi/načela Javnog radio-televizijskog sistema u Bosni i Hercegovini ne sadrže ujednačena objašnjenja, kao ni jasne upute i smjernice o primjeni mjerila u različitim kontekstima. U prvom dijelu Načela ističe se da je javni servis u službi javnosti i da su „jedino odgovorni javnosti“. U istom dijelu se raspravlja o vrstama i načinu uređivanja programa. Potom se navode profesionalna uređivačko-novinarska mjerila, poput nepristrasnosti, neiznošenja ličnih stavova, te pravičnosti kao mogućnosti pristupa svim građanima. U istoj grupi mjerila navode se tačnost, kao i korištenje i odnos prema izvorima i arhivskom materijalu. U narednoj tački se u jednom paragrafu razmatra „pristojnost i uljudnost“ gdje se sugeriše nekorištenje uvredljivih sadržaja, klevete ili govora mržnje. Dalje se kratko razmatraju tačke o izvještavanju o nasiju i krivičnim djelima, terorizmu i bezbjednosti, te pitanja poput sukoba interesa, nezavisnosti, raznolikosti programa, kao i prava na odgovor. U pojedinim grupama se navode donekle raznorodna mjerila, poput moralnih, uređivačkih i novinarskih, zajedno sa onim koji su mahom i upute o korištenju izvora i materijala. Budući da su Načela uglavnom na deklarativnom nivou, sveukupno gledano, ne može se reći da su temelj razvijene uređivačke politike.

S druge strane, relativno razvijenu uređivačku politiku, sa nizom propratnih dokumenata, u regionu ima Radio-televizija Crne Gore (Regulativa, 2003).

U svakom slučaju, pisana ili nepisana, razvijena ili nerazvijena, uređivačka politika medija suštinski utiče na način na koji ti mediji djeluju i izvještavaju javnost o događajima i pojavama u sredini u kojoj djeluju. Naravno, nepisana i nerazvijena uređivačka politika ostavlja mnogo više mogućnosti za senzacionalističko izvještavanje, političke uticaje na sadržaje u takvim medijima, kao i za druge oblike nestručnog, nedosljednog i neodgovornog izvještavanja.

Analizom uređivačkih politika ističu se pojedine teme i pitanja koje se najčešće navode, objašnjavaju ili se, implicitno, reflektuju u sadržajima medija.

Sadržaj uređivačke politike

Uređivačka politika u informativnim medijima ima zadatak da, prije svega, zaposlenim u mediju, a, posredno, i ciljnoj javnosti kojoj se medij obraća, komunicira ključne vrijednosti koje gaji i na temelju kojih djeluje. Pored toga, ona sadrži osnovna načela rada i uređivačke ciljeve medija, koji se operacionalizuju u pravilima i procedurama uređivanja medija i rada zaposlenih u redakciji. Uređivačka politika sadrži i mjerila i smjernice za pisanje i oblikovanje svih sadržaja i rubrika, uključujući i najave i naslove, svim kodovima koje medij koristi. Uobičajeni, i kod nekih medija vrlo razvijen dodatak ovom dijelu politike, jeste i stilistika medija koja, između ostalog, detaljno razmatra prihvatljive i neprihvatljive riječi, izraze i rečenice, sadrži pravopisne savjete i specifične osobine i primjere pojedinih diskursa. Dalje, uređivačka politika pojedinačno obrađuje pravila i smjernice u izvještavanju i oblikovanju napisa o pojedinim društvenim temama i pitanjima.

Uobičajeno je da uređivačka politika sadrži i dio ili dodatak o etičkim principima i smjernicama, često u obliku kodeksa, nakon koga se pojedina najvažnija pitanja iz kodeksa opisuju i objašnjavaju. Konačno, uređivačka politika sadrži i najvažnija pravna pitanja i pravila, kao i upute za njihovu primjenu, te najvažnije dijelove relevantnih zakona, zakonskih propisa, profesionalnih kodeksa i drugih eksternih dokumenata, a nekad i same dokumente koji sadrže relevantne zakone, propise i kodekse. Dakle, uređivačka politika je svojevrsan mikrokulturološki okvir ili paradigma medija koji je proklamuje i oblikuje.

Ključne vrijednosti

Ključne vrijednosti koje medij zagovara i na osnovu kojih djeluje najčešće se izražavaju konceptima poput *istine* kao vrhunskog novinarskog kreda, i *nezavisnosti*, odnosno profesionalne samostalnosti u donošenju i sprovođenju uređivačke politike (Kovach i Rosenstiel, 2006). Ključne vrijednosti se obično ističu u osnovnim načelima i uređivačkim ciljevima, a kasnije se opisuju u pojedinim dijelovima, poput pravila uređivanja, jezičkih pravila i moralnog kodeksa.

U najvažnijim pravilima uređivanja informativnih medija su, također, prisutne vrijednosti, odnosno mjerila za postizanje ciljeva koji reflektuju takve vrijednosti. Na primjer, pojedine vrijednosti obično naglašavaju

specifičan odnos prema društvenoj stvarnosti, odnosno prema pojavama u društvenoj stvarnosti. Naime, stvarnost u kojoj živimo, osim novinara, slikaju i komentarišu i pjesnici, pisci, dramaturzi i likovni umjetnici. Svi oni imaju specifičan odnos prema društvenoj stvarnosti u kojoj žive i koju slikaju (Bogdanić, 2010: 133; Kunelius, 1994). Vrijednosti koje obično odražavaju novinarski odnos prema stvarnosti su i *blagovremenost* ili blagovremeno izvještavanje, *vjerodostojnost*, *tačnost* podataka, *potpunost* podataka i vijesti, te *uravnoteženost* ili *nepristrasnost* (objektivnost) u izvještavanju. Kad je u pitanju tačnost i potpunost, vrlo je važna i *kontekstualizacija* događaja, odnosno opisivanje svih važnih okolnosti pod kojima se događaj desio. Ove vrijednosti se, naravno, objašnjavaju, i daju se pravila i smjernice za njihovo sprovođenje.

Vjesnovrijednost

U ovom dijelu uređivačke politike vitalno važna su mjerila za izbor događaja o kojima se izvještava, odnosno mjerila *vjesnovrijednosti* (Bogdanić, 2010). Kod medija koji imaju razvijena mjerila vjesnovrijednosti, kao i pravila i smjernice za njihovu primjenu, obično se bolje sprovodi cjelokupna uređivačka politika. Stoga se ova mjerila, iz ugla primaoca podataka, mogu smatrati i najvažnijim dijelom uređivačke politike. Naime, pomoću ovih mjerila urednici odvajaju bitno od nebitnog, korisno od beskorisnog i važno od trivijalnog. U nekim uređivačkim politikama ova mjerila se navode posebno za svaku vrstu društvenih tema i pitanja o kojima neki medij obično izvještava. U stvari, mjerila koja se koriste u izboru vijesti najviše utiču i na izvještavanje o osjetljivim temama, kojoj, na primjer, pripada izvještavanje o djeci, manjinama, nasilju ili velikim ljudskim tragedijama.

Mjerila vjesnovrijednosti koja se najčešće pominju i u praksi i u teoriji novinarstva (Kovach i Rosenstiel, 2006; Rus-Mol i Zagorac Keršer, 2005) jesu *blizina* (događaja) ciljnoj javnosti kojoj medij služi, *posljedičnost*, odnosno mogućnost članova javnosti da blagovremeno reaguju i iskoriste ili upotrijebe vijest o pojavi ili događaju, *opšti društveni interes*, odnosno *interes javnosti* za određenu pojavu ili događaj, *važnost*, to jest stvarna ili simbolična veličina događaja, i, čini se, krunsko mjerilo novinarstva, mjerilo *nepredvidljivosti* neke pojave ili događaja (Bogdanić, 2010: 135).

Naime, što je događaj izvjesniji, odnosno predvidljiviji, to je manje novinarski zanimljiv, odnosno vjesnovrijedan. Kada, na primjer, svi vozovi saobraćaju na vrijeme, to nije vijest u sredini gdje je uobičajeno da vozovi saobraćaju na vrijeme. Građani očekuju da blagovremeno saznaju o tome da vozovi kasne ili kada određeni voz ne saobraća i to je onda vijest.

Posljedičnost, s druge strane, je najčešće funkcija blagovremenosti ili izvještavanja na vrijeme, pa se taj kriteriji često tako i naziva, ili se koristi neki sličan termin, poput aktualnosti.

Mogli bismo ovdje dodati i kriterij *kulturološke informisanosti*, odnosno korisnih podataka o specifičnostima kulture i društvenog okruženja koji su neophodni za normalan i plodotvoran život u određenoj društvenoj zajednici.

Kakva mjerila pojedini urednici koriste zavisi, naravno, od implicitne ili eksplicitne uređivačke politike koja sadrži pomenuta mjerila, kao i pojedinih drugih faktora, poput konkurentnosti i komercijalizma, najčešće kod privatnih medija, te političkih i drugih uticaja i pritisaka – i kod privatnih i kod javnih medija.

Kad su mediji pod snažnim tržišnim pritiscima, dva kriterija koja se najčešće relativizuju u značenju jesu *interes javnosti* i *nepredvidljivost*, a kod medija koji su pod pritiskom političkih uticaja mjerila koja se zloupotrebljavaju su *važnost* i *interes javnosti*. Treba, naime, imati na umu da „radoznalost javnosti“ nije isto što i interes javnosti, odnosno da veliki broj događaja ne položi test vjesnovrijednosti, ali jesu senzacionalistički, to jest podilaze porivima i radoznalosti ljudi i povećavaju čitanost ili gledanost nekog medija ili emisije. Posebno je važno da se kod izvještavanja o osjetljivim pojavama, događajima i ranjivim pojedincima ili grupama ljudi, isključi senzacionalizam tako što se doslijedno primjenjuju profesionalna mjerila vjesnovrijednosti.

Društvene teme

U dijelu uređivačke politike koja sa bavi društvenim pitanjima, odnosno načinima izvještavanja o pojedinim društvenim temama, često se naglašavaju i razrađuju društvena uloga medija i vrijednosti poput slobode govora i nezavisnosti medija od bilo kakvih društvenih uticaja. Ponaosob se navode pravila, procedure i smjernice za: izvještavanje o društveno-političkim događajima i temama, velikim javnim događajima, katastrofama, nesrećama i tragedijama, ekonomskim, obrazovnim, kulturnim i zdravstvenim temama, te o sportskim događajima i temama. Isto tako, daju se pravila, procedure i upute za korištenje izvora i pisanje o naučnim temama. Posebna pažnja u ovom dijelu pravila i smjernica se daje i izvještavanju o osjetljivim temama i ranjivim društvenim grupama, kao što su djeca, manjine, stariji građani, bolesni, te osobe koje imaju specifične različitosti.

Redakcijska pravila i procedure

Pored nekih drugih redakcijskih akata, uređivačka politika se bavi i samim procedurama rada u redakciji, jer od njih zavisi uspješnost sprovođenja politike i rada medija. Na primjer, tu mogu biti opisane uloge, ovlaštenja, odgovornosti, način rada i komuniciranja svih pojedinih članova i tijela

redakcije. Isto tako, procedure rada u redakciji upućuju i na oblike i način komuniciranja sa izvorima informacija, kao i pojedinim klijentima. Detaljno se objašnjava korištenje izvora i prikupljanje informacija.

Poseban dio uređivačke politike tiče se uređivanja pojedinih rubrika, emisija ili programa. U tom dijelu, zavisno od prirode i misije medija, daju se osnovne strukture i ciljevi rubrika ili programa, način uređivanja, kriteriji prihvatljivih i neprihvatljivih sadržaja, kao i razni drugi detalji. U ovom dijelu daju se pravila i procedure i za korištenje i objavljivanje gotovih ili redigovanih sadržaja nabavljenih iz vanjskih izvora, kao i različite vrste oglasa.

Moralna pitanja

Iako se moralna pitanja uređivačke politike naziru ili tumače tokom cijele uređivačke politike, kao što je već rečeno, razvijene uređivačke politike imaju posebno poglavlje koje se bavi etičkim aspektom, odnosno konkretnim moralnim pitanjima. Taj dio može biti u obliku kodeksa ili zasebnog poglavlja politike. U svakom slučaju, u moralnim pitanjima se često ponovo naglašava istina i otkrivanje istine kao glavni cilj i kredo medija. Vrlo istaknuta tema je i čuvanje tajnosti izvora i zaštita izvora i novinara u slučajevima vanjskih ili unutrašnjih pritisaka. Razmatra se i moralna dimenzija izgradnje integriteta, povjerenja i vjerodostojnosti kod ciljane javnosti.

Uređivački integritet se objašnjava i u svjetlu onemogućavanja vanjskih uticaja na sadržaje. Takođe, nepristranost u izvještavanju i vjerodostojnost izvora i podataka su gradivni elementi izgradnje povjerenja i u pojedinim uređivačkim politikama se posebno razmatraju i objašnjavaju. U istom smislu, uređivačka politika u ovom dijelu može da komunicira stav medija, kao i pravila i procedure u nošenju sa lažnim i varljivim podacima. Posebno se, na primjer, u tom svjetlu obrađuje korištenje anketa i statističkih podataka.

Ostala moralna pitanja koja se regulišu i objašnjavaju su odnos prema pornografskim sadržajima, privatnosti i ljudskom dostojanstvu, te (ne)izvještavanju o ličnim tragedijama, ubistvima i samoubistvima. Daju se i dodatne upute i upozorenja o čuvanju tajnosti izvora, izvještavanju i oblikovanju sadržaja o djeci, starijim, bolesnim, siromašnim i društveno nepriviligovanim, kao i o pojedinim društvenim manjinama i grupama, te o religiji, vjerskim obredima i simbolima i mrtvima. Etički kodeks može propisati i objasniti i načine izvještavanja o javnim službenicima i političarima, kao i pitanja vezana za pravosuđe i policiju.

Konačno, u moralnom dijelu uređivačke politike se propisuje i odnos prema nagradnim igrama i ostalim igrama na sreću u kojima medij

izvještava, priređuje za svoju ciljnu javnost, ili na neki drugi način učestvuje u njima.

Pravna pitanja

Vrlo bliska moralnim pitanjima su i pravna pitanja uređivačke politike. Naravno, pravna pitanja naglašavaju i upućuju na poštivanje zakonskih propisa i normi, kako iz moralnih, tako i iz pravosudnih i poslovno-ekonomskih razloga.

Teme koje se uobičajeno razmatraju pod pravnim pitanjima su kleveta, jezik mržnje i drugi uvredljivi jezički ili slikovni sadržaji. Pojedini aspekti senzacionalizma, zavisno od pravosudnog sistema zemlje, takođe se regulišu uputama i procedurama navedenim u pravnim pitanjima.

Pravna pitanja regulišu i odnos medija prema izvorima finansiranja, kao i sukob interesa. Pored toga, tu se objašnjava i reguliše objavljivanje oglasa i drugih sadržaja trećih lica, kao i pitanja autorskih prava i plagijata.

Posebno se naglašavaju ona pravna pitanja koja su regulisana eksternim aktima i zakonima. U našoj zemlji bi se, na primjer, tu našla i pitanja iz Zakona o komunikacijama (2003-2010), Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine (2003-2010), Krivičnog zakona Republike Srpske (2003-2006), pravila i kodeksa Regulatorne agencije za komunikacije (2008-2011), Kodeksa za štampu Bosne i Hercegovine (1999-2006), Zakona o slobodi pristupa informacijama (Republike Srpske) (2001), Zakona o slobodi pristupa informacijama u Bosni i Hercegovini (2000-2009), Izbornog zakona Bosne i Hercegovine (2001-2010), Zakona o autorskom i srodnim pravima (2010), Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku (2010), kao i zakoni koji regulišu rad javnih medija.

Stilistika

Jezička i uređivačka stilistika je kod nekih medija centralni dio uređivačke politike, budući da se kroz nju reflektuju i pojedine vrijednosti koje smo već razmatrali. Jezička stilistika sadrži pravila i upute o preovladavajućem jezičkom izrazu i stilu medija. Na primjer, novinarski izraz bi trebao da zagovara opisni jezik, budući da opisni jezik nudi najvjerniju sliku neke pojave. Pored opisa, novinarski izraz odlikuju i *jasnoća*, *preciznost*, *povezanost* i *cjelovitost* (Bogdanić, 2010: 137-139). Jezička stilistika detaljno razmatra prihvatljive i neprihvatljive riječi, izraze i rečenice, sadrži pravopisne savjete i specifične osobine i primjere pojedinih diskursa² (Goldstein, 2004). U dijelu o jeziku definišu se i rodno osjetljivi jezik, službeni jezik i pismo koji se koriste i pojedini drugi elementi jezičke politike.

U stilistici se nekad operacionalizuju pojedina mjerila novinarskog odnosa prema stvarnosti. Takva mjerila su *vjerodostojnost* podataka i izvora, *tačnost* podataka, *potpunost* podataka ili opisa događaja ili pojave (odgovori na poslovičnih pet novinarskih pitanja) i *uravnoteženost*, odnosno objektivnost i nepristranost ili neutralnost pri izvještavanju. Naime, pored istraživačkih, daju se i sadržajne i jezičke upute koje treba slijediti pri pisanju da bi se takva mjerila poštovala.

Uređivačka stilistika sadrži i upute i pravila za pisanje i oblikovanje pojedinih sadržaja i rubrika, uključujući najvažnije žanrove, najave i naslove. Dalje, stilistika može da pojedinačno obrađuje pravila i smjernice u izvještavanju i oblikovanju napisa o pojedinim društvenim temama i pitanjima.

Konačno, uređivačka politika obično sadrži i najvažnije prateće dokumente – važeće kodekse, pravilnike i zakone – koji regulišu rad medija u zemlji i na koje se uređivačka politika poziva.

Zaključak: implikacije (ne)razvijene uređivačke politike

Nerazvijena uređivačka politika, između ostalog, daje više prostora i za neodgovorno i senzacionalističko izvještavanje. Nerazvijena uređivačka politika se manifestuje na različite načine, bilo da nije napisana ili da je vrlo štura, odnosno deklarativna. Takva uređivačka politika nema pravila, smjernica i objašnjenja za sprovođenje ključnih načela. Isto tako, nema ni sankcija za kršenje pojedinih pravila i procedura, bilo unutar nje same, ili u drugim opštim ili pojedinačnim aktima medija, poput ugovora o radu. Stoga je, kao takva, i nesprovodiva. Konačno, ako uređivačka politika sadrži veći dio neophodnih elemenata, ali se ignoriše i često, svjesno ili nesvjesno, krši, odnosno direktori i urednici je ne sprovode, ona je praktično jednako nerazvijena, te je slaba brana problemima koji mogu nastati u izvještavanju.

Posljedice nerazvijene uređivačke politike su brojne, a najčešće se materijalizuju u sadržajima niskog kvaliteta i senzacionalizmu. Takvi sadržaji i senzacionalizam kod izvještavanja mogu da proizvedu etičke i pravne probleme za medij, kao i probleme u smislu kredibiliteta i lojalnosti ciljne javnosti.

Ako, na primjer, događaj o kome se izvještava ispunjava visoke kriterije blizine, posljedičnosti, interesa javnosti, važnosti i nepredvidljivosti, onda izvještavanje o njemu nije senzacionalističko. No, kada pri izboru vijesti prevladava kriterij „radoznalost javnosti“ nad kriterijem interesa javnosti, odnosno opšteg društvenog interesa za izvještavanje o takvom događaju, jedna od posljedica je, između ostalog, i senzacionalizam.

Senzacionalizam je složen pojam, ali u novinarstvu ga možemo najjednostavnije objasniti kao stav da je događaj vjesnovrijedan samo zato što budi radoznalost i ogromnu pažnju javnosti. Mnogi događaji bude radoznalost, ne zato što imaju stvarni društveni značaj, važnost i posljedičnost, nego zato što imaju velikog uticaja na ljudska čula. Na primjer, nasilje i ljudska seksualnost su pojave koje su vezane za opstanak i produženje ljudske vrste i uvijek će biti izuzetno zanimljive. To ne znači, međutim, da su mnogobrojni slučajevi nasilja i seksualnog senzacionalizma vjesnovrijedni. U stvari, najveći broj njih pripada privatnoj sferi i nemaju vjesnovrijednost. Savjestan i dobar urednik treba stoga da zna da primijeti razliku između pikantnog trača i vijesti, između korisnog podataka i priče koja hrani znatiželju dokonih. Može se desiti, međutim, da je događaj sam po sebi senzacionalistički, a i vjesnovrijedan. Iako to nije čest slučaj, na savjesnom uredniku je da prepozna takve događaje i odmjeri između interesa zaštite pojedinca i interesa javnosti.

Razviti i sprovesti odgovornu uređivačku politiku nije jednostavan zadatak. Pored toga, sprovođenje takve politike je vrlo dinamično i uslovljeno kako razvojem, radom i promjenama u redakciji, tako i okolnostima i promjenama u društvenoj zajednici u kojoj medij djeluje. Međutim, čini se da je još teže nositi se s posljedicama neodgovornog i neprofesionalnog izvještavanja, bilo na nivou redakcije ili društvene zajednice.

U tom smislu, mediji u savremenom demokratskom društvu, i stari i novi, imaju profesionalnu i moralnu obavezu da oblikuju razvijenu uređivačku politiku sa jasnim i sprovodivim kriterijima vjesnovrijednosti, kao i drugim ključnim elementima razmatranim u ovom radu.

Novinar, s druge strane, treba da dobro poznaje uređivačku politiku svog medija i savjesno i doslijedno je sprovodi. Kod mjerila vjesnovrijednosti, posebno treba imati na umu da radoznalost javnosti nije isto što i interes javnosti i razvijati sposobnost za razlikovanje događaja koji nije vijest, ali je senzacionalistički, od onog koji možda jeste uznemirujući, ali je u interesu javnosti koja ima pravo i potrebu da se s njim upozna. Pored toga, jednako je važno za novinara da temeljno poznaje i poštuje zakonske propise koji regulišu rad medija i druge srodne teme.

Konačno, pri pisanju i oblikovanju svih sadržaja u medijima treba se uzdržavati od senzacionalističkog stila, odnosno jezika koji etiketira, sudi i kvalifikuje. Stvarnost treba slikati opisnim jezikom i vjernom fotografijom. A, ništa, čini se, ne djeluje uvjerljivije od stvarnosti.

Bilješke

¹ U nešto drugačijem obliku dio ovog rada predstavljen je na skupu „Medijsko izvještavanje o maloljetnicima u sukobu sa zakonom“ u organizaciji Univerziteta u Banjoj Luci i Italijanske ambasade u Bosni i Hercegovini, održanog na Univerzitetu u Banjoj Luci 30. maja 2011. godine.

² Ernest Hemingway je svojevremeno pisao da su pravila koja je naučio kao novinar *Kansas City Star* bila za njega najbolja pravila pisanja. Pravila su savjetovala da se koriste kratke rečenice, kratki paragrafi, živ jezik, potvrdne rečenice, da se iz teksta izbace sve suvišne riječi, da se štedi na pridjevima, itd. (Fisher, 2007).

KORIŠTENI IZVORI

- ABC editorial policies.* (2011). Preuzeto 24. maja 2011. godine sa <http://www.abc.net.au/corp/pubs/edpols.htm>
- BBC editorial guidelines.* (2011). Preuzeto 24. maja 2011. godine sa <http://www.bbc.co.uk/guidelines/editorialguidelines/guidelines/>
- Bogdanić, Aleksandar. (2010). *Ogledi iz komunikologije*. Banja Luka, Bosna i Hercegovina: Komunikološki koledž u Banjaluci.
- Cassidy, William P. (2005). Variations on a theme: The professional role conceptions of print and online newspaper journalists. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 82, 264-280. doi:10.1177/107769900508200203
- Edy, Jill A., Althaus, Scott L. i Phalen, Patricia F. (2005). Using news abstracts to represent news agendas. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 82, 434-446. doi:10.1177/107769900508200212
- Fisher, Jim. (2007, 27. septembar). Of 'Star Style' and a reporter named Hemingway. *Kansas City Star*. Preuzeto 24. maja 2011. godine sa <http://www.kansascity.com/>
- Goldstein, Norm (Ed.). (2004). *The Associated Press stylebook and briefing on media law*. New York, NY: Basic Books.
- Guardian editorial code.* (2007). Preuzeto 24. maja 2011. godine sa <http://www.guardian.co.uk/info/guardian-editorial-code>
- Hoffman, Lindsay H. i Slater, Michael D. (2007). Evaluating public discourse in newspaper opinion articles: Values-framing and integrative complexity in substance and health policy issues. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 84, 58-74. doi:10.1177/107769900708400105
- Izborni zakon Bosne i Hercegovine.* (2001-2010). Preuzeto 23. maja 2011. godine sa <http://www.izbori.ba/>
- Kodeks za štampu Bosne i Hercegovine.* (1999-2006). Preuzeto 22. maja 2011. godine sa <http://srpski.vzs.ba/>

- Kovach, Bill i Rosenstiel, Tom. (2006). *The elements of journalism: What newspeople should know and the public should expect*. New York, NY: Three Rivers Press.
- Krivični zakon Bosne i Hercegovine*. (2003-2010). Preuzeto 23. maja 2011. godine sa http://www.mup.vladars.net/index2.php?st=zakoni/zakoni_bih
- Krivični zakon Republike Srpske*. (2003-2006). Preuzeto 23. maja 2011. godine sa <http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpr/PAO/>
- Kunelius, Risto. (1994). Order and interpretation: A narrative perspective on journalistic discourse, *European Journal of Communication*, 9(3), 249-270.
- PBS editorial standards*. (2005). Preuzeto 24. maja 2011. godine sa <http://www.pbs.org/about/editorial-standards/>
- Pravila i kodeksi*. (2008-2011). Preuzeto 22. maja 2011. godine sa <http://www.rak.ba/srp/index.php?uid=1276784444>
- Professional guidelines*. (2005). Preuzeto 24. maja 2011. godine sa <http://www.nytc.com/press/>
- Regulativa*. (2003). Preuzeto 24. maja 2011. godine sa <http://www.rtcg.me/rtcg/dokumenta/regulativa.html>
- Rus-Mol, Štefan i Zagorac Keršer, Ana Jugoslava. (2005). *Novinarstvo*. Beograd, Srbija: Clio.
- Uređivački principi/načela Javnog radio-televizijskog sistema u Bosni i Hercegovini*. (2003). Preuzeto 24. maja 2011. godine sa <http://www.bhrt.ba/cir/default.wbsp?p=455>
- Zakon o autorskom i srodnim pravima*. (2010). Preuzeto 22. maja 2011. godine sa <http://www.ipr.gov.ba/ba/katalog/pregled/zakon-o-autorskom-pravu-i-srodnim-pravima>
- Zakon o Javnom radio-televizijskom servisu Bosne i Hercegovine*. (2005). Preuzeto 24. maja 2011. godine sa <http://www.bhrt.ba/cir/default.wbsp?p=98>
- Zakon o komunikacijama*. (2003-2010). Preuzeto 24. maja 2011. godine sa <http://www.rak.ba/srp/index.php?uid=1272794696>
- Zakon o slobodi pristupa informacijama*. (2001). Preuzeto 23. maja 2011. godine sa <http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Sekretarijat/Biro/Informator/>
- Zakon o slobodi pristupa informacijama u Bosni i Hercegovini*. (2000-2009). Preuzeto 23. maja 2011. godine sa <http://www.mpr.gov.ba/sr/str.asp?id=253>
- Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku*. (2010). Preuzeto 24. maja 2011. godine sa <http://www.vladars.net/sr-sp-cyrl/vlada/ministarstva/mpr/PAO>

KULTURA PRODUKCIJE I DISEMINOVANJA MEDIJSKOG SADRŽAJA I DECA KAO PUBLIKA

Tatjana Duronjić

Univerzitet u Banjoj Luci

Umnožavanje medija i fragmentiranje medijske publike procesi su koji kontinuirano određuju kvalitet medijafere, prostora delovanja medija u savremenom komunikacionom iskustvu. Istovremeno, bitno su uticali na društvenu potrebu da se jačanje medijafere, koevolutivnim i konvergentnim nastajanjem novih medija, odredi eventualno postojanje međuuticaja medija i publike. Deca kao publika posebno su pokazala sklonost ka vizuelnoj komunikaciji, pa je uticaj televizije, kao ranog medija slika, bio po nekim teoretičarima ekstremno visok, po drugima selektivno važan. Činjenica da globalno raste vreme upotrebe medija od strane dece i mladih, upućuje na potrebu da se ozbiljnije pristupi izradi svetskih smernica za odgovorno novinarstvo i namere etičke medijske produkcije i diseminacije.

Mas-medijska (dalje samo: mediji) produkcija ne predstavlja samo produkciju zabave i informisanja, ona ima širu socijalnu i komunikološku ulogu, više-manje vidljivu i prepoznatljivu ljudskom iskustvu i znanju. „Prepoznavanje“ šireg delovanja medija i medijske diseminacije u okviru javne sfere, trajan je proces i vrsta konstante između medijskog konzumenta, odnosno medijske publike i medijskog centra diseminovanja medijskog sadržaja, odnosno medija. Pod pojmom „prepoznavanja“ misli se na razumevanje medijskog sadržaja i na svesno otkrivanje uticaja medija na sve senzibilniju i fragmentiranu medijsku publiku. Otežanja na tom putu „prepoznavanja“, koja značenja medijski sadržaji zapravo mogu da imaju, često su inicirana kompleksnošću medijske produkcije, odnosno načinom medijske produkcije sadržaja, koji se pod uticajem novih informacionih i komunikacionih tehnologija sofisticira usled primene multimedijalnih formata u medijskoj industriji.

Sofisticiranost se u ovom slučaju odnosi na mogućnost da se medijski sadržaji transponuju iz jednog medijskog formata u drugi medijski format, ali i prenesu iz jednog medijskog kanala u drugi. U medijasferi, prostoru delovanja medija, tako se vrši neprekidno transponovanja formi i sadržaja (Tapavički Duronjić, 2010), koji onda postaju univerzalni i standardizovani obrasci za opštu medijsku agendu.

Porast opšteg nivoa obrazovanja medijske publike, posebno s pojavom onlajn publike određene kao obrazovane, osveščene i užurbane (Krejt, 2010) i konstantan proces fragmentiranja publike, koji su rani teoretičari medija uočili još polovinom prošlog veka (Tofler, 1983), doveli su i do jačanja svesti publike, ne samo o tome šta zapravo želi da „medijski troši“, već i do osposobljavanja sve većeg procenta svetske publike da koristi nove tehnologije izbora medijskog sadržaja. Naime, nove tehnologije medija omogućavaju korisniku medija da odabere mesto, vreme i sadržaj koji želi da koristi putem nekog medijskog formata. Medijske ponude „po želji“ korisnika medija-publike poznate pod nazivom homecasting i narrowcasting sve su dostupniji programski potencijali savremenih, novih medija, posebno digitalne televizije.

Televizija u eri digitalnih tehnologija pokazuje visok stepen prilagodljivosti da konvergira i koevoluira (Negropont, 1998, Fidler, 2004) uporedo s novim infomacionim tehnologijama, preuzimajući dominantne osobine i tehničko-informacione sposobnosti tih tehnologija. Pored toga, televizija u porodici medija avangardno pokušava i, za sada, uspeva da produži „život“ u svetskoj mediasferi, bez obzira na još uvek izražen porast penetracije upotrebe novih tehnologija medija i računarskih tehnologija.

Studije masovnih komunikacija postoje danas kao posebna istraživačka disciplina, naročito usmerena na televiziju i štampu. Stoga je televizija nezaobilazan medij u analizi medijskog delovanja i uticaja na publiku. „Medijski uticaj“ ili „efekti medija“, sintagme su koje se koriste da označe načine na koji mediji deluju na široku publiku. U teoriji medija postoje različita mišljenja o uticaju televizije na publiku. Više-manje teoretičari su ipak složni: televizija je moćan audio-vizuelni medij, koji od 1950. godine¹, konstantno vrši snažan podsticaj u medijskoj industriji i veliki uticaj na globalnu publiku uopšte, a posebno na neke fragmentirane nivoe te publike. Mlada i nezrela publika u odrastanju – deca kao publika – u tom su međuodnosu uvek imala pažnju istraživača, s jedne, i pažnju medija i javnosti, s druge strane.

Od Harolda Inisa, Maršala Mekluana, Šrama, pa do Pola Vlaclavika, Bodrijara, Lacaya, Evelanda, McLeoda, Umberta Eka i drugih, može da se prati i konstatuje postojanje interesa istraživača za analizu i merenje uticaja medija na divergentne delove i vrste publike. Učenja nastala radom ovih i mnogih drugih teoretičara, mogu da se svrstaju u nekoliko kategorija.

U okviru svake pomenute teorije, neki teoretičari bavili su se istraživanjem uticaja medija na decu, kao respektabilnom delu medijske svetske publike. Tako je Vilbur Šram (Wilbur Schramm), konstruktor takozvanog Šramovog modela komuniciranja, jednog od modela kontrole medija, o ovom odnosu kazao sledeće:

Za neku decu, pod izvesnim okolnostima, neke vrste televizijskog programa su štetne. Za drugu decu, pod istim okolnostima, ili za istu decu, pod drugim okolnostima, one mogu da budu korisne. Za većinu dece, pod većinom okolnosti, televizija nije niti štetna, niti naročito korisna. (prema Kamberbač, 2005: 398)

Deca su, naime, vrlo senzibilirana na medijske sadržaje i sklona da delove medijskog sadržaja nekritički usvoje kao matricu ili model vlastitog delovanja. Neki pokazatelji prikazuju da postoje ozbiljni razlozi za istraživanje odnosa dece i medija, posebno dece i televizije. Deca čine veliki i verni deo svetske medijske publike, izložene raznovrsnim medijskim sadržajima. Prosečno dete, prema nekim istraživanjima, u Americi do svoje 18. godine vidi preko 200 hiljada scena nasilja i oko 16 hiljada ubistava. Uočavajući osetljivost na uticaje ove vrste publike, rani istraživači su još u prvim godinama nastanka i usavršavanja tehnologije televizije pokrenuli istraživanja o delovanju i uticaju TV sadržaja na mlade i decu.

Istorija istraživanja postojanja i kvaliteta međuodnosa uticaja televizijskog sadržaja na ponašanje dece i mladih kretala su se od ekstremnih tvrdnji da tog uticaja nema ili da je društveno zanemarljiv do tvrdnji da je taj odnos vidljiv, merljiv i često društveno štetan, s obzirom i na stepen neprihvatljivosti programskog sadržaja na televiziji, ali i s obzirom na stepen „podražavanja“ ponašanja koja se plasiraju u tim sadržajima.

Može se smatrati da je jedno od najranijih istraživanja o uticaju i delovanju pokretnih slika na omladinu (Brigs i Kobli, 2005: 397), uradila fondacija Payne Fund u Americi 1928. godine. Prema Gaj Kamberbaču (2005) opšti zaključci ovog akademskog istraživanja, sprovedenog kao niz od dvanaest posebnih analiza, bili su da: uprkos nelagodnosti koju u javnosti izaziva novi medij, svi uticaji prilično su skromni i površni, i to u takvim stvarima kao što je moda, pre nego moral (isto). Istraživanje se, ustvari, odnosilo na ispitivanje mogućeg uticaja bioskopa na mlade, istorijskog prethodnika televiziji, i nije uspelo da utvrdi postojanje bitnog uticaja na decu i mlade.

Slične rezultate potvrdilo je još jedno veliko istraživanje, ovog puta u Velikoj Britaniji 1951. godine. Ono je bilo interesantno iz više razloga. Prvo, istraživanje je sproveo Departmental Committee on Children and the Cinema Committee, odbor američke vlade za decu i kinematografiju. Istraživanjem je obuhvaćen veliki broj ispitanika od 38 hiljada mladih ljudi, delinkvenata. Zaključeno je da svega 0,4 odsto prestupničkog ponašanja mladih delinkvenata može biti dovedeno u neku vezu s njihovih odlaskom u bioskop².

Preokret o istraživanju efekata medija počinje zapravo tek sa masovnim uvođenjem tehnologije televizije i sa povećanom industrijskom

proizvodnjom televizora kao tehničkog kanala. U skladu sa Pol Safovim (Paul Safo) pravilom 30 godina, koliko je po učenju ovog teoretičara potrebno da prođe vremena od momenta pronalaska do trenutka masovne primene neke nove tehnologije, televizija se masovno počinje koristiti početkom 60-ih godina prošlog veka. To je i vreme rasta interesa istraživača o mogućem uticaju i vrsti mogućih uticaja televizijskog sadržaja na ponašanje ljudi, posebno dece.

U istraživanjima tog perioda, prema Kamberbaču (isto) naglašeno je nekoliko pravaca interesovanja:

- Ispitivanja porasta agresivnosti i nasilja u medijima;
- Istraživanja upotrebe nepristojnog jezika u nekim medijskim sadržajima;
- Nedolične scene (seks) kao mogući modeli ponašanja mladih i dece;
- Neukusna odevanja kao oblici potencijalne inspiracije motiva za imitaciju od strane dece i mladih;
- Oblici verbalnog nasilja. (118)

Analitičari uticaja medija upozoravali su javnost na fenomen „podražavanja“ ponašanja medijskih junaka i prihvatanja medijskih stavova kao vlastitih. Jedno od najvećih istraživanja u tom vremenu obavio je Albert Bandura sa Univerzitetu u Stenfordu. Bandurino epohalno istraživanje dokazalo je povezanost ponašanja dece u igri sa gledanjem, odnosno negledanjem, televizijskih scena nasilja. Naime, grupa dece koja je bila izložena scenama televizijskog nasilja i agresivnosti pokazala je u igri „sličan, agresivan način“. Posebno veću fizičku agresivnost pokazivali su dečaci, što je Bandura pravdao socijalnim razlozima u procesima socijalizacije dece. Devojčice su, pak, pokazivale viši stepen verbalne agresivnosti. Kontrolna grupa dece, koja nisu gledala televizijski program agresivnog sadržaja, nisu imitirale scene nasilja iz istog programa. U istraživanju je korišćena Bozo ili Bobo lutka³, inicirana fenomenima „pražnjenja negativnih naboja“ iz japanske kulturne tradicije. Nakon gledanja scena nasilja i agresivnosti, i nakon nemogućnosti da dođu do nekih omiljenih igraćaka, deca su dolazila u kontakt s Bozo lutkom na koju su projektovale veću ili manju agresivnost. Bandura je nakon ovog istraživanja nastavio da se aktivno zalaže za zabranu, odnosno kontrolu nasilja na televiziji, verujući da deca u visokom procentu mogu biti sklona rizičnom oponašanju scena nasilja, koje vide na televiziji. Bandura je pronašao vezu s ranijim teorijama Juliana Rottera i njegovog učenja pod nazivom Social learning theory. U osnovi njegovog učenja leži uverenje da je ljudsko ponašanje društveno uslovljeno i sklono imitiranju modela. Iz tih razloga, Bandura je upozorovao na vidljivi potencijal televizije, jer ona, zapravo, predstavlja masovni model za imitaciju, te, shodno tome, svi medijski sadržaji, lako dostupni mladim ljudima, moraju biti pod nadzorom stručnjaka i roditelja (isto).

Slika 1 Bozo ili Bobo lutka i deca

Možda je najdramatičniji primer štetnog uticaja medijskog sadržaja na decu zabeležen 1993. godine u Engleskoj. Dva jedanestogodišnja dečaka, inspirisana horor filmom „Dečja igra 3“, ubili su dvogodišnjeg dečaka. Ovaj je događaj snažno uticao na javnost u Engleskoj, ali i dalje od toga. Reagovao je i tadašnji engleski premijer, tražeći od medija da izrade mehanizme zaštite emitovanja takvih programa. Dečaci su proveli osam godina u zatvoru, a nakon toga su 2001. godine, pod snažnim pritiskom javnosti i fondacija za zaštitu dečijih prava, oslobođeni.

Vredno je pažnje i komparativno istraživanje, koje su sproveli Huesmann i Eron 1986. godine u Australiji, Finskoj, Holandiji, Izraelu, Poljskoj i SAD. Ova dva autora su ispitivali dugoročne efekte medija na mladu publiku. Ustanovili su, nakon ponovljenog ispitivanja na istom uzorku posle deset godina, takozvani efekat spavača, u stučnim krugovima poznato kao Rip Van Vinkl. Naime, i nakon nekoliko godina od gledanja nasilnih scena, deca su pod određenim okolnostima, koji su se smatrali „okidačima“, na isti način nasilno reagovala. Autori nisu uspeli da dokažu da izloženost agresivnim sadržajima podstiče agresivnost i kod devojčica. Ova grupa ispitanica, naime, nije potvrdila hipotezu istraživača o štetnom uticaju medija na ponašanje dece. Ova vrsta povezanosti potvrđena je samo u istraživanju sprovedenom na prostoru SAD, ali i to samo u odnosu – ispoljavanja agresivnosti kod devojčica i izloženosti gledanju nasilja na TV.

Neka druga istraživanja pokazala su da su deca iz tradicionalnih društvenih zajednica manje podložna usvajanju ili imitiranju ponašanja inspirisanih televizijskim scenama nasilja. Jedno takvo istraživanje, sprovedeno u Izraelu, pokazalo je da ne postoji uticaj televizije među decom iz jevrejske komune – kibuca, ali da postoji, među „gradskom decom“. Ali, u zemljama koje su dugo imale jaku državnu, pa i sakralnu cenzuru nad

medijskom produkcijom i diseminacijom, poput, recimo, Egipta i Saudijske Arabije, nove medijske tehnologije, probijajući barijere putem satelitskog, kablovskog ili digitalnog prenosnika signala, beleže sve snažniji uticaj medijskih sadržaja na mlade i decu⁴. Svim ovim istraživanjima, i mnogim drugima o kojima ovom prilikom nije bilo reči, uglavnom je bilo zamerano nejasno definisanje nasilja u medijskim sadržajima. Nedostajalo je postojanje usaglašenog stručnog određenja takozvanog violence score, odnosno stepena nasilja u medijima.

Istraživači iz tog perioda bavili su se i nekim drugim pitanjima: unutar velikog dela literature iz studija medija, briga o efektima medija karakteriše se kao paternalistička i pretpostavlja se da opštoj publici namenjuje ulogu kulturnih grupa (Gauntlett, 1995: 12, prema Briggs i Kobli, 2005). On smatra da su mnoga istraživanja polazila od pretpostavke da mediji deluju pre kao bejzbol palica, nego kao špric (isto: 419), podsećajući na učenje o lakom i brzom delovanju medija na medijsku publiku⁵.

Istraživači i teorije o medijima, sinhronizovano su pratili jedni druge sve do osamdesetih godina prošlog veka. Zapravo, tradicionalna istraživanja obavljana su u okviru dominantnih teorija i naučnih paradigmi, a u skladu s njima, istraživači su formirali istraživačke hipoteze. Istraživači efekata medija do kraja osamdesetih godina prošlog veka često su zapostavljali, ili čak u potpunosti marginalizovali, vrlo važna pitanja u vezi profila i delovanja medija na publiku. Generalno, publika je prihvaćana kao celina na koju medijski sadržaj utiče po principu stimulans-reakcija, a čitav niz faktora, poput procesa socijalizacije, vaspitanja, edukovanja, te društveni kontekst uopšte, bili su zapostavljeni. Ili, kako bi to rekla Dženi Kicinger (Kicinger, 2005), istraživanja su bila rutinska kritika u napadima na istraživanje efekata (421). Od sredine osamdesetih godina, istraživači menjaju diskurs i uvode niz novih složenih faktora u analize, shvatajući ih kao interakciju između medija i publike, sa sposobnošću publike da kritički usvaja i prerađuje medijske sadržaje. Mnogi od njih (Vandewater, Rideout, Wartella, Huang, Lee i Shim, 2007, Crnobrnja, 2010)⁶ počinju da ističu uzročni odnos između medija i publike, smatrajući da je ovaj odnos mnogo kompleksniji i, sasvim sigurno, dvosmeran. Mediji, jednostavno rečeno, nisu uvek samo narkotizirajuće sredstvo opštenja, već sredstva koja mogu imati „pozicionirajuću ulogu“ u kreiranju javnog mnjenja. To ne znači i potpunu kontrolu nad ljudskim mišljenjem i ponašanjem. Ono što povezuje istraživače i jednog i drugog vremena je neizmenjen stav da su:

1. Mediji moćni centri za diseminaciju informacija.
2. Mediji mogu da prenose obrasce ponašanja za različite situacije, mogu da utiču na popularizaciju stava, teme, ideje, metoda i slično.

3. Oni mogu bitno da utiču na ponašanje i stavove jednog dela publike.

Ipak, novija istraživanja osetljivim istraživačkim tehnikama i metodama traže sigurnije i višestране dokaze o uticaju medija na publiku, koja je u sve većem procentu spremna na interpretaciju, eksplikaciju i odgovor. Nova publika je zrelija i samosvesnija kada je u pitanju njihov odnos prema medijskom sadržaju. Ona je takozvana aktivna publika u stalnoj interakciji. Stoga u svakoj fazi korišćenja medija može da izmeni zahtev i stav prema medijskom sadržaju. Ali, i svoj odnos prema njemu.

Upozoravajuće podatke o nekim pokazateljima odnosa dece i TV daje Kaiser Family Foundation (KFF). Prema istraživanjima ove Fondacije, deca ispod 6 godina u proseku dnevno provode oko dva sata gledajući TV, video ili DVD i još više od dva sata pred kompjuterom (How TV affects your child, 2010).

Druga slična istraživanja, takođe, potvrđuju visok procenat gledanosti TV od strane mlade publike i dugo vreme provođenja s medijskim tehnologijama. Tako je Canadian Teachers Federation 2003. objavila da 75% dece svakodnevno gleda TV, da TV gledaju najčešće u svojoj sobi, čak njih 71 odsto, 54% ih ima DVD plejer u svojoj sobi, a 34% kablovski ili satelitski program. Istraživanjem je konstatovno da 20% istraživačke populacije, dece, ima i *premium*.

I korišćenje drugih medijskih tehnologija od strane dece i mladih je visoko. Tako prosečni tinejdžer u Americi dnevno pošalje i do 50 poruka mobilnim telefonom, 65% ih to čini u školi, od toga četvrtinu poruka pošalju iz školske učionice. Gotovo svako dete poseduje bar jedan mobilni telefon. Američko dete dnevno je u 2009. godini mobilni telefon koristilo gotovo sat i 30 minuta. Samo četiri godine ranije, ta upotreba je iznosila nešto preko 60 minuta. Upotreba ovih medijskih tehnologija visoka je i u ostalim delovima razvijenog sveta, pa je zavisnost dece, za tehnologijom mobilnih telefona poslednje generacije, sve veća. Uprkos zabrinjavajućim upozorenjima naučnika da mobilne telefone ne bi trebalo da koriste deca ispod 12 godina, a neki smatraju čak i ispod 16 godina starosti, broj dece koja koriste mobilne telefone u svetu je sve veći, a pomera se i granica kada deca počinju s upotrebom mobilnih telefona – na štetu deteta (Halo, ovde rak mozga, 2010).

Slika 2 Nasilje u video-igricama

Mnoge svetske stručne i naučne organizacije, iz tih razloga daju ozbiljne preporuke roditeljima i deci za pravilan odnos prema medijima, posebno televiziji. American Academy of Pediatrics (Američko udruženje pedijatarata, AAP), preporučuje da deca ispod dve godine ne gledaju televiziju. Ova ista organizacija smatra da uticaj medija na decu nije zanemarljiv i da deca uče posmatranjem, te da oponašaju viđeno u medijskoj slici, te modeliraju u vlastiti habitus. Nakon dve godine starosti, deca mogu da postanu „viewers“. U ovim preporukama se kaže da nakon tog vremena deca počinju da obraćaju više pažnje na televizor kada je uključen i razvijaju ograničenu sposobnost da izvuku značenje televizijskog sadržaja.

U izveštajima ove organizacije se kaže da su nasilje i nedolični sadržaji prisutni i u interaktivnim medijima, kao što su internet, kompjuterske video igrice⁷, da su ovi medijski sadržaji još prijemčljiviji za tinejdžere i decu, te da je stepen imitacije nasilja iz ovih medija veći i verniji nego nakon gledanja tradicionalne televizije. Zabrinjavajući su i podaci o načinu korišćenja medija koje je objavio The National Center for Children Exposed to Violence:

Crtani filmovi su dugo nekritički smatrani kao najpodesniji medijski sadržaji za mlade i decu. Međutim, neka skorija istraživanja potuno opovrgavaju ova uverenja. Naime, nivo nasilja u crtanim filmovima emitovanim u Americi subotom ujutro mnogo je viši od uobičajeno prikazanih scena nasilja u drugim medijskim terminima. Dakle, u vremenu kada deca gledaju crtane filmove, i to najčešće sami, scene nasilja su česte i vrlo različite po vrsti i nivou iskazanog nasilja. U prime time scene nasilja se pojavljuju 3-5 puta u jednom satu, dok je subotom ujutro zabeleženo 20-25 scena nasilja. (National Center, 2005)

Čak i bajkoviti crtani filmovi Walt Disney-a sadrže u sebi mnogo vidljivih i manje lako uočljivih nasilnih scena.

Filmska industrija je naročita važna sfera uticaja na mlade ljude. Poznata Holivudska industrija filma susreće se s problemom emitovanja sadržaja preko televizije. Naime, dva od tri holivudska filma tokom emitovanja imaju oznaku namenjenu roditeljskoj pažnji „R“ (engl. restricted). Problem predstavlja i promena profila heroja, koji postaju zapravo neka vrsta hibridizovanih ljudi-mašina (iron-man) ili ljudi životinja (spider-man, bath-man). Novi heroji u filmovima ponekad su i zli, ne uvek hrabri⁸, a mogu pokazivati i druge slabosti neprimerene za tradicionalne heroje, poput recimo Robina Huda. U takvom etičkom metežu deca i mladi teško razlikuju i klasifikuju medijski sadržaj prema društveno podesnim moralnim principima i vrlinama.

Slika 3 Uobičajene scene nasilja iz filmske industrije

Medijska industrija, dakle, važna je sfera uticaja na publiku. Mediji postavljaju teme za razmišljanja, podstiču prihvatanje poželjnih stavova (stavovi većine i manjine, teorije spiralne tišine, mejnstrim mediji), mogu da utiču na trajanje i učestalost informacije, mogu da budu dobri edukatori i dobri zabavljači. Ipak, medijska publika mora ispoljavati veći kriticismam u odabiru i upotrebi medijskog sadržaja. Odrasla publika može lakše da filtrira sadržaje i da pokaže zreliju interaktivnost i sposobnost selektovanja sadržaja. Uticaji medijskih sadržaja na ovaj deo publike nema tako drastične i dugoročne posledice, kao što je to slučaj s mladom publikom. Deca, pak, posebno u ranom periodu svog života, često teško mogu da odvoje realnost od slike realnosti, koju dobijaju preko medijskog sadržaja. Iz tih razloga, deca mogu biti podložna lošim uticajima, koje određeni medijski sadržaji mogu da „proizvedu“ na dečju psihu i utiču na njihovo ponašanje.

Postoji nekoliko načina da se deca zaštite od svih vrsta nepoželjnih sadržaja u medijima. Pre svih to je takozvani V-chip⁹, koji se od 2000. godine ugrađuje u TV aparate. Namera konstruktora V-chipa bila je da se stvori potencijal blokiranja emitovanja određenih sadržaja, koje korisnik može da smatra nepristojnim, neukusnim, uvredljivim ili čak opasnim. Najčešće su primenu u tome pronašli roditelji čija deca veliki deo vremena provode sama i bez njihovog nadzora. Razna svetska udruženja pedagoga, psihologa, komunikologa i lekara savetuju gledanje televizije u prisustvu starije osobe, koja bi imala ulogu tumača-eksplikatora sadržaja. Pored V-chipa, postoji i takozvani TV Parental guidelines, vodič kroz TV program sa sličnim potencijalima. Cilj je da se i u jednom i u drugom slučaju izbegnu nepoželjni medijski sadržaji. „Kulturna“ upotreba TV-a (i drugih medija) podrazumeva i „izbacivanje“ televizora iz dečije sobe, kao i negledanje TV-a za vreme obroka i pisanja školskih radova. „Budite dobar primer deci“, savetuju pedagozi i psiholozi i preporučuju prethodno pregledanje najave programa.

Kompleksan odnos dece, mladih i medija dodatno opterećuje i neusklađena pravna i etička medijska regulativa na svetskom nivou. S obzirom da globalne procese u medijima, poput akvizicije i merdžera, koji su izazvali niz posledica u medijskoj industriji¹⁰, nužno je odnos medija i publike, u našem slučaju medija i dece, posmatrati i tretirati kao jedinstveno i zajedničko pitanje. Uprkos činjenici da danas postoji nekoliko stotina kodeksa, koji regulišu pitanja iz domena rada medija i medijske produkcije, kao i činjenici da postoji niz konvencija od kojih neke imaju izuzetnu snagu¹¹, dete je dugo bilo u senci pravnih regulisanja roditeljskih obaveza prema njemu. Naime, čak i prvi međunarodni dokument posvećen deci, Ženevska deklaracija o pravima deteta iz 1924. godine, nije govorila o pravima dece, nego o obavezama odraslih prema deci (Milanović, 2010: 92)¹². Tek je zapravo Konvencija o pravima deteta iz 1989. godine ozbiljno posvetila pažnju dečjim pravima kao segmentu ljudskih prava uopšte. Član 17¹³ ove Konvencije govori o pravu deteta na pristup odgovarajućim informacijama, što je upravo osnova za globalni zahtev za zaštitu dece od neprimerenih medijskih sadržaja. Naime, član precizira da dete ima pravo na informisanje u skladu sa svojim godinama¹⁴, što zapravo sugerise potrebu selektivne pažnje i praćenja sadržaja medijske produkcije od strane onih koji pripremaju sadržaj, i onih koji vrše nadzor nad vremenom i dužinom gledanja medijskog sadržaja.

Poseban problem predstavlja i pravna neujednačenost određenja starosne granice deteta na svetskom nivou. Naime, ova se granica u mnogim zemljama kreće od 15 do 21 godine starosti, što otežava globalno standardizovanje mehanizama zaštite dece od neprimerenih sadržaja.

Medijska praksa suočava se s nizom dilema kako odrediti profesionalan odnos prema nekoliko kategorija s kojima su se medijski zaposlenici susretali u toku pripreme i obrade medijskog sadržaja. Pre svega, etično polemičan odnos medijske prakse prema detetu borcu, detetu izbeglici, detetu raseljenom licu, detetu zaraženom HIV-om i detetu obolelom od HIV-a, detetu nasilniku i detetu žrtvi nasilja, rešen je u korist deteta. Za medijske zaposlenike posebno su važne neke preporuke i etička pravila, koja regulišu odnos medija prema deci izvorima i deci sudionicima u javnom događaju:

1. Imena dece moraju biti nepoznata javnosti ili zaštićena objavom inicijala u svim „neugodnim“ slučajevima do punoletstva deteta.

2. Dečji lik treba biti vizuelno zamagljen u svim slučajevima koji mogu da ugroze njegovu sigurnost, integritet i čast.

3. Glas deteta bi trebao biti zagušen tehničkom modifikacijom do neprepoznatljivosti u slučajevima kada otkrivanje identiteta deteta može da ugrozi njegovo zdravlje, društveni status ili život.

4. I indirektno otkrivanje identiteta deteta nije etički dozvoljeno. Objavljivanje svih relevantnih činjenica iz javnog događaja, često znači objavljivanje tačnih podataka koji su zapravo indirektni podaci o detetu čiji identitet želi da se sakrije od javnosti.

5. Intervju s detetom treba obaviti u prisustvu roditelja, odnosno staratelja ili bar uz njihovo pismeno odobrenje. Pitanja koja se detetu postavljaju moraju biti jasna, nesugestibilna i moralna. U radu s decom treba ispoljiti „dobar ukus“ i vaspitanje, a profesionalni interes staviti u drugi plan.

6. Imena dece boraca, dece žrtava nasilja, dece zaraženih ili dece obolelih od HIV-a ne treba objavljivati. Isto etičko pravilo važi i za imena dece izbeglica ili raseljene dece.

Ova opšta etička pravila iz relacije međuodnosa: deca i novinarska etika i etika medija, postaju standard i višestuko su korisna u podizanju nivoa profesionalizacije medijske produkcije i povećanja opšte kulture masovnog i javnog komuniciranja. Još 1998. izradom nacrtu Smernica za novinare o dečjim pravima, pokrenutih od strane Međunarodne federacije novinara, uspostavljeni su okviri za sistemsko i sistematično rešavanje odnosa medija prema deci-publici. Završni dokument ove inicijative okončan je nakon tri godine u Seulu pod nazivom Smernice za novinare i zaposlene u medijima, a njegov cilj je bio da podrži najbolje namere etičkog novinarstva – da služi javnom interesu i pri tome ne ugrožava prava dece (Milanović, 2010: 97). Ovo su zapravo pokazatelji ozbiljnih pokušaja medija da pisanje o deci u medijima univerzalizuju i uspostave standarde zaštite mladih i dece.

Medijska kultura produkcije i diseminovanja sadržaja za decu i o deci može biti tretirana i kao „stvar dobrog ukusa“, ali je svakako pokazatelj zrelosti i profesionalizma medija. Odgovoran senzibilitet prema deci deo je nove kulture medijskog komuniciranja u svetu velike produkcije medijskih slika i reči. Stoga mediji koji se približavaju ovoj matrici odgovornosti i profesionalizma ne mogu zaobići „uklapanje“ u nova pravila medijske radne, profesionalne i humane vrline. Ali i civilizacijske etike koja nalaže univerzalnu odgovornost odraslih za bezbrižno odrastanje u vremenu digitalnog detinjstva (Prensky, 2008; Selwyn, 2009) i u sve prisutnijoj kompjuterskoj kuturi medija koji postaju sve inteligentniji (Tapavički-Duronjić, 2008), a čiji su uticaji na globalnu medijsku publiku sve sofisticiraniji.

Bilješke

¹ Za otkriće i konstrukciju televizije kao medija zaslužno je više naučnika: Paul Nipkow 1884, Karl Braun 1897, Vladimir Zvorkin 1929, Von Mihaly, Boris Grabovski. Ipak, postoji konsenzus da se kao prvi uspešan pokušaj prikazivanja televizijske slike prihvati rad Škota John Logie Bairda. On je uspešno skenirao ekran sa samo 25 linija, a uspeo je i da ostvari prenos televizijskog programa iz Londona za Njujork.

² Zanimljivo je da je Velika Britanija još 1912. godine osnovala *British Board of Film Censors* – Britanski odbor filmskih cenzora. To je omogućilo rano praćenje uticaja i delovanja medija na publiku. Nastajanje i popularnost novog medija, televizije, stoga nije bila zbunjujuća za britanske stručnjake. Oni su već posedovali metodološko i stručno iskustvo u istraživanju ovih uticaja iz vremena medija prethodnika – bioskopa.

³ Ona ustvari predstavlja naduvanog klovna, koji može da poprimi i konkretan, željeni lik.

⁴ Iz razgovora autorke s egipatskim predstavnicima Vlade, resor Mediji i kultura: Kairo, januar 2008.

⁵ Reč „špric“ u ovoj rečenici predstavlja aluziju na hipodermični model efekata medija, koji su razvili pripadnici Frankfurtske škole. Osnova učenja ovog modela je da se medijski sadržaji lako i brzo uče i usvajaju.

⁶ Ovaj je autor o efektima na relaciji mediji-publika govorio kao o effects in use.

⁷ Poznat je slučaj „najpopularnije igrice svih vremena“ Grand Theft Auto 3, koju je samo u Americi koristilo više od 300 miliona ljubitelja video-igara.

⁸ Pirati s Kariba su dobar primer revidiranja profila heroja. Glumac Đoni Dep iz filma postao je moderan junak, koji je „uvek na svojoj strani“.

⁹ Prvi put testiran u Kanadi. Ideja da se stvori mehanizam zaštite gledanja TV programa neprimerenih za određene uzraste ili situacije potekla je od Tima Collingsa još 1991. godine.

¹⁰ Globalizacija, centralizacija i koncentracija medija i medijskog kapitala, te interkontinentalnost medijske produkcije i diseminacije.

¹¹ Konvencija o pravima deteta iz 1989. godine. Smatra se skoro opšteprihvaćenim dokumentom, jer su gotovo sve zemlje prihvatile sadržaj Konvencije i obavezu sprovođenja njenog sadržaja.

¹² Međunarodni novinarski kodeksi i dečija prava, Časopis za upravljanje komuniciranjem, CM, br. 15, 2010, Beograd: CDC i Fakultet političkih nauka.

¹³ Doslovno: „Države ugovornice uvažavaju značajnu ulogu sredstava javnog informisanja i obezbeđiće da dete ima pristup informacijama i materijalima iz različitih nacionalnih i međunarodnih izvora, posebno onih koji su usmereni na razvoj njegovog socijalnog, duhovnog i moralnog dobra i fizičkog i mentalnog zdravlja“.

¹⁴ Iz teksta Konvencije objavljene u brošuri pod nazivom „Sad razumem svoja prava“. Izdavač: Atlantik, Banja Luka. Finasirana je od strane više nevladinih stranih i domaćih organizacija.

KORIŠTENI IZVORI

- Brigs, Asa i Berk, Piter. (2006). *Društvena istorija medija*. Beograd, Srbija: Clio.
- Brigs, Adam i Kobli, Pol (ur.). (2005). *Uvod u studije medija*. Beograd, Srbija: Clio.
- Crnobrnja, Slavko. (2010). *Eстетika televizije i novih medija*. Beograd, Srbija: Clio.
- Fidler, Rodžer. (2004). *Mediamorphosis*. Beograd, Srbija: Clio.
- French, David i Richards, Michael. (2003). *Media education across Europe*. London, Engleska: Taylor & Francis e-Library.
- Gauntlett, David. (1995). *Moving experiences: Understanding television's influences and effects*. London, Engleska: John Libbey.
- Halo, ovde rak mozga. (2010, 21. avgust). *Večernje novosti*, 13.
- How TV affects your child*. (2010). Preuzeto 17. avgusta 2010. sa http://kidshealth.org/parent/positive/affects_child.html
- Kamberbač, Gaj. (2005). „Efekti“ medija, u Brigs, Adam i Kobli, Pol (ur.): *Uvod u studije medija*. 395-414. Beograd, Srbija: Clio.
- Kicinger, Dženi. (2005). „Dejstva i uticaji“ medija, u Brigs, Adam i Kobli, Pol (ur.): *Uvod u studije medija*. 415-429. Beograd, Srbija: Clio.
- Krejš, Ričard. (2010). *Onlajn novinarstvo*. Beograd, Srbija: Clio.
- McQuail, Denis. (2000). *McQuail's mass communication theory*. London, Engleska: Sage.
- Milanović, Jadranka. (2010). Međunarodni novinarski kodeksi i dečija prava, *CM –časopis za upravljanje komuniciranjem*, 15, 87-105.

- National Center for Children Exposed to Violence. (2005). *Media violence*. (2005). Preuzeto 17. avgusta 2010. sa <http://www.nceev.org/violence/media.html#statistics>
- Negropont, Nikolas. (1998). *Biti digitalan*. Beograd, Srbija: Clio.
- Prensky, Marc. (2008, June). Young minds, fast times. Preuzeto 10. avgusta 2011. sa <http://www.edutopia.org/ikid-digital-learner-technology-2008>
- Pribišev Beleslin, Tamara. (2006). *Pismenost koja nadolazi: Kompjuteri u obrazovanju dece*. Istočno Sarajevo, Bosna i Hercegovina: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Selwyn, Neil. (2003). „Doing IT for the kids“: Re-examining children, computers and the ‘information society’, *Media, Culture & Society*, 25, 351-378.
- Selwyn, Neil. (2009). *The digital native – myth and reality*. London, Engleska: Institute of Education, University of London.
- Tapavički-Duronjić, Tatjana. (2008). *Kompjuterska kultura i moderni mediji*. Banja Luka, Bosna i Hercegovina: Filozofski fakultet.
- Tapavički-Duronjić, Tatjana. (2010). *Komuniciranje u medijasferi*. Beograd, Srbija: Bard/fin.
- Tofler, Alvin. (1983). *Treći talas*. Beograd, Srbija: Izdavačka radna organizacija „Prosveta“.
- Vandewater, E., Rideout, V., Wartella, E., Huang, X., Lee, J. i Shim, M. (2007). Digital childhood, *Pediatrics*, 119(5), 1006-1015. Preuzeto 10. avgusta 2011. sa <http://www.scribd.com/doc/9775892/Digital-Native>

TEORIJSKA SHVATANJA DISKURSA

Emir Muhić

Univerzitet u Banjoj Luci

Diskurs je polivalentan termin čija kompleksnost odoljeva monovolatnim pokušajima analize i tumačenja. Budući da se radi o složenom pitanju, ovaj fenomen zaokuplja pažnju kako lingvistike, tako i drugih humanističkih i društvenih nauka, u prvom redu filozofije i komunikologije. Očito je da ne postoji opšti konsenzus kako diskursu pristupiti i kako ga okarakterisati što svakako ne znači da mnogobrojni autori i dalje ne tvrde da je njihov pristup najpreciznija elaboracija pomenutog problema. Ovaj rad polazi iz lingvističke provenijencije, no, dopušta upliv multimodalnih shvatanja iz društveno-humanističkog repozitorijuma. U radu se koristi korpusna bazu tzv. diskursa svjetske ekonomske krize na kojem je vršena analiza. Rad predstavlja autorova preliminarna istraživanja multidimenzijonalnosti diskursne fenomenologije.

Nije u pitanju negiranje. Samo sam izbirljiv kada se radi o verziji stvarnosti koju prihvatam.
Bill Watterson

Uvod

M.A.K. Halliday opisuje diskurs kao generativni i društveni fenomen koji, crpeći svoj sadržaj iz sociolingvistički kontekstualizovanih situacija determiniše našu stvarnost upravo zahvaljujući svom generativnom potencijalu koji proizilazi iz same geneze diskursa kao društvenog čina koji je, s jedne strane, društveno konstruisan, a s druge, obiluje potencijalom da utiče na društvo i da ga konstruiše (Halliday, 1985). Nadalje, Halliday posmatra jezik kao „sistem za stvaranje značenja“ ili semantički sistem sa ostalim komplementarnim sistemima semantičkog generisanja (Eggins, 2004).

Jezik je prvenstveno sistem za generisanje značenja te predstavlja sponu između semanticiteta i forme riječi. Budući da hallidayanska škola smatra da ne postoji jasna demarkacija između značenja i gramatičkih oblika, odnosno sintakse i semantike, te se samim sintaksičkim konstruktima se pripisuje semantička vrijednost, a proizvoljnost spoja neke gramatičke forme i fenomena značenja nema uporište u ovom lingvističkom pravcu, jer po-

menuta veza nije proizvoljna, a gramatičke forme se prirodno stapaju sa značenjima temata koje kodiraju. Halliday svoj lingvistički okvir naziva sistemsko-funkcionalna gramatika upravo zbog sistematičnosti odnosno sveobuhvatnosti i organskog stapanja forme i funkcije kao i tendencije da značenjski relevantnim aspektima ustupi primat. Prirodnost gramatičkog sistema reflektuje se i na sam tekst koji je eho sistema. Ciklično međudjelovanje teorijske baze i njene manifestacije, teksta, vidljivo je i na konkretizovanim tekstualno-diskursnim fenomenima poput diskursa svjetske ekonomske krize o kojem se nesmanjenim intenzitetom piše, priča, pre-pričava, manipuliše i transformiše javna sfera.

Početak svjetske, zapadno-centrički generisane, ekonomske krize izronio je, u chomskyjanskom žargonu, iz duboke strukture krahom globalnog finansijskog giganta Lehman Brothers Holdings. Firma je podnijela zahtjev za finansijsku pomoć od Federalne vlade Sjedinjenih Američkih Država 15. septembra 2008. Time je označen kraj institucije koja je 158 godina dominirala Wall Streetom i provejavala svjetskim finansijskim centrima. Uslijedio je masovni egzodus njihove dotadašnje klijentele, a to je ujedno bio i događaj bez presedana u finansijskoj istoriji Sjedinjenih Američkih Država. Septembar 2008. takođe je donio novu vlasničku armaturu kompanije Lehman Brothers Holdings. Na službenim stranicama Barclays Capital, 22. septembra 2008. godine, objavljeno je da Lehman Brothers nastavlja sa radom pod vlasničkim okriljem Barclays Capital, a njihovim radnicima ponuđen je posao u novostrukturisanoj kompaniji. Događaji koji su uslijedili doveli su već posrnulo finansijsko tržište na rub propasti, a naredni period obilježen je nepostojanošću i učestalim tržišnim fluktuacijama. „Savršena oluja ekonomskih pogibelji“ manifestovala se u posljednjoj etapi Bushove administracije, a finansijska piramida počela se urušavati. Uskoro je zahvatila cijeli svijet i time postala dominantna diskursno-medijska tvorevina u 2009. godini kao direktna prijetnja finansijskoj stabilnosti i blagostanju čovječanstva. Izvorište savršene finansijske oluje vezuje se za Sjedinjene Američke Države zbog najfrekventnije cirkulacije novca na tom tržištu. Iz te perspektive, konstruisanje, kako stvarno, tako i ono diskursno, prvenstveno je uslovljeno sjevernoameričkim socio-ekonomskim kontekstom, no zbog same prirode globalizacijskih kretanja, ovaj fenomen nije endemičan samo za Sjedinjene Države, te se poput virusa H1N1 raširio diljem planete.

Humanoidnost i antropoidnost diskursa počiva na genezi koja neodoljivo podsjeća na životni ciklus čovjeka kada je u pitanju sam mehanizam postanka, postojanja i, na kraju, završetaka istog. Impuls ovakvom shvatanju diskursa daje i socio-filozofska shema po kojoj je entitet konstantno interpeliran kroz različite interakcijske kontekstualizacije. Smatra se da je čovjek ili rekontekstualizovano za shvatanje diskursa nešto

što se postaje, a ne nešto što isključivo biološki nastaje. Ukoliko bilo koja pojava ne ispunjava ovaj kriterijumski obrazac, ne pripisuje joj se privilegija životnosti. Diskurs svjetske ekonomske krize kao sveprisutna nit koja se po antropološkom principu provlači kroz svakodnevnicu različitih društvenih slojeva, bez obzira na to da li se radi o moćnim i upravljačkim strukturama, ili o plebejskom sloju društva, svakako doseže interpelacijski stepen egzistencijalnosti.

Ako diskurs posmatramo kroz vizuru gramatičkog ustroja, nameće se zaključak da je diskurs finalni produkt spleta morfoloških, morfosintaksičkih i, naposljetku, sintaksičkih relacija i strukturalnih pravilnosti. Diskurs jeste eho komuniciranja u svom najpotpunijem i semanto-pragmatički najefikasnijem obliku. Da li će dati diskurs postati *textus receptus*, zavisi od sistema kodifikovanja, transmisije i dekodiranja. Kompleksnost takvog sistema vidljiva je na primjeru diskursa svjetske ekonomske krize koji se poput živčevlja širi kroz sve segmente realija postojanja i konceptualizuje cjelokupno poimanje i nazivlje kao i tumačenje već ustrojenih perceptivnih sistema vrijednosti.

Kako diskurs vide lingvisti i filozofi

Inspirisani analitičkim instrumenarijem objedinjenim u analizi diskursa po Faircloughu prenosimo nekoliko teorijskih okvira unutar kojih je izvršen pokušaj da se termin diskurs definicijski protumači. Diskurs se posmatra kao društveni konstrukt koji je samogenerišući. Postojanje diskursa vodi ka produkciji novih formi diskursa, manje ili više relevantnih za izvorišni diskurs. Diskurs je orijentisan i sociolingvistički vezan za društvo o kojem nam govori. Vujaklija posmatra diskurs kao „razgovor, govor, izlaganje, ekspoziciju”, dakle, kao društveno-komunikativni čin.

Foucaultov eksplikat diskursa po kojem je postojanje diskursa (diskurs o nečemu) uslovljeno postojanjem predmeta datog diskursa posebno je zanimljiv. Relacije između „...institucija, društva i socijalnih procesa, sistema normi, tehnika, tipova klasifikacija, načina karakterizacije...” (Foucault, 1972). Foucault uvodi termine diskursna formacija i diskursna praksa koje korelacijski objašnjavaju tvorbenu rezultantu izniklu iz sistematskog i funkcionalnog djelovanja društvenih participanata. Foucault smatra da diskurs treba dekonstruisati kako ga ne bismo posmatrali kao grupu znakova, već kao praksu koja sistemski formira objekte o kojima govori (Foucault, 1972).

Ovako shvaćen diskurs u prirodnoj je vezi sa hallidyanskim shvatanjem jezika. To potvrđuje i Van Dijk (2008) koji diskurs posmatra kao

- ...proučavanje teksta i govora u kontekstu (usmeni ili pismeni jezik u kontekstu), pri čemu se diskurs ostvaruje kroz dimenzije same jezičke upotrebe:
a) upotebu jezika,

- b) komuniciranje ličnih uvjerenja (kognicija),
- c) kroz interaktivnu dimenziju u konkretnim društvenim situacijama...

Crystal (2003) zauzima lingvističko-tekstualni pristup pojmu diskurs. Naime, Crystal mu pripisuje svojstvo alatke odnosno konkretizovanog i uobličеноg proizvoda, sredstva (eng. *medium*) komunikacije, tj. jezika. Po Crystalu, diskurs se račva na govor (eng. *speech*) i pisani izraz (eng. *writing*), a ove dvije potkategorije tvore i treću, hibridoidnu koju Crystal naziva *kombinatorni izraz* (eng. *medium mixing*). Zatim, izlaže da shvatanje diskursa odnosno konkretne i specifične primjene jezika u kontekstualno uslovljenoj situaciji zavisi i od perceptivnog pristupa nekom diskursu. Naime, pojava nekoliko paradigmi dekonstrukcije dovela je do podjele na one koji tekst kao gradivnu komponentu diskursa posmatraju iz vertikalne perspektive u smjeru od fundusa ka vrhu (eng. *bottom up*) i od vrha ka fundusu (eng. *top down*). Ova dva pristupa realizuju se primjenom baterije analitičkih mehanizama kako bi se identifikovale raznovrsne lingvističke posebnosti i pravilnosti poput komunikativne vrijednosti manjih konstituenata (ovo se posebno odnosi na pristup *bottom up*), društvene specifičnosti poput roda i klase, detektovanje lingvističkih označitelja komunikativnih žanrova kao što su poezija i humoristički elementi u jeziku. Deskripcija diskursa polazi od detaljnih i ilustrovanih uzoraka jezika, minucioznih statističkih analiza, taksonomijskih prikaza kao i teorijskih nacrtu.

Diskurs svjetske ekonomske krize se tipološki uklapa u matricu političkog diskursa. Chilton (2004) prenosi postulate grčko-romanske tradicije po kojoj su ljudi definisani kao bića koja imaju govorni potencijal i tendencije socijalnog udruživanja. Retoričke vještine primarno su korišćene u manipulativne svrhe sa ciljem uvjeravanja primalaca poruka u istinitost i ispravnost kodiranog sadržaja od strane govornika ili tvorca određenog leksičkog konstrukta.

Za razliku od chomskyjanske perspektive, koja jezik posmatra kao mentalni fenomen i kongenitalnu aparaturu ugrađenu u intelektualnu strukturu svakog čovjeka, hallidayanski pristup naglašava društveni aspekt jezika kao sociolingvističkog fenomena koji svoje ovaploćenje realizuje tek putem konkretizovanih situacionih primjena leksičke građe ustrojene po uspostavljenim gramatičkim smjernicama. Kada je u pitanju politički diskurs, detektuje se tvorbena matrica koja u većoj ili manjoj mjeri prožima sve političko-diskursne tvorevine. Ideološki podtekst, pitanje drugosti i nečlanova, pitanja ksenofobije i drugih oblika netrpeljivosti, fobije, međunarodni događaji, globalni fenomeni, politički sistemi, strukture upravljanja i moći su samo neke kategorije kojima je politički diskurs zadojen.

Politika sama po sebi jeste borba, ne isključivo za vlast, već premoć bez obzira na to gdje je ona locirana, ali je takođe i sistem saradnje sa ciljem rje-

šavanja spleta problematika koje prijete opstanku i stabilnosti neke društvene zajednice. Taj kooperativni sistem utjelotvoren je u institucijama i konvencijama djelovanja u određenim situacijama. Politika kao i diskurs koji je njena jezička manifestacija postoji na mikro i makroplanu. Jezik i političko djelovanje su u neraskidivoj vezi upravo zbog urođenog i univerzalnog komunikativnog potencijala koji se genetski prenosi unutar ljudske vrste, a koji izranja u svom punom obiku kroz aplikativne prakse ljudi, a po Aristotelu „političkih i razgovijetnih životinja” (Chilton, 2004).

Društvena aspektualnost diskursa može se poduprijeti i darwinističkim shvatanjem komunikativnih trasa koje se podudaraju sa Griceovim komunikativnim okvirom intencija govornika. Darwin je onome što Grice naziva kooperativni princip dodijelio naziv strateška razmjena informacija koja se evolucijskim procesima razvila do nivoa jezičke prakse kodifikacije i dekodiranja bez nepremostivih restrikcija i komunikativnih prepreka. To ne znači da se komunikacija ne odvija bez smetnji i interferencija čije je izvorište kontekstualno uslovljeno i može biti multifaktorno. Komunikacija, međutim, ne prestaje usljed postojanja eventualnih zapreka, a plejada instrumenata pojašnjavanja (eng. *clarification*) kojima se sprečava ili ublažava semanto-pragmatička entropija je na raspolaganju učesnicima u komunikativnom činu.

Diskurs je takođe kulturološki čin lingvistički realizovan. Pragmatika kao situacioni instrumentarij obuhvatnijeg i uopštenijeg teorijskog domena lingvistike – semantike, prema teorijskim shvatanjima pristupa značenju kroz vizuru kontekstualne vezanosti, tumačeći leksičke konstrukte u specifičnim okruženjima primjene, a ne deskripcije značenja per se i ne usredsređuje se na konvencionalne veze forme i značenje kao što to čini ostatak semantičkog sistema. Pragmatika je funkcionalna strana semantičkog i pragmatičkog dihotomijskog odnosa u kojem semantici pripada mjesto formalnog teorijskog okvira i superstrukture kroz koju je pragmatika kao analitički pristup kontekstualnim razmatranjima značenja prožeta. U tom segmentu analize, pored neizostavne interpretacije sintaksičkih kategorija, primjena pragmatike je od krucijalnog i primarnog značaja u procesu analize diskursa.

Fairclough daje shematski prikaz diskursa u relaciji sa tekstom, interakcijom i kontekstom. Međuuticaj je gradaciono predstavljen, polazeći od društvenih uslova produkcije koji u svom vidokrugu obuhvataju kontekst i društvene uslove interpretacije. U fokusu je proces produkcije u korelaciji sa procesom interpretacije i interakcije. Tekst je poveznica i finalni produkt ovog dijagramskog prikaza (Fairclough, 1989).

Diskurs i/u kulturologija/i

Takav funkcionalistički karakter podupire i teorija iz domena kulturoloških studija pod nazivom performativnost (Barker, 2000) Brown i Yule organizovanje zbira podataka u informativno i interpretativno koherentnu cjelinu koju je moguće po primitku dešifrovati i transformisati u semantički jasne i pragmatički precizirane pakete informacija nazivaju diskurzivnim procesom produkcije teksta u datom kontekstu. Okruženje ili okolnosti pod kojima se dešava takvo leksičko generisanje po ovoj dvojici teoretičara je esencija shvatanja konteksta (Brown i Yule, 1983).

Tekstura performativnosti posmatra se kao dosljedno ponavljanje (eng. *reiteration*) normiranih semantolingvističkih kodova koje ideološki i socionormativno, procesom konzistentne i perpetuirane ideološke matrice, ulaze u perceptivni habitus i postaju *grosso modo* *textus receptus*. Ovaj kulturološki teorijski okvir dovodi se u vezu sa hipotezom medijske kultivacije i sa Van Dijkovim teoretizovanjem o diskursu u kojem stavlja vezu diskursa i društva u jukstupoziciju sa pojmovima društvene i lične kognicije i percepcije društva kroz diskursno konstruisane pojave i pojavnosti.

Navedeni proces ovaploćuje se repeticijom i intenzifikacijom željenog modula ideoloških sadržaja. Budući da je diskurzivno značenje neodvojivo od socijalnog, radi se o svojevrsnom nametanju vještački konstruisanih normi koje najčešće svoje uporište imaju u esencijalističkim odrednicama i definicijskim okvirima željenih i ciljanih kategorija postojanja. Primjer je fenomen zakonske odredbe koja sama po sebi ne biva stvarana kao takava. Njen efekat i forma postižu se navođenjem njenih konvencija i na taj način djelokrug zakonskih parametara kao i sam zakon bivaju materijalizovani u kontekstu maksimizacije sopstvene djelotvornosti. Istovjetan princip odnosi se na distribuciju moći bioloških i filozofskih konceptualizacija polova odnosno polarizacija muškog i ženskog entiteta. Primjeri ovog sistema su mnogobrojni i lako ih je detektovati u svakodnevnom životu. Rod je jedan od njih.

Rod je diskurzivni produkt, koliko i biološki. U diskursnom smislu, njegova aktivacija vrši se kroz pomenute mehanizme reiteracije hegemonijski nametnutih normi. Riječ je o svojevrsnoj posrednoj derivaciji i ekstrakciji diskurzivnih konstrukata iz materijala drugih tekstualnih matrica. Na isti način izjave „Ona je djevojčica.“ ili „On je gay.“ iniciraju proces habituacije kojim takve tvrdnje postaju performativni konstrukti i počinju zaživljavati u diskurzivnim praksama koje takve subjekte ili preciznije objekte interpeliraju kroz navedenu ideološku i kulturološku vizuru. Pojmovi poput ženstvenosti, homoseksualnosti, kao i druge

kategorije koje su van vidokruga onog što se smatra heteronormativnim standardima i slojevima identiteta su performativno nametnuti navođenjem normi koje su u neraskidivoj vezi sa određenim krugovima koji nameću sistem discipline, ukora, regulisanja i kazne. Istorijska autentičnost ovakvih tvrdnji u korelaciji je sa hegemonijskim normama koje je vijekovima nametao i još nameće heteroseksualno orijentisan sistem maskuliniteta. U kognitivnolingvističkom sistemu metafore vertikalnosti i horizontalnosti, femininum se nalazi na nižoj ljestvici skale moći ili je u horizontalnom sistemu udaljen od centra moći, odnosno pozicije subjekta i agentnosti.

Rod je integralni element i podsistem superstrukture kompleksne mreže fenomenologije identiteta. Sam identitet je višeslojna realizacija egzistencijalnog profila osobe ili nekog drugog oblika postojanja. Jedno od pitanja koje identitet postavlja je „Ko si?“. Odgovor je kompleksan i zahtijeva analizu pojedinačnih sastavnica koje čine sumu nečije identifikacijske matrice. Profili identiteta nadilaze temporalno-prostorne barijere i naglašavaju dominantne i prominentne karakteristike (eng. *salient features*). Taylor (2003) navodi semantičku alatku perspektivizacije (eng. *perspectivization*) koja objašnjava interpretaciju semantičkih struktura čija je značenjska matrica suviše kompleksna. Tim mehanizmom se naglašavaju pojedine komponente koje su u datom kontekstualnom okruženju relevantne iz ugla precizne interpretacije i dekodiranja poruke. Komponencijalna analiza (eng. *componential analysis*) je takođe instrument analize identiteta. Identitet je ukratko polistratifikovan, posebno kada se radi o identitetu osobe, i predstavlja mrežu varijabli koje poprimaju različite specifičnosti u različitim vremenskim i geografskim okruženjima.

Kao i rod, identitet je podjednako diskurzivni konstrukt koji postoji u odnosu na grupni identitet i performativno-diskursne strukture u koje je uklopljen i po kojima se kroji njegova pseudokonačna verzija koja suštinski nikad ne može biti finalna, jer poput jezika koji je u konstantnom stanju fluktuiranja, identitet kao produkt diskurzivnih, a time esencijalno jezičkih strategija neprestano prolazi kroz procese manjih ili većih metamorfoza. Jezik, diskurs i njihovi konstrukti su svojevrsni mjenjolici (eng. *changeling*) koje oblikuje materijalna zbilja, a na koju oni neosporno utiču. Time se stvara neprekidna petlja kojoj se ne nazire kraj.

Performativnost i hipoteza medijske kultivacije su primjeri interdiskurzivnosti u procesu diskursne produkcije. Naime, Fairclough (2003) definiše interdiskurzivnost (eng. *interdiscursivity*) kao žanrovsku kombinatoriku i upliv drugih tipova diskursa u druge diskurzivne konstrukte. Ovakva definicija može se posmatrati i kao esencija interdisciplinarnosti. Interdiskurzivnost je hibridizacija putem asimilacije specifičnih, najčešće žanrovski obojenih, tekstova čija je geneologija

drugačije trasirana stapanjem u jednu cjelinu koja na taj način poprima koloritnost i elemente intertekstualnosti i legitimizacije. Demarkacija između pojmova interdiskurzivnost, intertekstualnost i legitimizacija gotovo je nemoguća, jer se ne radi o jasno omeđenim domenima diskurzivne prakse, već o aparaturi koja je u definicijsko-teorijskom i aplikativnom smislu komplementarna (Benwell i Stokoe, 2006).

Navedene tri kategorije se preklapaju i njihovo precizno tumačenje nije moguće, jer se različite kritičkolingvističke škole prema njima odnose uz manje ili veće dispartnosti u procesu definisanja. U ovom radu uzima se Faircloughova i Van Dijkova interpretacija kao baza orijentacije prema ovim terminima. Intertekstualnost (eng. *intertextuality*) je argumentativni resurs čiju je teorijsku bazu postavio je Bakhtine, a teoretičari kao što su Kristeva, Durot i Fairclough takođe su se bavili ovim elementom diskursnog instrumentarija. Ovi resursi su česta alatka koju koriste generatori diskursa svjetske ekonomske krize.

Intertekstualnost je u osnovi bilo koji semantički sklop sastavljen od polivalentnih autorskih glasova (eng. *voices*). Intertekstualnost je suštinski kohezivna masa sastavljena od fragmentiranih diskursa autora različitih društvenih i ekonomskih provenijencija. Intertekstualnost otvara vrata legitimizaciji dopuštajući upliv tekstualnom diljalogicitetu, što podrazumijeva dijalog između glasa autora datog teksta i glasova autora tekstova koji su uneseni u originalni tekst kao legitimizirajuća i potkrepljujuća karika (Fairclough, 2003).

Gdje počinje stvarnost a (ne) završava diskurs

Rod kao potkategorija polifoničnosti identiteta je naveden kao primjer konstruisanja i transfera diskursno jezičkih struktura u materijalnu stvarnost i perceptivnu matricu. Tehnike kojima je postignut taj efekat uporedive su sa nastankom diskursa svjetske ekonomske krize u 2009. godini. Fairclough (1989) navodi još jedan zanimljiv pojava, a radi se o naturalizaciji (eng. *naturalization*) i krojenju zdravorazumskog sklopa tumačenja. Francuski sociolog Pierre Bourdieu upućuje na relevantnost relacije konačnog cilja dominantnog diskursa realizovanom u svojstvu prepoznavanja legitimnosti pogrešnim definisanjem proizvoljnosti. Drugim riječima, intenzitet dominantnog diskursa nadilazi perceptivnu kritičnost i njegova proizvoljnost postaje irelevantna i neopažena, dok se dominacija transformiše u naturalizovani oblik interpretacije. Ovaj postupak je stepenovan i, zavisno od odnosa i ishoda društvenih borbi, pretapa se u određenom obliku i kvantitetu u svakodnevni prirodni modus vivendi. Performativnost koja vodi do naturalizacije predstavlja refleks ideološke

dimenzije efekta moći i moćnih učesnika u diskursu. Njihova vrijednosna matrica je dominantan obrazac konvencija, a ostali diskursno slabiji konstrukti su marginalizovani i habitacijski postaju dio supkulture ili svojevrstan supstandard.

Identitet, rod, društvene konvencije i standardi, medijski konstrukti kao što je diskurs svjetske ekonomske krize su, s jedne strane, performativne i diskurzivne rezultante, a, s druge strane, reflektuju društvenu zbilju. Znanje o njima stičemo analitičkim mehanizmima koji nam služe kao poveznica sa centrom geneze naše svakodnevice, ali simultano nam daju presjek preslagivanja i trenutne konstelacije društvenih odnosa. Na pomenute naučne discipline i metode nadovezuju se domeni psiholingvistike i neurolingvistike. Termin *habituiranje* ili *pripremanje* (eng. *priming*) odnosi se na mehanizam po kojem se vrši prepoznavanje pojavnih kategorija ekspeditivnije ukoliko su one već interpelirane i konstruktivistički prezentovane u asocijaciji sa sličnim fenomenima. Ovaj termin odnosi se na istraživanje obrade strukturalno kompleksnih konstrukata i načine implicitnog prihvatanja takvih pojavnosti u našem mentalnom leksikonu i matrici interpretativnih postupaka. Anatomski gledano, hemodinamika koja označava odašiljanje dovoljnog kvantiteta krvi u mozak za potrebe obrade date jedinice informacije postaje standardni uzorak i rutinizirana radnja kada je u pitanju prihvatanje i svjesnost nivoa prisustva kvantitativno značajnih diskurzivnih kompleksa. Primaoci poruka koji u porcesu interpretacije zauzimaju subjekatsku ulogu donose leksičke odluke (eng. *lexical decisions*) koje prirodnim slijedom prethodne indoktriniranosti i zadojenosti dominantnim sadržajima postupaju po ustaljenim i zadanim hodogramima ponašanja. Ovakva implicitna indoktrinacija proizvode je lingvističke i srodnolingvističke mašinerije koja oblikuje i reflektuje naš način života. Gerbnerova tvrdanja da je televizijski uređaj, preciznije mediji, tvorbeni član naše uže porodice, ovakav zaključak nije iznenađujući, jer upravo taj *ključni član* našeg domaćinstva vrši društvenu konstrukciju ličnosti (eng. *the social construction of the person*). Steffle (1978) daje trihotomijski osvrt na načine kategorizacije svijeta:

1. Ljudi taksonomijski svrstavaju svijet na način na koji to čine, jer je svijet upravo takav kakvim ga oni vide. Oni prenose postojeće i stvarno stanje.

2. Ljudi svoju interpretativnu matricu oblikuju po ličnim kognitivnim obrascima.

3. Interpretativna matrica ljudi je takva, jer je pod uticajem institucionalizovanih sprega, društvenih praksi i drugih simboličkih radnji i resursa, poput jezika, koje kumulativno vode do konstruktivističkog, performativnog, naturalizovanog i diskurzivno konstruisanog konzumenta i člana tako strukturisanog društvenog prostora.

Fairclough navodi još dva relevantna pojma za tvorbeni hodogram diskursa svjetske ekonomske krize. Prvi je konstruisanje pojma i njegove fizičke i vizuelne manifestacije (eng. *building images*) i trasiranje smjernica po kojima se formuliše konzument (eng. *building the consumers*). Uspostavljanje okvira po kojem je fizička i vizuelna manifestacija prepoznatljiva polazi od diskurzivnih markera koji habitucijski ulaze u upotrebu. Stereotipizacija se perpetuira formulisanjem konzumenta koji nominalno zauzima poziciju subjekta koja se priklanja plasiranom medijskom stimulusu i želi da učini svoje životne okolnosti što ugodnijim (eng. *easification of life*).

Konzumerizam kao jedna od odrednica modernog kapitalizma mijenja kretanja od ekonomske proizvodnje prema ekonomskoj konzumaciji, koristeći se raspoloživim sredstvima učesnika u diskurzivnoj interakciji. Ta raspoloživa sredstva Fairclough naziva *resursi* (eng. *members' resources*). Njih možemo posmatrati kao interpretativne procedure i već postojeće znanje o svijetu koje tvori konzumentsko-interpretativni sklop. U ovaj ustroj integriše se i Faircloughova shema teksta i konteksta kao diskurs i dopuna prethodnim postulatima. Interpretacija najčešće prožima kategorije konteksta, tipove diskursa i pojmove razlike i promjene (Fairclough, 1989). Konzumerizam počiva na sprezi sa marketingom koji je njegov eksponenet i pokretački motor. Kao fenomenološki faktor nastao je početkom 20. vijeka i predstavlja direktnu posljedicu ekonomskih, tehnoloških i kulturoloških pozicioniranja tog razdoblja. Time je označen početak nezaustavljive i masovne propagacije uticaja ekonomskih faktora na ljudski život, od onih elementa omogućavanja do onesposobljavanja. Ekonomska moć, diskurzivnim putem postala je faktor koji u 21. vijeku predstavlja indeks uspješnosti i dominacije. Diskurs svjetske ekonomske krize u 2009. godini samo je partikula sekvenci diskurzivnih konstrukata kojima se generiše i održava moć. Obrazac tumačenja ovakvih globalizovanih i neizbježnih diskursnih mastodona dao je Fairclough (1989):

INTERPRETATIVNA MATRICA

1. DRUŠTVENI POREDAK › SITUACIONI KONTEKST
2. ISTORIJAT INTERAKCIJE › INTERTEKSTUALNI KONTEKST
3. FONOLOGIJA, GRAMATIKA, VOKABULAR › POVRŠINSKI NIVO
4. SEMANTIKA, PRAGMATIKA › ZNAČENJE ISKAZA
5. KOHEZIJA, PRAGMATIKA › LIMITIRANA KOHERENCIJA
6. SHEMA › STRUKTURA TEKSTA I ESENCIJA

U tom svjetlu slijedi reiteracija i kratka elaboracija obrazaca ideologije i hegemonije kao diskurzivnih i društvenih izdanaka. Naime, već je bilo govora o shvatanju diskursa iz perspektive poststrukturalizma koju zagovaraju Laclau i Mouffea (1985) karakterišući diskurs kao paragon konstituisanja svijeta u kojem postoji dominancija jedne hegemonijske paradigme. Prateći njihove smjernice teorijske analize, diskurs konstituiše i konstruiše svijet i stvarnost i na taj način uspostavlja hegemonijske odnose i pozicioniranje relacija moći.

Materijalizacija određenog diskursa presuponira prihvatanje hegemonijske matrice koja je ovaploćenje društvenog konsenzusa (Gramsci, 1971). Postizanje konsenzusa implicira dostizanje nivoa univerzalnog određenog stava ili rakursa mišljenja. Na nivou diskursa, to podrazumijeva recepciju i pozitivnu povratnu spregu vis-à-vis određene semantičke artikulacije (Fairclough, 2003). Nasuprot Laclau i Mouffe koji su eksponenti društveno-diskursne škole pozicionira se Foucault koji odbacuje ideološku matricu i hegemonijsku retoriku, smatrajući da ne postoji jedan esencijalistički ugao iz kojeg se posmatra istinitost realija, kao i da je znanje izvorište moći, a istina je produkt diskursnih previranja i preslagivanja. On spada u kategoriju kritičkih realista koji smatraju da je diskurs eho materijalnog svijeta i jedan aspekt društvenih praksi, a ne da jedino on, bez materijalne modifikacije u društvu, konstituiše i konstruiše stvarnost.

Društvene strukture moraju proći kroz transformacione procese kako bi se dovelo do promjena koje će se manifestovati u diskursu. Dakle, promjenom diskursa se ne postiže suštinski zaokret. On se dešava kao refleksija promjena u materijalnom svijetu. Znanja o svijetu se generišu putem društvenih interakcija. Ona su regulisana i imaju tendencije učestalih ponavljanja, a konačna istinitost svodi se na nepostojanje esencijalne poveznice, već na polistratifikovane i u kontekstualnom okruženju perspektivizirane aktivne zone. Ovo je esencijalno antiesencijalistički pristup.

Teun Van Dijk sumira diskursne determinante i uslove pod kojim se realizuje produkcija diskursa, odnosno navodi fundamentalne ideje koje su relevantne kako Fairclough kaže za analitičara i interpretatora diskursno-lingvističkih konstrukata iz pozicije tumačenja i razlaganja. Van Dijk dalje pripisuje diskursu kategorije praktičnog, kulturološkog i društvenog fenomena koji prolazi kroz razvojne faze strukturalnog tipa do kumulativnog potencijala društvenog pokretača i generativnog instrumentarija.

Diskurs, upotreba, materijalizacija

Diskurs je, kako Van Dijk kaže, kontekstualno vezan u nerazdvojivo integrisanu komponentu jezičke upotrebe i korisnika odnosno govornika jezika. Kroz diskurs provejavaju i koncepti govora i teksta, društvenih praksi i funkcija, a četvoroslojna matrica sastoji se iz sljedećih pojmova:

1. Radnja (eng. *Action*) podrazumijeva da je diskurs djelovanje, radnja, ali Van Dijk tu postavlja pitanje šta, suštinski, čini diskurs fenomenom kojem pripada označitelj društvene interakcije. Radnja „podrazumijeva namjeru, svjesnost i svrhu, perspektivu i konsekvence“. Interakcija je prirodni rezultat takvog sklopa kao i inicijalna kapisla navedenih procesa.

2. Kontekst (eng. *Context*) je složen splet situacionih parametara koji određuju smjer razvoja nekog interpretativnog procesa. Iako ne postoji teorija koja se isključivo bavi ovim fenomenom, dvije determinante mogu poslužiti kao njegova karakterizacija, a radi se o relativnosti i podložnosti promjenama. Kontekst se inherentno vezuje za učesnike, okruženje i razne socio-kognitivne dimenzije.

3. Moć (eng. *Power*) je ključni interpretativni putokaz u proučavanju relacija društvenih grupacija. Van Dijk smatra da ukoliko bilo koja društveno-kontekstualna pojava ograničava tekstualni domen i obrnuto, radi se o manifestaciji moći. Diskurs kao takav nije ni opasan, a ni loš sam po sebi, a jedan od primarnih razloga izučavanja diskursa je činjenica da u diskurzivnom smislu kao i na polju materijalne manifestacije nismo svi na istoj ravni jednakosti, odnosno postoje oni koji ispoljavaju određenu moć nad drugima ukoliko ima neku vrstu kontrolišućeg mehanizma nad njima. Dalje, obrazlaže se pojam hegemonije koji je dominantnija alatka u diskursu 21. vijeka koja je supstitut prinudi. Tu se javlja semantička dilema u samoj definiciji riječi hegemonija koja čisto leksički znači dominacija i kontrola jedne grupe ili države nad drugom. Ukoliko postoje dominacija i kontrola, prinuda nije daleko kao sredstvo realizacije moći. U tom smislu, moguće je govoriti isključivo o trendovima, a ne o ustaljenoj praksi ‘osvještenog’ obrasca razmišljanja u 21. vijeku.

4. Ideologija (eng. *Ideology*) je značajna poveznica između diskursa i društva, jer svaki diskurs reflektuje ideološki svjetonazor datog geo-političkog domena. Ideologija se može posmatrati iz perspektive mikro i makroćuticaja. Kao i diskurs, ideologija oslikavaju društvena uvjerenja grupa, konstruiše i rekonstruiše pod određenim uticajima centara moći. „Ideologije razvijaju dominantne grupe kako bi reprodukovale i legitimizovale svoju dominaciju. Jedna od strategija postizanja ove legitimnosti jeste da se dominacija predstavi kao naturalizovani obik, benigna i neizbježna ili da na neki način uvjeri potčinjenu grupu da takve društvene odnose shvati zdravo za gotovo. (Van Dijk, 2008)

Diskurs svjetske ekonomske krize i pandemija virusa H1N1 žanrovski i ideološki su slični jer su medijski oslikani kao izvori prijetnje blagostanju

čovječanstva i neprijateljskih sila koje neizbježno narušavaju naš prostor sigurnosti. Zanimljiva je korelacija između biološke prijetnje u vidu zaraze utjelovljene virusom H1N1 koja napada ne samo pojedinca, već i omasovljene zajednice, u ovom slučaju, pandemijski gledano, cijeli svijet i direktno ugrožava nastavak života i ekonomsko-finansijskog kraha koji metaforički postaje bolest koja ne napada vitalne organe u anatomskom smislu, ali konsekvantno dovodi do istovjetne prijetnje sigurnosnom prostoru i mogućeg ugrožavanja dosadašnje načina života ili poput pandemijskog virusa prestanak istog.

Pozivajući se na interpretativni kalup semantičke identifikacije, pragmatičkog dešifrovanja upotrebe jezičkih formacija i kognitivnolingvističkog sistema konceptualnih kategorija, tokom analize izdvojene su ključne riječi koje ukazuju na nekoliko zanimljivih i upečatljivih karakteristika posmatranih iz interdisciplinarnе perspektive koja uključuje lingvističke i filozofsko-sociološke rakurse. Morfološki i morfosintaksički gledano, dominiraju imenice i imenske sintagme koje, s jedne strane, ukazuju na alarmantnost stanja u polju neizbježne globalne zdravstvene kataklizme i svjetske ekonomske krize koja je često kroz diskurs predstavljena kao finansijska pandemija koja, poput terminalnog karcinoma, zahvata cijeli svijet koji je postavljen u jukstupoziciju sa riječju organizam. Svijet i organizam su u diskursnom smislu pod opsadnim stanjem na gotovo identičan način koji, kao što je pomenuto, prijeti opstanku navedenih egzistencijalnih kategorija.

Kad kažemo svijet, pri tom mislimo na bifurkaciju pojma. Svijet kao odrednica planetarnog sistema u kojem živimo i svijet kao konceptualna kategorija spremnika odnosno kontekstualnog prostora u kojem se konstruiše određeni diskurs i koji u isto vrijeme konstruiše taj isti kontekstualno uslovljen prostorni okvir koji globalistički percipirano može obuhvatati sveplanetarnu teritoriju ili određene dijelove relevantne za dati diskurs. Također je primjetna tendencija postavljanja fenomena pandemijskog virusa H1N1 i svjetske ekonomske krize kao živućih entiteta koji gotovo planski i svjesno vrše destruktivne aktivnosti protiv dobrobiti čovječanstva a isto mora udružiti snage u borbi protiv zajedničkog neprijatelja.

Primjetni su ideali praktične moralne vrijednosti kroz poziv na zajedništvo i globalnu saradnju i stvaranje zajedničkog fronta odbrane protiv zajedničkog neprijatelja perosnalizovanog i diskursno performiranog kao neprijateljsku silu. Pri tome je ljudski rod u poziciji žrtve nad kojim slijedi neizbježno nasilje i koje se, kao što je već pomenuto, sjedinjuje u združeni poduhvat odbrane. Tu se javlja i suprotni talas koji nagovještava da bi, konkretno u slučaju svjetske ekonomske krize, moglo doći do sukoba

i repolarizacije moći susjednih država i nekad moćnih, a sada prezaduženih državnih struktura koje bi mogle lako pokleknuti pod pritiskom prijetnje i materijalizacije konsekvenci kriznih situacija na tržištima kapitala.

Kuriozitet je da se pandemija virusa H1N1 i svjetska ekonomska kriza temporalno podudaraju bar jednim dijelom kontinuuma 2009. godine. U toj fazi preklapanja, medijski prostor bio je preplavljen standardizovanim diskursnim konstruktima tipičnih za senzacionalistički stil koji je intencionalnim nagomilavanjem biranih leksema izgradio kult drugog koji postaje svakodnevna perceptivna materija, predočena recipijentima u obilju i bez definisane tačke prestanka. Zanimljivost ovakvog diskursa jeste uvođenje leksičkog stimulansa za aktivaciju intrinzičkog osjećaja strepnje koji dodatno doprinosi da je diskurs svjetske ekonomske krize viđen kao personifikacija zla i inkarnacija mehanizama prijetnje i ugrožavanja opstanka individue i njenog šireg okruženja. Strah je diskursni aparat kojim se postiže hegemonizacija i neizbježno skretanje pažnje na ciljanu pojavu. Ukoliko ideološki postoji skrivena motivacija da se neka druga pojava ublaži ili da se sa iste ukloni oko javnosti, strah je i u tom manevarskom poduhvatu koristan sistem djelovanja. Mnogobrojni su primjeri iz književnosti i popularne kulture kao i sakralnih djela koja su se bavila fenomenologijom straha i perceptivnim sklopom kojeg on indukuje. Filozofija uspostavlja trofazni sistem eksplikacije mišljenja koji se dijeli na identifikaciju, protivvrječnost, isključivanje trećeg. Ova matrica nam je relevantna u kontekstu trećeg konstituenta odnosno isključivanja kao jednog od sredstava spoznaje i otkrivanja onoga što želimo da saznamo i spoznamo.

Zaključak

Počevši od sentenci „Gospode, vjerujem, pomози da odagnam nevjeru” (Evangelje po Marku, 9:24), zatim „Nedostatak zdravorazumnosti ima svoje logičnosti“ (Conrad, 1907), pa sve do autora poput Johna Updikea i teoretičara Terry Eagletona koji su se, na direktan ili posredan način, uhvatili u koštac sa fenomenologijom straha. Latinitet phobophobia, što znači strah od straha, jeste jedna od ustaljenih pojava u društvu u 21. vijeku. Neprestano bombardovanje negativistički alarmantnim diskursnim konstruktima restrukturiše perceptivnu matricu i stvara pseudoinherentna očekivanja od okruženja. Kognitivni horizonti se mijenjaju, a vrši se inskripcija nasilnog i prijetjećeg diskursa. Ovo zalazi u domen hiperrealnosti koja transcendentno slama okove skućenog prostora naše svijesti i konceptualizacije realnosti. Napuštajući hiperrealnost i kompleksnost filozofsko-lingvističkih teorijskih sfera, nameće se zaključak da, u slučaju

diskursa svjetske ekonomske krize koji je doživio erupciju tokom 2009. godine, postoje jasne ontogenetske, istorijske, filozofske i književne riznice koje objašnjavaju kako je moguće diskursno formulirati gotovo humanoidni konstrukt koji dolazi u doticaj sa većinom svjetske populacije i kako taj konstrukt, čovjek, kao suprotstavljena strana, doživljava postojanje sopstvenog produkta.

Diskurs svjetske ekonomske krize svakako nije biološka kategorija, ali biološka kategorija odnosno čovjek je inicirao njegovo postojanje, pa je, biblijski posmatrano, diskurs stvoren po uzoru na lik svoga tvorca kao što je i sam čovjek stvoren po uzoru na Stvoritelja. Naravno, ovo su paralelizacije i analitičke diskusije koje dijelom pokušavaju dekonstruisati, kako genezu, tako i život navedenog finansijskog pandemijskog diskursa. Leksički izbori i konsekvence koje oni sa sobom nose dio su svakodnevice i činjenice da humanoidni i samosvjesni organizmi na ovom planetu imaju obavezu, ali i odgovornost aktivne participacije putem produkcije ili kritičke analize kako bi uticali na realizovanje i materijalizovanje diskursnih kategorija u stvarni svijet. Odgovornost je dakle neupitna jer bez instigacije čovjeka diskurs ne postoji, a bez diskursa čovjek nije u poziciji vladara svog prostora, niti se u taksonomskom smislu značajno razlikuje od drugih animalnih kategorija.

Diskurs je etimološki determinisan budući da je usidren u latinsku riječ *discurrere* čija aproksimacija na našem jeziku označava nestabilnu kategoriju i atribut devijacije od zadanog kursa, što samo potvrđuje promjenjivost diskursa i zavisnost od eksternih uticaja. Lingvistika, kritičko izučavanje jezika kao interdisciplinarni konstrukt i snop socioloških i političkih kontekstualnih okruženja utiču na isprepletenost semantičkog i pragmatičkog dosega u korelaciji sa kognitivnom lingvistikom i drugim referentnim naučnim disciplinama. Kulturološka teorija i teorija diskursa postavljaju temeljac za analitički pristup fenomenima poput diskursa svjetske ekonomske krize i komparativnu sponu sa sličnim sociološkim i kulturološkim fenomenima koji su i diskursne tvorevine, ali ujedno produkt i manifestacija društvenih fluktuacija.

Shvatanje diskursa je kompleksan kognitivni čin jer podrazumijeva tumačenje ovog termina koje je često u koliziji sa drugim interpretativnim obrascima i spektrom interdisciplinarnih matrica koje, isprva, daju utisak zamršenih i nekongruentnih formulacija koje su u praktičnom smislu nedokučive i tvore dimenziju postojanja za sebe. Detaljnije upoznavanje sa ovim interdisciplinarnim teorijskim okvirom, naposljetku, generiše efektivan obrazac tumačenja i razlaganja iz multifazne perspektive kada su u pitanju lingvistički instrumentariji analize. Diskurs ne služi samo kao mehanizam putem kojeg se vrši svojevrsno usidranje značenja. Diskurs je

kompleks predodžbi, vrijednosti, te model pozicioniranja subjekata. Diskurs je okvir unutar kojeg se realizuju spletovi praksi i lansiraju pokušaji transformisanja institucionalizovanih oblika organizovanja kao i reinstitucionalizovanje i repolitizacija društvenih kategorija. Dakle, diskurs kao fenomenološki izdanak lingvističkih, socioloških i filozofskih teorijskih okvira ne služi isključivo kao semantičko sidrište za determinisanje značenja, već zahvat njegove primjene i značenja seže duboko u srž složenosti konstruisanja društvene zbilje.

Društveni ustroj › institucionalizacija › situaciono okruženje › diskurs ›
društveni ustroj › institucionalizacija › situaciono okruženje › diskurs
(Fairclough, 1989)

KORIŠTENI IZVORI

- Barker, Chris. (2000). *Cultural studies – Theory and practice*. London, Engleska: Sage.
- Benwell, Bethan i Stokoe, Elizabeth. (2006). *Discourse and identity*. Edinburgh, Škotska: Edinburgh University Press.
- Brown, Gillian i Yule, George. (1983). *Discourse analysis*. Cambridge, Engleska: Cambridge Univeristy Press.
- Chilton, Paul. (2004). *Analysing political discourse – Theory and practice*. London, Engleska: Routledge.
- Conrad, Joseph. (1907). *The secret agent*. London, Engleska: Penguin Group.
- Crystal, David. (2003). *The Cambridge encyclopedia of the English language* (2. izdanje). Cambridge, Engleska: Cambridge University Press.
- Eagleton, Terry. (2005). *Holy terror*. Oxford, Engleska: Oxford Univeristy Press.
- Eggs, Suzanne. (2004). *An intorduction to systemic functional linguistics*. New York, NY: Continuum.
- Fairclough, Norman. (1989). *Language and power*. London, Engleska: Longman.
- Fairclough, Norman. (2000). *New labour new language*. London, Engleska: Routledge.
- Foucault, Michel. (1972). *The archeology of knowledge*. London, Engleska: Routledge.
- Fowler, Roger. (1999). *Language in the news: Discourse and ideology in the press*. London, Engleska: Routledge.
- Gramsci, Antonio. (1971). *Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci*. New York, NY: International Publishers.

- Grice, Paul. (1975). Logic and conversation, u Cole, Peter i Morgan, Jerry L. (ur.): *Syntax and semantics 3: Speech acts*. 41-58. New York, NY: Academic Press.
- Halliday, Michael. (1994). *An introduction to functional grammar* (2. izdanje). London, Engleska: Edward Arnold.
- Halliday, Michael i Matthiessen, Christian. (1996). *Construing experience through meaning: A language-based approach to cognition*. Berlin, Njemačka: Walter de Gruyter.
- Laclau, Ernesto i Mouffe, Chantal. (2001). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. London, Engleska: Verso.
- Steffre, Buford. (1978). *Theories of counselling*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Taylor, John. (2003). *Linguistic categorization*. Oxford, Engleska: Oxford University Press.
- Updike, John. (2007). *Due considerations*. New York, NY: Knopf.
- Van Dijk, Teun. (2008). *Discourse and power*. New York, NY: Palgrave MacMillan.
- Vujaklija, Milan. (1991). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd, Srbija: Prosveta.

TRAGIČNE JUNAKINJE U ROMANU *ORKANSKI VISOVI*

Dijana Tica

Univerzitet u Banjoj Luci

Orkanski visovi su jedna od najpoznatijih ljubavnih priča napisanih na engleskom jeziku, koja svoju popularnost duguje većim dijelom tragičnoj sudbini dvoje gotovo mitskih junaka, Katarine i Hitklifa. Ovaj rad pokušava ispitati tragičnu stranu Katarininog lika i povezati je sa podređenim položajem žena u patrijarhalnom Viktorijanskom drušvu.

Ko će nas razdvojiti, molim? Oni koji pokušaju to doživjeće sudbinu Mila!
Emily Brontë

Ovim vrhunskim primjerom dramske ironije, Ketrin Ernšo, glavna junakinja romana i predstavnica imanja Orkanski visovi, nesvjesno, onako kako to obično biva u velikim tragedijama, sama predviđa svoj nesretni kraj. Osoba koja je razdvaja od ljubavi njenog života, mračnog i misterioznog Hitklifa, koliko god se to njoj čini nevjerojatnim u datom trenutku, nije niko drugi nego ona sama, te tako Milova¹ sudbina posredstvom vlastite kletve ironično stiže nju. Ono što će razdvojiti Ketrin od Hitklifa biće njena odluka da prihvati bračnu ponudu mladog i bogatog Edgara Lintona sa imanja Traškros greindž, kako bi finansijski pomogla Hitklifu, kojeg je njen brat Hindli, vođen dugogodišnjom ljubomorom i željom za osvetom, pretvorio u najobičnijeg slugu. Budući da se Edgar i po svome karakteru i po klasnoj pripadnosti mnogo razlikuje od nje, Ketrin će ovom odlukom izdati i sebe i onog koji je suštinski dio njenog vlastitog bića te tako uništiti oba svijeta koja je ovom svojom odlukom pokušala spojiti. Naravno, kada spozna svoju krivicu, biće prekasno i za nju i za Hitklifa, a i za većinu drugih likova koji su sa njima sudbinski vezani, jer tragično klupko će se do tada već prilično odmotati i niko neće moći da zaustavi ono što neumitno slijedi. Njena ishitrena odluka, iz koje nastaju tragične sudbine gotovo kosmičkih razmjera; izuzetno strastveni glavni junaci, koji su društveno neprilagođeni ali snažno ukorijenjeni u surovu prirodu koja ih okružuje; njihova ljubav, koja prevazilazi ljudske okvire i poprima crte mitološkog, ontološkog i metafizičkog; zajedno sa mračnom

i sumornom atmosferom, nevjerovatnim, gotovo nadljudskim scenama nasilja i okrutnosti, nadrealnim pojavama, poput duhova i zastrašujućih snova, te osjećajem da drugačije nije moglo biti i da je smrt jedino moguće rješenje, elementi su koji ovaj roman čine jednom od najvećih tragedija² napisanih na engleskom govornom području ali i šire.

U prilog tome govori i činjenica da su mnogi ovaj roman poredili sa najboljim tragedijama napisanim u staroj Grčkoj, sa najpoznatijim Šekspirovim tragedijama, ali i sa čuvenim epovima i mitovima starog i novog svijeta. U ovom romanu, slično Euripidovoj *Medeji*, sila koja izaziva gnusno ponašanje glavnih junaka nije ništa drugo do njihova lična nesreća (Hagan, 1970: 65), a uloga Elen (Neli) Din, glavnog naratora romana, a inače sluškinje, dadilje i porodične prijateljice većine stanovnika Visova i Greindža, može se porediti sa antičkim horom, s tim da ona slušaocu pored pripovijedanja nudi i gledište koje nije sasvim nepristrasno (Ford, 1968/1971: 75). Što se tiče poređenja sa Šekspirovim tragedijama, Craik (1968) ističe kako je stanje delirijuma u kome se našla Ketrin neposredno pred smrt neophodno za razumijevanje njene ličnosti u onoj mjeri u kojoj je za razumijevanje Šekspirovog kralja Lira bitno njegovo ludilo (19). Takođe, govori Ketrin i Hitklifa imaju sličnu ulogu kao govori velikih Šekspirovih junaka, poput Lira i Kleopatre (Buckley, 1968/1971: 83), a Hitklif je sličan Šekspirovom Makbetu, budući da su obojica opsjednuta idejama koje ih na kraju dovode do sloma: Makbet misli da ga niko ne može ubiti, a Hitklif da se mora sjediniti sa mrtvom Ketrin (Tillotson, 1978: 214). U pogledu tematike, *Orkanski visovi* se mogu svrstati u red velikih tragedija kao što je Šekspirov *Hamlet* ili epova poput Danteove *Božanstvene komedije* i Miltonovog *Izgubljenog raja*, jer se sva ova djela bave primarnim pitanjima čovjeka i sudbine, koja nisu uobičajena za jedan roman (Cecil, 1934/1966: 168).

S druge strane, ono što *Orkanske visove* čini velikom tragedijom, većim dijelom ih udaljava od tipičnog viktorijanskog romana³, koji je često optuživan za pretjeranu sentimentalnost, patetičnost, provincijalnost, čistunstvo, konformizam, odnosno promovisanje ideja i životnog stila vladajuće srednje klase. Ovaj roman je jedinstvena kreacija mašte koja, u velikoj mjeri zanemarujući moralne i društvene pretpostavke savremenog romana, stremlji ka jednostavnosti drevne tragedije (Traversi, 1958/1977: 261), i nema ni pravih prethodnika ni pravih nasljednika (Craik, 1970: 159; Williams, 1970/1985: 63). Njegova specifičnost leži i u savršenoj jednostavnosti sa kojom on prikazuje svoje elementarne likove, koji su gotovo u potpunosti lišeni civilizovanih navika, načina razmišljanja i oblika komunikacije, koji inače stvaraju poznatu pozadinu drugih književnih dijela (Van Ghent, 1972: 103). Iz mora tipičnih viktorijanskih romana, koji su

uglavnom insistirali na realističnosti, izdvajaju ga i njegove romantičarske crte, kao što su ideja o organskoj povezanosti čovječanstva i prirode, odbacivanje društva u korist lične borbe, oslobađanje od pritiska društva i porodice i traganje za oblicima praiskonskog jedinstva. Njegovi junaci se neizbježno posmatraju unutar svog društva, ali još i više u odnosu na univerzum, čiji su oni dio, i u odnosu na vrijeme, vječnost, smrt, sudbinu i prirodu stvari (Whitley, 1992: x).

Posebnim ovaj roman čini i to što, za razliku od većine svojih savremenika, on dovodi u pitanje institucije porodice i braka, dva najjača uporišta viktorijanskog društva, a takođe na jedan sasvim nov način progovara i o ulozi i položaju žene kao ključnom faktoru u održavanju navedenih institucija. Možda je ovo povezano sa činjenicom da je njegova autorka bila žena u patrijarhalnom društvu koje je upravo ženama osporavalo vještinu govora, sposobnost za racionalno poimanje svijeta i pravo na vlastiti stav, a dodjeljivalo im ulogu pasivnih bića, „kućnih anđela“⁴, fizički i mentalno toliko slabih da je jedino pravo mjesto za njih bio dom, gdje ne bi postojao rizik da budu izložene opasnostima i iskušenjima spolnog svijeta, takozavne javne sfere, i gdje bi se o njima mogli adekvatno brinuti njima superiorni muški zaštitnici. S obzirom na ovakvo vladajuće mišljenje, sasvim je razumljivo zašto su načitanne sestre Bronte, i pored svoje „atipične“ želje da se finansijski osamostale i postanu uspješne autorke, ipak odlučile da se barem neko vrijeme kriju iza muških pseudonima⁵. Na ovu odluku većim dijelom uticala je i tematika njihovih romana, jer neki Viktorijanci su bili već dovoljno zgroženi time što su morali čitati o bigamiji, napredovanju na društvenoj ljestvici, grotesknom fizičkom nasilju i braku između pripadnika različitih rasa, tako da bi im dodatna spoznaja da iza ovih skandaloznih tema stoji delikatni um jedne žene bila već previše sramotna (Eagleton, 2005: 126). U tom pogledu naročito prednjači Emilin roman *Orkanski visovi*, koji većinom svojih stranica demistifikuje poziciju porodice i pokazuje da, baš kao što s jedne strane divljaštvo može vrebatu ispod otmjenosti Traškros greindža, tako sa druge strane porodica ne uspijeva uvijek u privatnosti svoga doma zadržati jedinstvo i koheziju, koji su se smatrali suštinskim za njeno mjesto u centru ranoviktorijanskog društva (Whitley, 1992: xiii). Porodični i bračni odnosi u ovom romanu narušeni su zavišću, ljubomorom, mržnjom, fizičkim nasiljem, psihičkom torturom i dubokim nerazumijevanjem i podjelama.

Međutim, ono što je još više začudilo viktorijanske čitaoce u ovim skandaloznim međuljudskim odnosima jeste ponašanje i stavovi junakinja. Navikli na sladunjave i ljupke ženske likove koji su u drugim romanima ponizno i pasivno pristajali na dodijeljenu im sudbinu, viktorijanski čitaoci bili su naročito zapanjeni neukrotivom prirodom glavne junakinje, koja je,

čak i kada je obučena u elegantne haljine, daleko od nametnutog ideala viktorijanske ženstvenosti. Tamnokosa i tamnooka Ketrin⁶, već je kao djevojčica bila drugačija, neprilagođena i buntovna, što se najbolje vidi u činjenici da je od oca tražila da joj iz Liverpula na poklon donese bič, a ne lutku, slatkiše, šešir, haljinu ili neke druge, više „ženske“ stvari. Kada je umjesto traženog biča na „poklon“ dobila tamnoputo siročić Hitklifa, u kojem je uskoro pronašla najboljeg prijatelja, Ketrin je postala još nestašnija i buntovnija. Stalno bi izvodila svoje ukućane iz strpljenja i svaki minut pravila neki nestašluk. Najsrećnija je bila kad su je svi uglas grdili, a ona im prkosila drskim držanjem i spremnim odgovorima. Naravno, njeno nekonvencionalno ponašanje u velikoj mjeri se može pripisati i činjenici da joj je majka umrla veoma brzo poslije Hitklifovog dolaska. Tako je ona, lišena majčinih savjeta i pomoći, bila prinuđena da se sama nosi sa opasnostima i rizicima odrastanja, koje se u slučaju gotovo svih junakinja viktorijanskih romana uglavnom svodi na prelazak iz privatne u javnu sferu, gdje će zauzeti svoje mjesto kao supruge i buduće majke. S obzirom da majka nije tu da ih uvede u dobro društvo, da ih savjetuje u vezi sa ispravnim i prikladnim ponašanjem i da ih spriječi da se udaju za pogrešne prosce, ove junakinje, pokušavajući da same urade neke od ovih majčinskih zadataka, veoma često nailaze na prepreke i još češće prave velike, gotovo nepopravljive greške (Macdonald, 1980: 58-59).

Očevom smrću Ketrin gubi i posljednju osobu koja je mogla da je do izvjesne mjere kontroliše, tako da njen pravi karakter dobija priliku da se nesputano razvija. Istina jeste da se njen brat Hindli poslije očeve smrti vraća sa koledža kako bi zauzeo mjesto novog gospodara kuće, ali on je previše zaslijepljen ljubavlju prema novopečenoj supruzi Fransis i mržnjom prema starom neprijatelju Hitklifu da bi se mogao adekvatno brinuti o svojoj nemirnoj sestri. Kako bi supruzi omogućio što udobniji dom u Orkanskim visovima, a ujedno se osvetio Hitklifu zbog toga što je on, po Hindlijevom mišljenju, već po dolasku u njihov dom zauzeo njegovo mjesto u očevom srcu, Hindli ga tjera iz kuće, naređuje mu da boravi i jede sa drugim slugama, da na imanju obavlja najteže fizičke poslove i oduzima mu mogućnost da se obrazuje, očigledno želeći da ga vrati tamo gdje mu je oduvijek bilo mjesto. Ketrin ostaje odana Hitklifu, s kojim provodi sve svoje slobodno vrijeme, i od njega je ne mogu odvojiti ni prijatnje starog Džozefa, koji je htio da čvrstom rukom i teškim kletvama u njih utjera strah od Boga, a ni stroge kazne koje im je dodjeljivao Hindli.

Međutim, stvari se mijenjaju kada ih jedno veče njihov skitalački duh i želja da se za trenutak oslobode autoriteta odraslih odvede na susjedno imanje, Treškros greindž, dom ugledne porodice Linton. Tu, kroz prozor, ugledaju po prvi put u životu jedan viktorijanski raj⁷: lijepa soba sa

tamnocrvenim tepisima, stolice i stolovi presvučeni materijalom iste boje, čiste bijele tavanice sa zlatnim ivicama i stakleni lusteri sa čijih je srebrnih lanaca visilo mnoštvo sitnih svjetiljki. I umjesto da uživaju u tom bogatstvu i raskoši, dvoje malih zlaćanih Lintonovih, jedanaestogodišnja Izabela i četrnaestogodišnji Edgar, plaču, svako u svom dijelu sobe, dok nasred stola sjedi uplašeni mali pas, koga su njih dvoje, prepirući se u napadu zavisti kome će on pripasti, gotovo rastrgli između sebe. Da su se Hitklif i Ketrin te večeri vratili zajedno u Visove, vjerovatno bi ovaj prvi susret sa komforom i bogatstvom brzo pao u zaborav i njihovi životi bi nastavili da se odvijaju na isti način. Međutim, sudbina je za njih imala drugačije planove. Budući da tom prilikom pas Lintonovih ujede Ketrin, ona završava u njihovom domu, gdje počinje proces njene „viktorijanizacije“.

Ovaj događaj je obilježio početak kraja. Od tog trenutka Ketrin, prvenstveno pod uticajem Lintonovih, počinje napredovati u društvu, a Hitklif, zbog Hindlijevih zabrana i mržnje, sve više ponire u neznanje, prljavštinu i siromaštvo. Ketrin provodi pet sedmica u Greindžu i zato vrijeme osim ranjenog članka, znatno se popravlja i njeno ponašanje. Još prije nego što se vrati kući, njena zaova Fransis je posjećuje u vili Lintonovih i započinje misiju pretvaranja Ketrin od nestašnog, neurednog i neukrotivog djeteta prirode, u čistu, urednu, lijepo obučenu i dostojanstvenu gospođicu. Jaz koji se tad produbi između njih izbija na površinu čim se Ketrin vrati kući. Nakon što, u maniru stare Ketrin, poljubi Hitklifa sedam-osam puta, ona se u šali nasmije njegovom namrštenom i umrljanom licu, te, kao nova Ketrin, zabrinuto baci pogled prvo na njegove prljave ruke, a onda na svoju novu haljinu. Hitklif ovo doživljava kao poniženje i, po prvi put u životu, ne osjeća se dobro u njenom društvu. Stanje se pogoršava kada na porođaju umre Hindlijeva bolešljiva supruga Fransis, nakon čega se Hindli odaje alkoholu i rasmusnom životu, zanemari imanje i postane razočarani čovjek koji mrzi sve oko sebe i koji svojim tiranskim ponašanjem rastjera sa Visova sve slugu osim Neli i Džozefa. Hitklif stoički podnosi sve njegove kazne, razmišljajući svo vrijeme o najbrutalnijim načinima da mu se osveti, a Ketrin, koja je tada imala petnaest godina, opet prepuštena sama sebi, postaje sve oholija i tvrdoglavija. Dok je sa Lintonovima, trudi se da se ponaša damski jer shvata da tako dobija njihovo odobravanje i divljenje, a kod kuće, u Hitklifovom društvu, gdje nema nikoga ko će je nagraditi za uzorno ponašanje, opet je ona stara, divlja Ketrin.

Međutim, ona se ne osjeća dobro u ovom dvostrukom životu, razapeta između dva potpuno različita muškarca, predstavnika dva dijametralno suprotna svijeta i dva životna principa. Taj sukob između Hitklifa i Edgara, Visova i Greindža, starog i novog svijeta⁸, prirode i kulture, hladne pustare i prijatne doline, strasti i konvencija, romantizma i viktorijanstva, bio je

samo spoljna manifestacija unutrašnjeg sukoba koji je buktio u njoj, sukoba srca i uma, dva različita dijela njene ličnosti, stare i nove Ketrin. Ona ne želi da se ta dva svijeta sreću, pogotovo njihovi predstavnici, Edgar i Hitklif, jer tad ne zna kako da se ponaša i na čiju stranu da stane. O krizi kroz koju tad prolazi najbolje svjedoče tri prezimena koja urezuje na prozorskoj dasci svoje djevojačke sobe na Visovima: Ketrin Ernšo – Ketrin Hitklif – Ketrin Linton. Izlaz iz takvog stanja pronalazi u prihvatanju Edgarove bračne ponude, ali pošto nije sigurna u ispravnost svoje odluke, po savjet dolazi kod Neli, jedine majčinske figure koju u tom periodu ima.

Nelino direktno pitanje zašto voli Edgara zatiče je potpuno nespremnu i budući da je tek nakon kraćeg razmišljanja u stanju dati prvi odgovor, nameće se utisak da prije ovoga nije dobro promislila o razlozima zbog kojih je namjeravala stupiti u brak. Tome u prilog govori i činjenica da nakon što Neli već njen prvi odgovor odbaci kao neprihvatljiv, Ketrin nastavlja da sipa kao iz rukava i druge jednako nepromišljene odgovore, kojima, čini se, više želi zadovoljiti znatiželju uporne i neumoljive Neli i tako je spriječiti da je dalje ispituje, nego sama sebi otkriti pravi razlog zašto se želi udati. Pored načina na koji odgovara na ovo pitanje, bitni su i sami odgovori, jer oni otkrivaju da je riječ o još uvijek nezreloj djevojčici, koja se bez istinske majčine podrške i mudrih savjeta, ali i bez adekvatnog obrazovanja i šireg životnog iskustva koji su joj bili uskraćeni zato što je žena, ne snalazi baš najbolje u svijetu odraslih. Prvo kaže da se za Edgara želi udati zato što je lijep i što je prijatno u njegovom društvu, onda zato što je mlad i veseo, potom zato što je voli, i na kraju zato što će on postati bogat a ona najuglednija žena u okolini.

Kad joj Neli potom skrene pažnju na činjenicu da nijedan od njenih razloga nije dovoljno dobar jer se sve to sa vremenom može promijeniti, Ketrin odgovara, opet krajnje nezrelo i nepromišljeno, da ona mari samo za sadašnjost. Budući da Neli ne razumije zbog čega je onda ona uznemirena i nesigurna, s obzirom da će obje porodice taj brak podržati, Ketrin joj kao objašnjenje navodi san u kome je ona bila veoma nesrećna kada je dospjela na nebo i toliko je plakala da se vrati na zemlju da su je anđeli bacili nasred pustare, na vrh Orkanskih visova, gdje se probudila jecajući od radosti. Kao što raj nije za nju, zaključuje Ketrin, za nju nije ni udaja za Edgara Lintona i ona na to nikad ne bi ni pomislila da Hindli nije doveo Hitklifa u tako sramotan položaj da bi nju sada ponizilo da se uda za njega. Taj unutrašnji konflikt koji ona proživljava potiče upravo od njene želje, tipične za najveće tragične junake, da pomiri nepomirljivo. U njenom slučaju nepomirljivo je njeno priznanje da je Hitklif više ona nego što je ona sama i njeno naivno vjerovanje da se ništa neće promijeniti ukoliko se uda za drugog muškarca (Ingham, 2006: 167). Zato kod nje i sama Nelina pomisao da bi se njih

dvoje mogli rasti izaziva bujicu ljutih riječi. Kaže da to nije njena namjera i da po tu cijenu nikada ne bi bila gospođa Linton, ali ako se uda za Hitklifa, njih dvoje će biti prosjaci, a kao Lintonova žena biće u prilici da pomogne Hitklifu da se oslobodi Hindlijeve moći.

Međutim, činjenica jeste da su njih dvoje već razdvojeni u trenutku kada ona prkosno i ponosno izjavljuje da ona jeste Hitklif, u čemu opet nalazimo primjer vrhunske dramske ironije (Miller, 1982: 61). Hitklif, koji je tokom većeg dijela njene intimne ispovijesti boravio u susjednoj prostoriji, zbog povrijeđenog ponosa odlazi baš u trenutku kada ona kaže da bi za nju sada bilo poniženje da se uda za njega, tako da on nikada i ne sazna da ga ona, uprkos svemu, ipak smatra dijelom svog bića, neodvojivim, suštinskim, neophodnim, iako ne uvijek prijatnim i ugodnim. A da ironija bude veća, primjećuje Craik (1968), Ketrin svoju ljubav otkriva nastojeći da je sakrije, Hitklifa otjera pokušavajući da mu svojom udajom za Edgara finansijski pomogne, te na svojoj koži metaforički osjeti sudbinu Mila, koju je namijenila svim onima koji su željeli da ih razdvoje, i sve to da bi jutro poslije Hitklifovog odlaska saznala da je njen brat Hindli već planirao da otjera Hitklifa, što bi, paradoksalno, zauvijek ujedinilo njega i nju jer ona bi sigurno, bez ikakvog promišljanja, odlučila da pođe sa njim (18). Ali, sudbina, ta neumoljiva sila koja se uvijek nadvije nad junacima prave tragedije, odlučila je drugačije. Ketrin ne dobija priliku da dokaže svoju odanost Hitklifu jer zbog njenih riječi, koje su protresle samu srž njegovog bića, on odluči da Visove napusti sam.

Istina jeste da njen pogrešan izbor gotovo u potpunosti određuje put kojim će dalje ići svi junaci, ali istina je i to da Ketrin i nema mnogo izbora i da ovu odluku donosi u veoma ograničenim okolnostima. Kao jedna mlada žena koja nema bogatog oca, raskošni miraz, a ni veliku mogućnost zapošljavanja, ona se nađe u situaciji da nikako ne može pomoći voljenom čovjeku, koji trpi poniženja od strane njenog brata. Sloboda izbora se sužava i time da ona nije obična seoska djevojka koja se može otisnuti u svijet trbuhom za kruhom, nego da ipak porijeklom pripada malo višoj klasi i da u pogledu njenog života postoje izvjesna očekivanja ljudi iz njene okoline. S druge strane, ono oko čega se ona uopšte ne bi dvoumila prije samo nekoliko mjeseci, jer su joj tada stvari bile prilično jasne, nakon njenog susreta sa raskoši doma Lintonovih, postaje predmet duboke dileme. U takvoj situaciji Edgar joj nudi brak i to joj se učini kao jedino moguće rješenje, najbrže, najlakše, najefikasnije i najlogičnije. Njena prividna moć, kao i u većini slučajeva kada je u pitanju žena, leži u pravu da prihvati ili da odbije ponuđeni brak. Stara Ketrin, koja nije spoznala udobnosti Edagarovog doma, ostala bi vjerna sebi i rekla ne, a onda bi, možda već sljedećeg dana, pobjegla sa Hitklifom u nepoznato, prkoseći, kao kad je

bila neustrašiva djevojčica, svim Hindlijima i Džozefima ovog svijeta. Nova Ketrin, koja je stekla djelimičnu svijest o postojanju klasa i odnosima u društvu, odlučuje pogaziti sve što je nekad bila, odroditi se od same sebe i reći da, naivno se nadajući da to neće promijeniti ništa. Ovim činom ona, satjerana u čošak pritiskom društva i ograničenim izborom, zauvijek mijenja sudbinu dva suprostavljena muškarca i svega onog što oni predstavljaju. Na nemogućnost njenog izbora ukazuju i Gilbert i Gubar (1979/2000), koje tvrde da Ketrin, otjerana sa Visova na Greindž bratovom ženidbom, zarobljena na Greindžu u čeljustima razuma, obrazovanja i lijepih manira, ne može da uradi ništa drugo osim da se uda za Edgara, jer ne postoji niko drugi da je oženi, a ona se kao dama mora udati (277).

Posljedice ove njene brzoplete odluke vide se već te večeri: na Visove se spušta strašno nevrijeme, koje kao oluja u Šekspirovom *Kralju Liru* može predstavljati reakciju univerzuma na ishitrene ljudske postupke ili simbol narušavanja „Zlatnog lanca bića“⁴⁹. Nesretna Ketrin, poput kralja Lira, tvrdoglavo odbijajući da uđe u kuću i očajnički prkoseći elementima, probdije cijelu noć čekajući Hitklifa da se vrati. Sljedećeg jutra je već savladaju bunilo i groznica, a nekoliko dana poslije je gospodin i gospođa Linton ponovo odvođe u svoju kuću kako bi se o njoj mogli adekvatno brinuti, zbog čega budu kažnjeni tom istom groznicom, koja im u roku od nekoliko dana odnese život. Ketrin se na Visove vraća drskija, plahovitija, oholija, razdražljivija, misleći da joj nedavna bolest daje pravo da zahtijeva da se svi prema njoj ophode sa mnogo obzira, a tri godine kasnije udaje se za Edgara Lintona, koji, slijep od ljubavi, prelazi preko njenih mnogih nedostataka. O ovom dijelu njenog života ne saznajemo mnogo jer mu autorka posvećuje svega nekoliko rečenica, vjerovatno u namjeri da pokaže kako je taj period koji je Ketrin provela bez Hitklifa gotovo beznačajan. Ono što Emili Bronte ipak otkriva jeste da je tokom ove druge faze „viktorijanizacije“ Ketrin postala i fizički i psihički slabija žena, nesposobna da se nosi sa bilo kojim ozbiljnijim problemom, naviknuta na udobnost, toplotu i sigurnost svog novog doma.

Nekoliko mjeseci kasnije, u Greindž dolazi sad već bogati i naizgled dostojanstveni i elegantni Hitklif. Ugledavši ga ponovo, Ketrin pokazuje gotovo neprirodnu količinu radosti, što upućuje na krhkost njenog psihičkog zdravlja, a njeno očekivanje da će se Edgar i Hitklif samo zbog nje sprijateljiti, opet svjedoči o njenoj naivnosti i nerazumijevanju suštine bračne zajednice. Situacija se dodatno komplikuje kada Ketrin otkriva da se Edgarovoj sestri Izabeli sviđa Hitklif i kada Izabela odbaci njene dobronamjerne savjete da ga zaboravi, smatrajući ih samo izrazom njene ljubomore. Prilikom sljedeće Hitklifove posjete Greindžu, Ketrin, želeći da kazni Izabelu zbog njene drskosti, otkriva Hitklifu da je Izabela zaljubljena

u njega, ali pri tome dodaje i to da joj je previše draga da bi mu dopustila da je ščepa i proždere. Ipak, iako je njena namjera bila da ovim činom Izabelu spasi od Hitklifa, ona mu ironično otkriva najbolji način da se osveti Edgaru i tako još jednom potvrđuje svoj status tragične junakinje, koja u pokušaju da uradi nešto dobro situaciju učini samo gorom.

Kada Edgar, zbog sve veće netrpeljivosti između njega i Hitklifa, zatraži od nje da još jednom odabere stranu, ona pokazuje prve znakove ozbiljnije nervne rastrojenosti, za koju se u viktorijanska vremena vjerovalo da pogađa isključivo žene, koje se zbog svoje slabije fizičke i psihičke konstitucije lome pod teretom životnih problema. Iako Ketrin nije tipična apatična viktorijanska junakinja, ekstremne strasti koje su njom vladale i njen neuspjeli pokušaj da ih u sebi pomiri ipak je dovode do ivice ludila. Sljedeća tri dana ona provodi zaključana u sobi odbijajući hranu u nadi da će tako natjerati Edgara da prvi popusti. Pomisao da on može tako mirno i ravnodušno podnositi njenu nesreću ponovo je tjera u bunilo, u kome prvo bijesno zubima cijepa jastuk, a onda se poput djeteta počne igrati rasutim perjem, pri čemu se sa vremena na vrijeme u mislima vraća u djetinjstvo i Orkanske visove. U toj zbrci uspomena iz prošlosti, događaja iz sadašnjeg života i halucinacija izazvanih bunilom, Ketrin počinje shvatati da se ona, nakon što ju je Hindli u njenoj dvanaestoj godini razdvojio od Hitklifa, odjednom pretvorila u gospođu Linton, gospodaricu Treškors greindža, ženu jednog tuđinca, prognanu i odbačenu zauvijek iz onoga što je bio njen svijet. Dva mjeseca kasnije, prvenstveno zahvaljujući Edgarovoj silnoj ljubavi, beskrajnomoj strpljenju i istrajnoj njezi, Ketrin uspijeva prebroditi zapaljenje mozga, a godinu dana poslije njihovog vjenčanja, ona po prvi put napušta svoju bolesničku sobu. Fizički se osjeća bolje, ali i dalje je prilično depresivna i sjetna i jedino što njenim ukućanima daje nadu da će se izvući iz takvog stanja je činjenica da nosi u sebi Edgarovog nasljednika.

Međutim, ni ova krhka sreća nije trajala dugo. Kada Hitklif, koji se u međuvremenu oženio Izabelom, sazna da je Ketrin u lošem stanju, on natjera Neli da organizuje još jedan susret između njih dvoje. Četiri dana poslije, nakon što ostatak ukućana ode u crkvu, nestrpljivi Hitklif ulazi u sobu, uzima blijeduu i izmučenu Ketrin u naručje i ne želi je pustiti, jer i njemu samom je jasno od trenutka otkako ju je sa vrata vidio da ona neće živjeti još dugo. Milujući je i ljubeći mahnito, on joj otkriva ono što je u sebi već odavno slutila, da je sama kriva za sve. Iako ga je voljela, udala se za Lintona i tako svojom voljom učinila ono što ne bi mogla ni jedna bijeda, poniženje, smrt, niti bilo šta što dolazi od boga ili satane – rastavila ih je. Sama je sebi slomila srce, a time je slomila i njegovo i on ne želi da je nadživi, jer kakav ti to bio život kad bi mu duša bila u grobu. Dodatno iscrpljena ovim susretom, Ketrin pada u nesvjest, oko ponoći rađa kćerkiću,

a dva sata kasnije umire, te se tako konačno prestaje mučiti pokušavajući da izabere između dva čovjeka, koji su je svako na svoj način voljeli i mučili i da pomiri ono što nikada nije ni trebalo doći u dodir, svijet Orkanskih visova i svijet Traškros greindža.

Mrtva Ketrin konačno izgledala smireno, ljepše nego anđeo na nebu, ona koja se tokom života nikad nije ponašala anđeoski. Bila je divlja, nemirna, sebična, strastvena, neprilagođena, posebna, baš onakva kakva jedna tragična junakinja treba biti. Bila je žrtva vlastitog karaktera ali i pritiska sredine. U najvažnijem trenutku života, onda kada je trebalo da prvi put odabere između Hitklifa i Edgara, popustila je pred vladajućim društvenim konvencijama, pred snagom novca, statusa i ugleda i po prvi put nije ostala dosljedna sebi. Poslušala je glas razuma a ne glas srca, odbacila svoju pravu prirodu i sklopila sa društvom neiskren kompromis. Tim činom nije samo otjerala Hitklifa, nego je izgubila i najvažniji dio sebe, a strastvena kakva je bila, nije se mogla pomiriti sa tim gubitkom. Njena tvrdoglava narav se odmah okrenula sama protiv sebe, tako da je ona većim dijelom odgovorna za ono što joj se desilo kasnije. Tvrdoglavo insistiranje na tome da po strašnom nevremenu traži odbjeglog Hitklifa prouzrokovalo je njenu prvu groznicu, poslije koje više nikad nije mogla vratiti svoju nekadašnju snagu. Njena druga groznica posljedica je njene sebične odluke da odbijanjem hrane i vode uništi svoj organizam i dovede se na rub smrti ne bi li se tako osvetila dvojici muškaraca koji su joj srce slomili. Poslije ovoga, život joj je visio o koncu i bilo je samo pitanje vremena kada će se potpuno prekinuti. Ono što je na kraju presudilo bila je njena silna želja da se po posljednji put sjedini sa Hitklifom, pa makar to bilo u strasnom zagrljaju i poljupcima koji su je i fizički i psihički iscrpili u tolikoj mjeri da je izgubila svijest, nakon čega je uslijedio posljednji delirijum, iz koga se nikada nije ni probudila. Smrt je došla kao smiraj, kao izlaz, kao jedino moguće rješenje. Drugačije nije moglo ni biti.

Iako se, nesumnjivo, sudbina Ketrin Ernšo jedina u ovom romanu može smatrati pravom tragičnom sudbinom i sudbine drugih junakinja imaju pokoji tragični element. Pored gospođa Ernšo i Linton, koje umiru onda kada su njihovi savjeti najpotrebniji njihovim kćerkama, te Neli Din, koja je istovremeno i učesnik u radnji i njen posmatrač i narator, tu su još i Hindlijeva supruga Fransis, Edgarova sestra i Hitklifova supruga Izabela, i, naravno, kćerka Edgara i Ketrin, mlađa Ketí. O Hindlijevoj mladoj supruzi na početku saznajemo malo, ali ipak dovoljno da bismo mogli naslutiti da neće živjeti dugo. Ona nesumnjivo odgovara tipu slabe i nemoćne viktorijske žene. Neli brzo primjećuje da bi se ona, iako veoma mlada i mršava, mnogo zadihala kada bi se penjala uz stepenice, da bi se i od najmanjeg zvuka trznula i da bi ponekad jako kašljala. S druge strane, njeno

oduševljenje sa svakim predmetom u kući i histerični strah od smrti, pogreba i crnine, navode Neli na zaključak da je i luckasta. Pri tome veoma često mijenja raspoloženja: jednog trenutka bi brbljala sa Ketrin i obasipala je poljupcima i poklonima, a već sljedećeg je bila mrzovoljna i ponašala se kao razmaženo derište kome sve mora biti po volji, te bi na njenu jednu ružnu riječ Hindli počeo terorirati sve one koji joj se nisu sviđali. Osim pokušaja da od Ketrin napravi damu, jedino što je još uradila jeste rodila Hindliju nasljednika, a onda sedmicu dana poslije umrla od tuberkuloze od koje je болоvala već duže vrijeme. Ono što se o njoj iz svega ovog može zaključiti jeste da je bila previše mlada i nedovoljno zrela za ulogu supruge i majke, jedine uloge koju je društvo bilo spremno da joj dodijeli. Svoj put je odabrala kada je odlučila da se uda za Hindliju, a njegov onog trenutka kada je umrla na porođaju i ostavila ga da se brine o njihovom sinčiću. Poslije njene smrti, Hindli više nikada nije bio isti čovjek, te je i on, baš kao i Hitklif, svoj bol i muku iskaljivao na drugima.

Što se tiče Edgarove mlađe sestre Izabele, ona se razlikuje od ostalih junakinja ovog romana po tome što barem na početku izgleda da će njena sudbina biti predvidljivo sretna. U tim ranim fazama se čini da je ona tipična viktorijanska junakinja: lijepa djevojčica plave kose i očiju i blijedog tena, rođena u bogatoj i uglednoj porodici, odrasla okružena roditeljskom ljubavlju i svim mogućim komforom, koja samo treba da sačeka da joj roditelji pronađu savršenog muškarca i da završi u sretnom braku, kao uzorna supruga i nježna majka. Ovakva vrsta odgoja od nje stvara pasivnu i razmaženu djevojku, potpuno nespremnju da se nosi sa životnim problemima, što ne bi nužno bilo toliko loše da se njen život nastavio odvijati predviđenim tokom i da je ona roditeljsku brigu zamijenila brigom budućeg supruga. Međutim, u njenom životu stvari polaze po zlu upravo u onom trenutku kada joj roditelji umru od groznice, koju u njihovu kuću unosi njena buduća snaha Ketrin. Prerana smrt roditelja, a pogotovo majke, kod nje, baš kao i kod starije ali i mlađe Ketrin, zaustavila je proces normalnog sazrijevanja, tako da je i ona izrasla u jednu naivnu djevojku koja nimalo nije bila upućena u muško-ženske odnose i ponašanje muškarca, što se pokazalo naročito pogubnim kada se ponovo u njenom životu pojavio Hitklif. U to vrijeme je ona bila ljupka gospođica od osamnaest godina, djetinjastog ponašanja, ali i britke inteligencije, dubokih osjećanja i oštre naravi, koje je najviše pokazivala kada je bila ljuta. Iako je voljela Ketrin, istina jeste da je njenim dolaskom u Greindž Izabela prestala biti gospodarica kuće i centar oko kojeg se vrtio svijet njenog brata Edgara, pogotovo zbog toga što je Ketrin nakon preležane groznice bila uglavnom razdražljiva, te su se svi u kući, a naročito Edgar, trudili da joj stalno udovoljavaju. I baš kada se ona osjećala naročito zanemareno i usamljeno, u Greindž se nakon tri godine izbivanja vratio Hitklif.

Ono što je Izabelu privuklo njemu bila je činjenica da je on bio drugačiji od svih muškaraca koje je poznavala, ali i činjenica da su se on i Ketrin nekada voljeli. Upravo ju je neka vrsta ljubomore i natjerala da prizna Ketrin da joj se on sviđa, jer nije mogla da pređe preko toga što joj je Ketrin jednom prilikom kada su šetale sa Hitklifom rekla da ode. Stoga ne vjeruje Ketrin kada joj ova kaže da se pod Hitklifovom grubom spoljašnošću ne krije dobrota i ljubav, da on nije ni nebrušeni dijamant niti školjka u kojoj se nalazi biser, nego nemilosrdan čovjek koji nije u stanju voljeti nikog iz porodice Linton, ali bi vjerovatno bio u stanju da je oženi zbog njenog nasljedstva. Kada Hitklif od Ketrin saznaje da ga Izabela voli, njegovo prva reakcija jeste snažno gađenje, ali nakon što se još jednom uvjeri da će ona biti Edgarova nasljednica, on prelazi u realizaciju svog paklenog plana. Prvi put suočena sa životnom dilemom, Izabela pada na ispitu zrelosti. Uprkos savjetima Ketrin i Neli, te Edgarovim upozorenjima, ona se počinje tajno sastajati sa njim, a onda jedne noći, pod okriljem mraka, napušta svoj dom i sve što je do tada poznavala i udaje se za čovjeka koji se po svemu razlikuje od nje.

Odmah poslije vjenčanja, ona otkriva njegovu pravu narav i shvata, naravno prekasno, da je i ovaj njen pokušaj spajanja dva različita svijeta od samog početka osuđen na propast. Na Visovima ne nailazi na tretman na koji je navikla u Greindžu, jer niko od ukućana ne obraća pažnju na nju i ne želi da joj pomogne. Uz to, Hitklifu nikad ne ponestaje načina da je natjera da ga zamrzi što više, što mu tako dobro polazi za rukom da njoj jedino zadovoljstvo predstavlja da ga izaziva govoreći mu o Ketrin i da ga gleda kako se zbog toga muči. Prilikom Elenine posjete, Hitklif čak tvrdi da Izabela može da ga napusti kad god to želi, ali s obzirom da trenutno nije sposobna da se sama o sebi brine, on, kao njen muž i zakonski zaštitnik, mora je držati pod svojim tutorstvom, ma koliko mu ta dužnost bila odvratna. Na kraju, nakon jedne veoma nasilne scene u kojoj Izabela, i pored sve svoje mržnje prema Hitklifu, ipak sprečava Hindlija da ga ubije, ona zauvijek napusti Visove. Odlazi negdje na jug, počinje se redovno dopisivati sa Edgarom i uskoro rodi bolešljivog dječaka po imenu Linton. Hitklif je nikada nije potražio, ali je zato odmah po vijesti o njenoj smrti odlučio da njihovog zajedničkog sina dovede sebi i da ga iskoristi kao oružje u borbi protiv Edgara, kao što je ranije iskoristio njegovu nesretnu i naivnu majku.

Međutim, kao još moćnije sredstvo u istoj borbi poslužiće mu Edgarova kćerka Ket. Po riječima Neli Din, njene surogat majke, ona je bila prava ljepotica i u sebi je objedinila najbolje crte svojih roditelja, crne oči Ernšovih i bijelu kožu, sitne crte lica i zlatne kovrdže Lintonovih. Bila je živog duha, ali ne i gruba, i imala srce sposobno da predano voli, ali je ipak bila mekša od svoje majke, imala nježan glas i sjetan izraz lica. S druge strane, nekad

je znala biti drska i tvrdoglava, poput sve razmažene djece, i ako bi je neko od sluga naljutio, uvijek je govorila da će ih reći svome tati. Slično Izabeli Linton, živjela je prilično bezbrižno i zaštićeno, potpuno nesvesna događaja koji su obilježili život njene majke. Međutim, budući da je od majke naslijedila nemirnu i skitalačku prirodu, bilo je samo pitanje vremena kada će doći u kontakt sa stanovnicima Orkanskih visova. Iako se to već desilo jednom u njenom djetinjstvu, ipak prvi pravi kontakt je uspostavljen kada je Ketii otkrila da na Visovima živi njen rođak, Izabelin i Hitklifov sin, Linton. Od tog trenutka, Hitklif počinje njome manipulirati i koristiti bolest svog sina i njenu djevojačku naivnost i bolećivost kako bi je što češće privukao na Visove. Nakon što sazna da je i Edgarovo zdravlje loše, Hitklif je prilikom jedne od tih posjeta prisilno zadržava na Visovima sve dok ona ne pristane da se uda za Lintona. Njegov cilj je bio da Linton nadživi Edgara, jer bi u tom slučaju, kao Ketin muž, on postao nasljednik Greindža, s obzirom da je po zakonu sva ženina imovina po udaji postajala imovina njenog muža. Nakon što umru i Edgar i Linton, Hitklif konačno postaje vlasnik oba imanja i tako se osveti svima onima koji su ga kinjili i ponižavali tokom cijelog života.

Ketii, kao njegova snaha, nastavlja da živi na Visovima, gdje se s vremenom zbliži sa naizgled grubim i nevaspitanim Haritom, o kojem tek tada saznaje da je u vrijeme kada ga je ona smatrala samo još jednim neprijateljom veoma često znao naljutiti Hitklifa stajući na njenu stranu. Poslije te spoznaje, ona prestaje da ga ismijava zato što je neodgojen i nepismen i njihov proces pomirenja počinje onda kada se ona ponudi da ga nauči da čita. Od tog trenutka njih dvoje se počinju približavati jedno drugom na društvenoj ljestvici, te tako postepeno uspijevaju da premoste jaz koji je nekada davno tako okrutno podijelio njihove svojevrzne dvojnike, Hitklifa i Ketrii. Međutim, prilika za njihovu istinsku sreću javlja se tek onda kada umre i Hitklif i kada se, na izvjestan način, ponovo uspostavi prirodna ravnoteža i ponovo sastavi zlatni lanac, koji je bio prekinut onog dana kada je stari gospodin Ernšo doveo Hitklifa u Visove i tako sam počeo da povezuje svjetove za čije spajanje tad očigledno još uvijek nije bilo pravo vrijeme. Razlog zbog kojeg su Ketii i Haritoni uspjeli tamo gdje Ketrii i Hitklif i pored sve svoje silne ljubavi nisu, jeste upravo taj što su oni njihove razblažene verzije i što su ta dva suprotstavljena svijeta u njihovoj krvi već spojena. I jedno i drugo su od Ernšovih naslijedili snagu, strast i ljubav prema oskudnom i oštrom krajoliku, dok je nježniju, mekšu i uglađeniju stranu Ketii dobila od Lintonovih a Hariton od svoje nesretne majke Fransis. Njihove ublažene prirode su realističnije i samim time pogodnije za život u stvarnom svijetu, u kojem se njihova ljubav, za razliku od ekstremne ljubavi njihovih dvojnika, može u potpunosti ostvariti.

Još jedna stvar koja vezu Ket i Haritona čini mogućom jeste i činjenica da za razliku od većeg dijela romana u kome je patrijarhalna moć naglašena na svim nivoima, ovdje dolazi do ravnopravnijeg odnosa između polova i čini se da je Ket i koja vodi Haritona ka jednom drugačijem, harmoničnijem i „ženskiem“ svijetu, povezanom sa obrazovanjem, zajedničkim vođenjem domaćinstva, drugarstvom i uzajamnim poštovanjem (Whitley, 1992: xi). Po prvi put u ovom romanu žena nije iskorištena kao sredstvo za ostvarivanje muških ciljeva. Njena odluka da se uda za Haritona nije donesena pod pritiskom porodice ili okoline i predstavlja pravi izbor, a ne samo lažni privid istog. Za razliku od drugih katastrofalnih brakova u ovom romanu, njihov brak ima potencijala da bude sretan. Hariton, iako na mnoge načine podsjeća na Hitklifa, ipak ne posjeduje njegovu silu i stoga se može „pripitomiti“ (Chase, 1970: 33). S druge strane, Ket i ima potencijala da sazre u jednu odgovornu ženu. Baš kao u braku glavnih junaka romana Šarlote Bronte, *Džejn Ejr* (*Jane Eyre*, 1847), Džejn i Roččestera, žena ima snažnu prednost u odnosu na njenog ljubavnika. Ovdje je Ket i obrazovana i pametna i ona će poučavati Haritona, koji ima snažnu želju da bude obrazovan. Stoga Chase (1970) zaključuje da su sestre Bronte u suštini ipak bile Viktorijanke, te da sretni brakovi na kraju njihovih romana predstavljaju trijumf umjerenog, sekularnog, prirodnog, liberalnog i sentimentalnog stanovišta nad mitološkim, religioznim i tragičnim (33). U svakom slučaju, ironija romana *Orkanski visovi*, ali i drugih romana sestara Bronte, može se pronaći u tome da oni, iako veoma efektivno preispituju ideju braka kao idealnog utočišta, ipak na kraju nude sretan brak kao rješenje za sve probleme na koje su ukazivale. Ovo samo govori u prilog tome da one nisu bile protiv braka kao institucije, nego samo protiv braka koji je postavljen na pogrešnim i neravnopravnim osnovama. Što se tiče Ket i Haritona, oni vjerovatno jesu blijeđe kopije Ketrin i Hitklifa, dvoje pravih tragičnih junaka, ali upravo ta činjenica im daje mogućnost da žive sretno u realnom svijetu.

Bilješke

¹ Milo je legendarni grčki atleta iz 6. vijeka p.n.e., koji je kao ostarjeli olimpijski šampion htio da dokaže da i dalje posjeduje izuzetnu snagu, te je pokušao da golim rukama do kraja rascijepi panj koji su drvosječe ostavile u šumi. Nakon što je iz panja ispaio klin, polovice drveta su se približile jedna drugoj i Milove ruke su ostale zarobljene u procijepu, a kako nije nikoga bilo da ga oslobodi, uskoro ga je čopor vukova raskomadao i pojeo.

² Helen Gardner u eseju „Pojam tragičnog danas“ kaže da je u 18. i 19. vijeku drama u Engleskoj opadala i da ju je roman zamijenio kao glavni način prikazivanja

ljudskog života. Ako, dakle, napustimo ideju da tragedija mora biti ukalupljena u dramsku formu, onda roman, zaključuje Gardner, može biti posmatran neosporno kao tragičan. Kao primjer takvih romana Gardner između ostalih navodi i *Orkanske visove* Emili Bronte. Sa njom se slaže i Teri Iglton, koji u svojoj knjizi *Slatko nasilje: pojam tragičnog* (*Sweet Violence: The Idea of the Tragic*, 2003) izdvaja *Orkanske visove* kao jedan od rijetkih uspješnih primjera tragične fikcije u Engleskoj prije romana Tomasa Hardija, Henrija Džejmsa i Džozefa Konrada.

³ Veliki broj romana napisan u ovom periodu pripadali su žanru takozvanih domaćih ili porodičnih romana (domestic novels). Pisale su ih uglavnom žene, a bili su prepoznatljivi po uvijek istim temama udvaranja i braka, romantizaciji svakodnevnog života, idealizaciji glavnog junaka i junakinje, religioznoj pobožnosti, stereotipnim zapletima i sentimentalnom tonu. Iako su autorke ovih romana danas uglavnom zaboravljene, one su u u svom vremenu uspostavile standarde za žensku literaturu, na koje se oslanjala većina tadašnjih kritičara kada je kritikovala romane sestara Bronte.

⁴ Fraza „kućni anđeo” zasniva se na naslovu tada popularne pjesme Koventrija Petmora “The Angel in the House”, posvećenu njegovoj prvoj supruzi Emili, koju je smatrao ovaploćenjem savršene žene.

⁵ Pseudonimi sestara Bronte bili su: Currer (Charlotte), Ellis (Emily) i Acton (Anna) Bell.

⁶ Idealna viktorijanska junakinja obično je bila bijele puti, svijetlih očiju i plave, kovrdžave kose.

⁷ Iako roman govori o događajima koji su se odvijali tokom druge polovine 18. vijeka, on u većoj mjeri predstavlja sliku viktorijanskog društva u kojem je živjela njegova autorka Emili Bronte.

⁸ Rejmond Vilijams (Raymond Williams), čuveni kritičar marksističke škole, u svojoj knjizi *Selo i grad* (*The Country and the City*, 1973) tvrdi da se radnja *Orkanskih visova* temelji na materijalnom sukobu između radničkih Visova i rentijerskog Greindža, odnosno između starije agrarne klase, koja je sama obrađivala svoju zemlju, i novog seoskog plemstva, čija je veza sa zemljom bila posredna i indirektna. Kada Ketrin odluči da se uda za bogatog Edgara a ne za siromašnog Hitklifa, ljubavnici bivaju toliko razdvojeni da roman ne pronalazi nikakvo društveno rješenje za njihov problem.

⁹ Pod pojmom „Zlatni lanac bića“ (the Great Chain of Being) podrazumijeva se zapadno-hrišćanski srednjovjekovni koncept koji govori o strogom hijerarhijskom uređenju univerzuma, za kojeg se vjeruje da potiče od samog Boga. Ovaj lanac se sastoji od mnoštva karika i proteže se od najprostijih elemenata kao što su stijene i minerali, pa sve do krajnjeg savršenstva, Boga. Svaka aktivnost ili postupak koji nije u skladu sa ovim hijerarhijskim uređenjem, smatra se kršenjem zlatnog lanca, i posljedice takvog čina osjete se u cijelom univerzumu. Ponovna ravnoteža ili sklad postižu se tek kažnjavanjem ili smrću prestupnika.

KORIŠTENI IZVORI

- Bronte, Emili. (2005). *Orkanski visovi* (prevod Živojin Simić). Beograd, Srbija: Novosti.
- Buckley, Vincent. (1968/1971). Passion and control in *Wuthering Heights*, u O'Neill, Judith (ur.): *Critics on Charlotte and Emily Brontë*. 83-94. London, Engleska: George Allen and Unwin.
- Cecil, David. (1934/1966). *Early Victorian novelists: Essays in revaluation*. London, Engleska: Constable.
- Chase, Richard. (1970). The Brontës: A centennial observance, u Gregor, Ian (ur.): *The Brontës: A collection of critical essays*. 19-33. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Craik, Wendy A. (1968). *The Brontë novels*. London, Engleska: Methuen.
- Craik, Wendy A. (1970). The Brontës, u Pollard, Arthur (ur.): *The Victorians, history of literature in the English language* (6. tom). 140-168. London, Engleska: Sphere Books.
- Eagleton, Terry. (2003). *Sweet violence: The idea of the tragic*. Oxford, Engleska: Blackwell.
- Eagleton, Terry. (2005). *The English novel: An introduction*. Oxford, Engleska: Blackwell.
- Ford, Boris. (1968/1971). An analysis of *Wuthering Heights*, u O'Neill, Judith (ur.): *Critics on Charlotte and Emily Brontë*. 74-82. London, Engleska: George Allen and Unwin.
- Gardner, Helen. (1984). Pojam tragičnog danas, u Stojanović, Zoran (ur.): *Teorija tragedije*. 386-408. Beograd, Srbija: Nolit.
- Gilbert, Sandra M. i Gubar, Susan. (1979/2000). *The madwoman in the attic: The woman writer and the nineteenth-century literary imagination*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Hagan, John. (1970). Control of sympathy in *Wuthering Heights*, u Gregor, Ian (ur.): *The Brontës: A collection of critical essays*. 59-75. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Ingham, Patricia. (2006). *Authors in context: The Brontës*. Oxford, Engleska: Oxford University Press.
- Macdonald, Susan Peck. (1980). Jane Austen and the tradition of the absent mother, u Davidson, Cathy N. and Broner, E. M. (ur.): *The lost tradition: Mothers and daughters in literature*. 58-69. New York, NY: Frederick Ungar.
- Miller, J. Hillis. (1982). *Fiction and repetition: Seven English novels*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Tillotson, Geoffrey. (1978). *A view of Victorian literature*. Oxford, Engleska: Clarendon Press.

- Traversi, Derek. (1958/1977). The Brontë sisters and *Wuthering Heights*, u Ford, Boris (ur.): *Pelican guide to English literature: From Dickens to Hardy* (6. tom). 256-273. Harmondsworth, Engleska: Penguin Books.
- Van Ghent, Dorothy. (1972). On *Wuthering Heights*, u Kettle, Arnold (ur.): *The nineteenth century novel: Critical essays and documents*. 103-120. London, Engleska: Heinemann Educational Books/Open University Press.
- Whitley, John S. (1992). Preface, u Brontë, Emily: *Wuthering Heights*. Ware, Engleska: Wordsworth Editions.
- Williams, Raymond. (1970/1985). *The English novel from Dickens to Lawrence*. London, Engleska: Hogarth Press.
- Williams, Raymond. (1973). *The country and the city*. New York, NY: Oxford University Press.

UTICAJ MTV-a NA POPULARNU KULTURU

Vesna Milenković

Centar za razvoj obrazovanja dece, Niš

Rad kroz prikaz spotova Video killed the radio star grupe The Buggles, Billie Jean Majkla Džeksona i True blue Madone, ukazuje na ogroman uticaj koji je MTV izvršio na profilisanje pop kulture. Muzička televizija personifikuje globalizaciju popularne kulture, ujedinjuje kulturne kontekste postavljajući nove standarde u popularnoj kulturi "globalne metropole". Onako kako su Bitlsi uzdrmali svetsku scenu i zauvek ostali zapisani u tzv. zlatnom dobu šezdesetih, tako je MTV obeležio kulturnu komunikaciju u medijskom svetu osamdesetih godina XX veka. Nova televizija bila je prekretnica u promovisanju muzičkih spotova mnogih izvođača.

Kako je pojava Bitlsa (*The Beatles*) uzdrmala tadašnju svetsku scenu i zauvek ostala zapisana u tzv. *zlatnom dobu* šezdesetih, tako je i početak rada muzičke televizije značio prekretnicu i zvezdu vodilju kulturne komunikacije u medijskom svetu osamdesetih godina XX veka. Postavljajući nove standarde u popularnoj kulturi makluanovog globalnog sela, danas nazvanog globalnom metropolom, muzička televizija MTV (*Music Television*) ujedinjuje mnoge kulturne kontekste, ili ih prevazilazi, odnosno nameće svoje zapadnoevropske, američke. Svaka od ovih teza može biti istinita, sve zavisi od toga kako se posmatra kultura (kao nacionalna, regionalna ili globalna). Popularna muzička scena, odnosno određeni trendovi u konstruisanju značenja koja kroz delovanje te scene nastaju, uvek je bila predmet rasprave i analize verbalnih i vizuelnih sadržaja naročito vezanih za profilisanje socijalnog konteksta u okviru koga se formira muzički ukus.

Promovisanje zajedničkih kulturnih vrednosti, kod mladih koji su pre svih bili konzumenti ove muzičke televizije, postavilo je nove kodove kulturne komunikacije. Gledano iz druge vizure, kupujući i preuzimajući kontrolu nad većinom muzičkih kanala, MTV je dobio dominantan položaj u ovoj oblasti i omogućio amerikanizaciju popularne kulture mladih u celom svetu. Tako MTV personifikuje globalizaciju popularne kulture i ima jednu od ključnih uloga u ovom procesu. Zahvaljujući svojoj mreži, MTV je idealan partner oglašivačima koji žele da svoje proizvode globalno promovišu.

Pojava MTV-a (*Music Television Video*) 1981. g. inaugurisala je kultivisanje muzičkog videa, kao nezavisne umetničke forme. Kao i u slučaju fonograma i bioskopa, razvijeni zapad, osobito Sjedinjene Američke Države, prve su monopolisale produkciju. Prenošenje internacionalne MTV preko satelita daje novo značenje američkoj ekspanziji i prodiranju u globalno tržište. Krajem osamdesetih, međutim, muzički video počinje da se proizvodi širom sveta, za potrebe lokalnih televizija, u nezavisnoj proizvodnji ili MTV Internešnela (*MTV International*). (Milojević, 2004: 17)

Muzička televizija koja je emitovanje svog programa započela minut posle podneva rečima direktora Džona Leka (John Lack) "*Ladies and gentlemen, rock and roll*" (*Dame i gospodo, rokenrol*), tokom 80-ih godina smatrana je simbolom postmoderne kulture i na najbolji način sublimirala sve karakteristike postmodernizma (MTV, 2010: par. 5). Snažno utičući na muzičku industiju u Americi, nova muzička televizija naterala je izvođače da više ulažu u vizuelni prikaz pesama kroz video spotove, a njihovim obožavaocima MTV je postao glavna stanica gde se mogu informisati o novim izdanjima, gledati spotove, događaje i vesti iz sveta popularne muzike. Ako su Bitlsi zauvek promenili način doživljavanja popularne muzike, njihov film *A hard day's night* predstavljanje pop muzike u filmu, nova televizija je promovisala muzičke spotove. Tako su tokom osamdesetih godina mnogi izvođači upravo zahvaljujući kanalu MTV postali poznati širom sveta: Madona, Majkl Džekson, Eurythmics, Bon Jovi i drugi. Mreža ove televizije počela je ubrzano da se razvija i pokriva ceo svet. Mladi širom planete prihvatili su modele ponašanja, modu i muziku koju je nudila ova televizija bez obzira na sopstvenu različitu kulturnu pozadinu. Postajući sve popularnija kako je osvajala nove prostore, ova televizija je prerasla u nezaobilaznu instituciju sa kojom se moralo računati u svetu masmedija. Cilj ovog rada je da kroz prikaz spotova *Video killed the radio star* grupe *The Buggles*, *Billie Jean* Majkla Džeksona i *True blue* pop ikone Madone, ukaže na to da je MTV izvršila ogroman uticaj na profilisanje pop kulture.

Promišljanja o popularnoj kulturi

Izučavanje popularne kulture zauzima izuzetno bitan deo kulturnih studija. Ako se *kultura* po engleskom teoretičaru Rejmondu Vilijamsu (Raymond Williams) definiše kao celokupan način života karakterističan za određeni period ili grupu, ali i kao rezultat duhovnog i intelektualnog razvoja, a *popularno* kao ono što se sviđa velikom broju ljudi ili kao suprotnost između visoke i popularne kulture, onda pop kulturu po Fiskeu sagledavamo u kon-

tekstu popularnog, od filma i muzike do džinsa i šoping-molova. “Siromašni su često najproduktivniji potrošači – pripadnici nezaposlene omladine često pretvaraju sami sebe u uličnu umetnost, kroz prkosno pokazivanje robe (odevnih predmeta, šminke, frizura) čiju kreativnost ne određuje cena” (Fisk, 2001: 28). U trendu je ono do čega se lako dolazi, brzo konzumira, a podleže zakonima ponude i tražnje. Takva roba je zamišljena da se brzo dopadne recipijentima i ostvari predvidljivu komunikaciju sa ciljnom grupom. Džon Fisk o popularnoj kulturi govori kao o proizvodu koji nije nametnut ljudima, a kojim oni pokazuju bunt vladajućoj ideologiji. Tako nastala, pop kultura koja “uvek u sebi nosi tragove neprestane borbe između dominacije i podređenosti, između moći i različitih oblika otpora ili izbegavanja moći, između vojne strategije i gerilske strategije” (Fisk, 2001: 28), služi ekonomskim interesima više klase. Međutim, ovaj pristup nije primenljiv na sve kontekste. U nekim kulturama produkcija je uslovljena socijalnim i istorijskim kontekstom i podređena vladajućim slojevima. Time ograničena, publika ne može uvek da primi pravu poruku. Zato postoje različita čitanja sadržaja popularne kulture.

U svojim studijama medija, Stjuart Hol (Stuart Hall) popularnu kulturu doživljava kao mesto sučeljavanja argumenata za i protiv vladajuće ideologije. Na pitanje kako publika reaguje na kodiranje medijskih poruka, odgovara da postoje dva momenta konstruisanja značenja tih poruka: kodiranje (institucionalno strukturisanje poruke uslovljene produkcionim faktorima, znanjima, iskustvima, predviđanjima ponašanja publike) i dekodiranje tih značenja (uslovljeno istorijskim znanjima, iskustvima). Često se ta dva momenta ne poklapaju. Da bi poruka ostvarila kognitivni, ideološki, emotivni ili neki drugi efekat, publika je smisleno dekodira. Imajući sve to u vidu, Hol zaključuje da publika aktivno učestvuje u diskurzivnom procesu stvaranja značenja medijskih sadržaja. Uticaj koji popularna kultura prožeta sferom svakodnevnog života i raznih senzibiliteta vrši na publiku, ne može se neposredno istraživati, jer je veza između određenih diskursa i društvene stvarnosti nesaglediva (Hol, 2007: par. 3). Promocija raznih imidža, slanje određenih poruka, pomeranje granica, postavljanje standarda i formiranje novih simboličkih vrednosti, predstavlja primarnu delatnost nove muzičke televizije koja je preuzela primat radiju kao starijem mediju koji je već delovao po tom modelu.

Nastanak MTV-a

Filmovi Bitlsa, liverpulske grupe koja je i sama postala “deo kulture i paradigma pop kulture (kao preseka folklorne, masovne i elitne kulture) i kul-

tura u procesu” (Janković, 2009: 9), predstavljaju “začetak estetike videospota i MTV vizuelizacije popularne muzike” (Janković, 2009: 11). Kada se prvi put pojavila, nova kablovska televizija potpuno je promenila muzičku industriju i izvršila ogroman uticaj na popularnu kulturu i mlade širom sveta. Kompanija *Warner Cable* je 1977. godine pokrenula prvi dvosmerni interaktivni kablovski televizijski sistem *Qube* u Kolumbusu u Ohaju i nije ni mogla pretpostaviti kakvi će se sve rezultati ostvariti. Skoro svaka evropska država ili region danas ima svoj MTV koji veći deo programa emituje na maternjem jeziku. Ideja o pokretanju ovakvog muzičkog kanala koji će se rasprostrirati putem kablovske televizije potekla je od izvršnog medijskog direktora Boba Pitmena (Bob Pittman) krajem sedamdesetih godina prošlog veka. *Qube* je nudio više specijalizovanih kanala, a jedan od ovih bio je *Sight On Sound*, muzički kanal za prenos koncerata i muzičkih programa. Pošto je *Qube* bio interaktivan servis, gledaoci su mogli da glasaju za svoje omiljene pesme i izvođače.

MTV, televizijski format zamišljen po već postojećem modelu radio stanica sa top listama od četrdeset najpopularnijih pesama, započeo je emitovanje svog programa 1. avgusta 1981. godine. Nezavisni studiji za animaciju, a kasnije i poznati umetnici kreirali su inovativni logo, producenti osmislili identitet i razvili promotivnu strategiju koja je MTV stavila u vrh svetske medijske industrije. Tako je jedan televizijski kanal postao svojevrsni brend. Kao deo popularne kulture osamdesetih, MTV je stvorio nov termin zvan *vi-džej* (VJ), skraćeno od *video džokej*. Bili su to voditelji koji su najavljivali spotove i prezentovali vesti sa svetske muzičke scene. Prvi i najpoznatiji VJ na stanici MTV bio je *Džej Džej Džekson*. Iako su u početku emitovani isključivo muzički video spotovi, vremenom je uveden niz novih emisija (MTV, 2010: par. 7).

Evropski MTV bio je na početku gotovo identičan kao i ametički. Ipak, kada se suočio sa lokalnom konkurencijom, MTV je morao da promeni svoju politiku i da pokrene skupu strategiju otvaranja lokalnih ogranaka televizije u skoro svim zemljama ili regionima. MTV na lokalnu može da ponudi internacionalne sadržaje. MTV ima i značajnu prednost nad lokalnim televizijama jer kao globalna mreža može lako da pristupi međunarodnim muzičkim i filmskim zvezdama, i kreira popularne i ekskluzivne programe sa poznatim ličnostima. Stalno podižući lestvicu sve više i pomerajući granicu sve dalje, MTV je postao globalna sila u muzici i na televiziji zato što se brzo i lako prilagođavao publici i adaptirao lokalnoj kulturi. Sa ovako razvijenom mrežom, MTV ima ogroman uticaj na mlade širom sveta.

The Buggles, Jackson, Madonna

Prvi klip koji je emitovan te 1981. godine na novoj televiziji prikazivao je astronauta kako skakuće po mesečevoj površini, postavlja zastavu sa logom MTV i najavljuje novu imperiju. Taj trenutak smatra se jednim od najpoznatijih ako ne i najpoznatijim u istoriji televizije. Početak emitovanja moglo je da gleda samo nekoliko hiljada ljudi priključenih na kablovski distributivni sistem u severnom delu Nju Džerzija. U pauzi između spotova dolazilo je do zatamnjavanja ekrana, da bi tehničari u režiji promenili traku u video rekorderu.

Spot koji je sledio posle uvodnog džingla bio je video spot za pesmu iz 1979. godine *Video killed the radio star* (Muzički spot ubio radio zvezdu) britanske grupe *The Buggles* u kojoj je tada svirao Trevor Horn, jedan od najboljih muzičkih producenata svih vremena. Pesa počnje sa tradicionalnim klavirskim zvukom, zatim prelazi u sintetizovanu verziju da bi se odgovorilo ideji tehnološkog napretka o kome se govori. Bio je to spoj starog (muški vokali i tradicionalni zvuk klavira) i novog talasa (ženski vokali i sintisajzer). Kao najvažniji doprinos Buglesa kulturnom pokretu osamdesetih godina izdvaja se poruka pesme i njen spot. Pre početka emitovanja MTV-a, bendovi su svoju muziku promovisali na radiju, dajući po neki intervju za televiziju. Muzička industrija nije bila svesna važnosti video spota, pa je tako MTV na početku svog rada imao samo 168 spotova. Muzika je odjednom postala nešto što se sluša i gleda, pa je dobar video spot bio presudan za uspeh benda. Nastala je jedna potpuno nova vrsta umetnosti. Isticanje pop i rok zvezda, kao i originalnost video izraza, direktno su uticali na prodaju i popularnost pesme i pevača. Nepredvidiv uspeh MTV-a kome su mnogi prognozirali brzu propast, doveo je ovu televiziju u žižu interesovanja.

Iako se u početku nisu emitovali spotovi izvođača crnačkog porekla osim Edija Granta (Eddy Grant), Tine Tarner (Tina Turner) i Done Sumer (Donna Sumer) uz obrazloženje da se njihova muzika ne uklapala u koncepciju programa kojim je dominirala rok muzika, popularnost izvođača, kao i pretnja zabranom emitovanja projekata izdavačke kuće Si-Bi-Es Rekordsa, urodila je plodom. Prvi spot pripadnika ove populacije koji je srušio barijeru bio je *Bili Džin* Majkla Džeksona objavljen 1983. godine. Postigao je neverovatan uspeh kod publike koja je insistirala da se spot emituje svakodnevno, nekoliko puta na dan. Tako je sporazum sklopljen sa Džeksonom omogućio i drugim "crnim" izvođačima da promovišu svoju muziku, pa su njegovim stopama krenuli Princ (Prince Rogers Nelson) i Vitni Hjuston (Whitney Houston) (MTV, 2010: par. 10). Posle te pobe,

MTV je postao rado gledan i među crnačkom populacijom, pa je osim rok i pop muzike počeo da emituje ritam i bluz, a Džekson je pobrao mnoge nagrade. Kao najbolji muzički spot svih vremena MTV je proglasio spot za *Thriller* koji je Majkl Džekson izdao 1982. godine. Ovaj američki muzičar, jedan od komercijalno najuspešnijih i najuticajnijih zabavljača svih vremena, dao je jedinstveni doprinos muzici, plesu i modi. Njegov privatni život praćen jakim publicitetom, kao i njegova karijera činili su ga četiri decenije značajnom figurom u popularnoj kulturi, a kada je iznenada umro njegovu komemoraciju pratilo je uživo skoro milijardu ljudi posredstvom medija. O Džeksonovoj popularnosti u prvim godinama razvoja muzičke televizije svedoči i pojava lutke sa njegovim likom koje su se 1984. mogle kupiti u prodavnicama za oko dvanaest dolara, pa ga *Njujork tajms* naziva „muzičkim fenomenom“. U svojim tekstovima Džekson je koristio igru rečima, u spotovima je “istovremeno i Džekson kao zvezda i ‘obični’ dečko ... koji im daruje ‘uzbuđenje’ Džeksonove interpretacije, jouissance, čitanje telom i to je efekat kojim on deluje na svoje obožavaoce. Ovo uzbuđenje koje bi Bart nazvao erotizmom teksta... istovremeno je seksualno i zastrašujuće...” (Fisk, 2001: 129). *Billie Jean*, jedna od najrevolucionarnijih pesama dosada, sa platinastim tiražom, dobitnica nagrada Gremi, uvedena u *Kuću slavnih producenata spotova*, jeste mešavina ritam/bluza, dens/popa i fanka koja se jedva našla na albumu zbog mnogih Džeksonovih neslaganja sa producentom.

Bili Džin smatran je spotom koji je MTV do tada nepoznat muzički kanal, napravio daleko boljim. ... Spot je režirao Stivi Baron i prikazuje paparaca koji nikada ne uhvati pevača, čak i kada ga fotografiše, ... Igrajući putem do Džinine hotelske sobe, Džekson hoda trotoarom na kom šta god dotakne počinje da svetli. Izazivajući brze okrete, Džekson skače i zaustavlja se na vrhovima svojih nožnih prstiju. (Bili Džin, 2010: par. 16)

Kompozicija *Bili Džin* poznata je po svojstvenom basu i Džeksonovim vokalnim štucanjima, miksovana 91 put pre finalne verzije.

Instrumental je načinjen upotrebom nekoliko vrsta udaraljki kao što su doboš, standardni rok bubanj i činele. Odjeci i udvostručeni glasovi Džeksona, njegovi poznati uzvici, važan su deo pesme. Koristićene su i violine u instrumentalnom delu, sintisajzer, bas, a ponegde se može čuti i kratko pucketanje prstiju. Kompoziciju karakteriše istaknuta i ponavljana bas linija. Pesa sadrži 116 otkucaja u minuti i odsvirana je u f-mollu. Pevačev glas varira od tenora do niskog falseta. Stihovi se bave mračnim temama poput opsesije i paranoje. (Bili Džin, 2010: par. 11)

Smatra se da stihovi aludiraju na istinito životno iskustvo u kojem je mentalno bolesna obožavateljka tvrdila da je Džekson otac jednog od njenih blizanaca iako Džekson to nije priznao. "Bili Džin nikada nije postojala, devojka iz pesme mešavina je ljudi sa kojima su se moja braća susrela tokom godina. Bilo je puno djevojaka kao što je Bili Džin. Svaka je tvrdila da njihov sin pripada jednom od moje braće... Nikada neću razumjeti kako ove djevojke mogu da kažu da nose nečije dete ako to nije istina" (Bili Džin, 2010: par. 4). Na jubilarnoj proslavi Motaun rekordsa (*Motaun 25: Juče, danas, zauvek*) promovisan je Džeksonov *mesečev hod* ili bekslajd (*moonwalk, backslide*) plesna tehnika, simbolični pokret, kad plesač, krećući se unazad stvara iluziju kretanja unapred. Tu dolazi do izražaja njegova veština držanja jedne noge ispravljene dok druga noga klizi po tlu. Taj nastup posmatralo je oko četrdeset sedam miliona televizijskih gledalaca, što se do tada dogodilo samo na nastupima Elvisa Preslija (Elvis Presley) i *Bitlsa* u emisiji Eda Salivena (*Život i karijera*, 2010: par.12). Džeksonova popularnost 1984. dovela je do toga da mu nagradu za angažovanje u humanitarnim akcijama uruči u Beloj kući tadašnji američki predsednik Ronald Regan (Ronald Reagan). *Bili Džin* je od Majkla Džeksona napravila međunarodnu pop ikonu i doprinela dobijanju zvezde na šetalištu slavnih (*Život i karijera*, 2010: par.14).

Uporedo sa popularnošću Muzičke televizije počela je i Madonina karijera (Madonna Louise Ciccone), pa se slobodno može reći da joj je MTV doneo najveću slavu. Njena pojava uticala je na odevanje devojaka širom sveta. "Madonine obožavateljke ne samo da njen izgled artikulišu u svoj sopstveni stvarajući svoju verziju njene pojave, već i učestvuju na konkursima za Madonine dvojnice, u plejbek konkursima..." (Fisk, 2001: 170), a 1987. one stvaraju svoje "pastiš-reprodukcije" video spotova pop ikone Madone. Do fenomena pastiša koji pomračuje i parodiju (koji dugujemo Tomasu Manu i Adornu), dovodi nestanak individualnog subjekta i nemogućnost stvaranja sopstvenog stila. Za razliku od tzv. buržoaske publike koja se kritički i sa distancom odnosi prema izvođačima, Budrije smatra da obožavaoci u proleterskoj kulturi oduševljeno postaju deo navijačkog, učesničkog čitanja tekstova. Oni postaju pripadnici grupa koje "oštro i netolerantno razdvajaju ono što obožavaju od onoga prema čemu nemaju takav stav" (Fisk, 2001: 169). Ova ih naklonost čini produktivnijim u proizvodnji vlastitih tekstova: "zidovi tinejdžerskih soba, način odevanja, frizure i šminka kojima sebe pretvaraju u pokretne pokazatelje vlastitih društvenih i kulturnih pripadnosti, učestvujući aktivno i produktivno u društvenom prenošenju značenja" (Fisk, 2001: 169). Tako su MTV i Madona na osnovu njene dens-pop pesme *Tru blu* (*True blue*) koja govori o Madoninim osećajima prema tadašnjem suprugu Šon Peni, osmislili tak-

mićenje *Snimi svoj spot*. *True blue* je Madonin treći studijski album, izdat 1986. Na dan puštanja u prodaju, popeo se na prvo mesto najboljih albuma u 28 država. Album je prodat u 24 miliona primeraka, od toga u više od 7 miliona u SAD-u, čineći ga Madoninim trećim najprodavanijim albumom (Tru blu, 2010: par. 1). Animirali su obožavateljke-dvojnice koje su u svojim vlastitim video spotovima plesale u Madoninom stilu što je ispunilo dvadesetčetvorčasovno emitovanje na MTV-u. Bilo je tu amaterskih i poluprofesionalnih radova, ali je u svakom devojka odevena i našminkana kao Madona “u ulozi relevantne spone između moćnog, ograničenog, privatnog sveta tinejdžerke” (Fisk, 2001: 171). Ta dva sveta preplitala su se i pokazivala kreativnost mladih obožavateljki, ali i njihovu produktivnost i zadovoljstvo činjenicom da su preuzele Madonin imidž. Tako je iz sveta fantazije nastao materijalizovani, javni tekst koji se emitovao putem Muzičke televizije.

Spot za pesmu *True blue* snimljen je u Njujorku 1986. i u njemu je Madona u plavom automobilu iz 50-ih godina XX veka sa tri igračice – Madonine prijateljice. Američki magazini posvećeni fenomenima popularne kulture, ovaj album proglasili su za jedan od najboljih dens-pop albuma koji je pevačicu od zvezde doveo do superzvezde i ukazao na prave veštine Madone kao “tekstopisca, provokatora i zabavljača širokog opsega, uspešnog i s dobrim osjećajem za zabavu”. Novine su dalje pisale da se *True blue* smatra prvim Madoninim klasikom nakon koga je Madona postala svetski poznata i priznata kao pop ikona. “Dobitnica je mnogobrojnih nagrada kroz svoju karijeru i nosilac mnogo rekorda u muzičkom svetu, među kojim je titula najprodavanijeg ženskog muzičkog umetnika svih vremena, sa procenjeno 300 miliona prodatih albuma” (Biografija Madone, 2010: par. 2).

Ona je izvođač koji pomera granice u pop muzici, kako u tekstovima pesama tako i u video spotovima čijim je snimanjima stalno prisustvovala MTV. U inovativnim, kontraverznim muzičkim spotovima i nastupima često je koristila seksualne i religiozne teme. Madona, donosi i određuje nove stilove u muzičkoj industriji. Dobitnica je mnogobrojnih nagrada, nosilac mnogo rekorda u muzičkom svetu, među kojim je titula najprodavanijeg ženskog muzičkog umetnika svih vremena. Dajući intervju za MTV emisije ona je učestvovala i u kampanji *Želim svoj MTV (I want my MTV)* pokrenutoj da se skrene pažnja pojedinim kablovskim distributerima da uvrste MTV u svoj sistem.

Uticao na popularnu kulturu

Kako se muzika vremenom menjala, vizuelni aspekt postao je sve značajniji. Promene u kreiranju prepoznatljivog identiteta, razvoj televizije (kao komu-

nikacione tehnologije i kao medija), utrli su put nastajanju muzičke televizije koja se identifikuje sa istorijom video spotova. Iako su prvi spotovi nastali onog trenutka kada je televizija prestala da snima Elvisovu figuru u celini, već lascivne pokrete njegovih kukova ili onda kada je Ričard Lester snimio Bitlse kako pevaju i sviraju iz dotad neviđenih uglova, ipak pojava MTV-ja znači početak stvaranja kulturološkog i društvenog fenomena koji je uspeo da nametne svoju specifičnu estetiku. Spot se vremenom menjao, ali je osnovna filozofsko-vizuelna platforma ostala ista. MTV je uskladio želje konzumenata muzike i spotova i potrebe muzičke industrije pronalazeći novu formu koja je za kratko vreme postala sinonim vizuelnog i modernog.

MTV ima jasno profilisanu publiku odanu novom mediju koji je svojom estetikom u skladu sa modernim vremenom. Prateći rad MTV-a lako se može posmatrati razvoj vizuelne komunikacije, televizije i društva u celini. MTV generacija je termin koji se odnosi na mlade krajem XX veka, termin koji može da znači različite stvari različitim ljudima. Naraštaj odrastao na spotovima MTV-ja i internetu, povezan u online društvenu mrežu, bilo da je reč o virtuelnim mrežama kao što su internetски forumi i Facebook, ili onima u fizičkom svetu, praktični su, vešti s tehnologijom i društveno svesni. Kada je MTV kao vizuelni medij preuzeo tržište do tada rezervisano za radio, desila se prekretnica u društvenom komuniciranju. Vizuelni doživljaj odneo je prevagu kod publike, a kritička javnost prestala je da postoji u obliku u kome je do tada bila aktivna. Kako je gledanost MTV-ja rasla, izdavačke kuće uvidale su potencijal ovakve vrste medija, pa su počele da sa svojim izvođačima pridaju veliku pažnju promovisanju i reklamiranju. Prvobitni spotovi pravljeni od isečaka sa raznih koncerata, zamenjeni su naročito za tu namenu snimljenim muzičkim spotovima. MTV je aktivan kreator onog što će postati popularno menjajući tokom godina u potpunosti sopstveni koncept televizije koji ga je učinio svetski poznatim. Želja publike jeste da se identifikuje sa likovima koji su otelotvorenje njihove sopstvene fantazije čak i kada imaju izvesnu negativnu društvenu konotaciju. Koristeći činjenicu da je nemoguće preneti kulturološke poruke poznatih ličnosti bez tehnoloških komunikacionih kanala, MTV izvlači ogromnu ekonomsku dobit iz fenomena poznatih ličnosti. Formirana je kultura koja počiva na ideji ostvarenja sreće, imitaciji stila, odeće i načina života slavnih ličnosti, iluziji bogatstva, lepote koja je dostupna svima uz poštovanje marketinških i medijskih poruka.

Danas MTV i dalje emituje određen broj muzičkih spotova, uglavnom u noćnom terminu, dok većinu dnevnog programa zauzimaju rialiti šou emisije namenjene prevashodno tinejdžerima. Skoro tri decenije muzička televizija je usmerena ka mladima i promovisanju popularne kulture kroz

niz raznovrsnih programskih sadržaja. Pojavom Interneta, MTV se otvorio prema ovoj vrsti komunikacionog sredstva koristeći nova tehnološka dostignuća, različite prostore kao i koncept interaktivnosti. Kako je dostupnost internetu rasla, stvarale su se nove mogućnosti za uspostavljanje nadnacionalnih okvira popularne kulture što je u prvi plan dovelo do tada marginalizovanu muziku kao što je, na primer, muzika sa prostora bivše Jugoslavije. Otvaranje MTV Adrije koja promovise tzv. urbanu muziku, dovelo je do pomaka u komercijalizaciji transnacionalizma.

KORIŠTENI IZVORI

- Bili Džin*. (2010). Preuzeto 15. marta 2010. sa
http://sr.wikipedia.org/wiki/Billie_Jean
- Biografija Madone*. (2010). Preuzeto 1. aprila 2010. sa
<http://sr.wikipedia.org/wiki/Madonna>
- Brigs, Adam i Kobli, Pol. (2005). *Uvod u studije medija*. Beograd, Srbija: Clio.
- Fisk, Džon. (2001). *Popularna kultura*. Beograd, Srbija: Clio.
- Hol, Stjuart. (2007). *Kodiranje/dekodiranje*. Preuzeto 1. aprila 2010. sa
<http://fmk-animeimange.blogspot.com/2007/12/stjuart-hol-encoding-decoding-stjuar.html>
- Janković, Aleksandar. (2009). *Dug i krivudav put (Bitlsi kao kulturni artefakt)*. Beograd, Srbija: RED BOX.
- Kelner, Daglas. (2004). *Medijska kultura*. Beograd, Srbija: Clio.
- Milojević, Jasmina. (2004). *Razvojni put world music*. Preuzeto 1. aprila 2010. sa
http://www.worldmusic.autentik.net/razvojni_put_world_music.html
- MTV/Muzička televizija*. (2010). Preuzeto 2. aprila 2010. sa
<http://sr.wikipedia.org/wiki/MTV>
- Tru blu*. (2010). Preuzeto 2. aprila 2010. sa
http://sr.wikipedia.org/wiki/True_Blue
- Život i karijera Majkla Džeksona*. (2010). Preuzeto 15. marta 2010. sa
http://sr.wikipedia.org/wiki/Majkl_Džekson

Izvorni naučni radovi i
ogledi na engleskom jeziku

DICHOTOMY OF SYMBOLS

Dalibor Kesić

Univerzitet u Banjoj Luci

Our social relations are largely contingent upon our compliance with different rules of a symbolic character that help us establish order and mutual understanding as rationally as we can. We use signs to convey and receive different information without which our existence would be unimaginable. In certain aspects, however, people seem to have managed to subdue nature and mould it to conform to their own needs and objectives via the vehicle of symbol. Even the physical objects which retain their original material form get a new, humanized sense for the contemporary man – they become a means of achieving an objective; signs and symbols of something that surpasses their primordial purpose. That is how all natural phenomena, from the cloud and the moon in bucolic poetry to fruit and plants in paintings, or apices in the texts of historians and politicians get a new symbolic function and become material hubs that spin the thoughts and feelings to go beyond the individual, and beyond the social.

I

The struggle to approach the interpretation of symbols and meanings in a coherent manner and to create an ideally precise and meaningful language is centuries old. “In Plato’s *Cratilo*, Socrates is adamant in seeing a solid bond and intimate relation between words and the objects that they denote, and further on, that knowing the name of something is the same as knowing its essence, for all words are there to show nature” (Cooper, 1997: 66-67). “In *Organon* and his other works, Aristotle attempts to resolve logical, metaphysical and scientific problems always relying on the syntax and semantic forms of the Greek language as a dependable interpretation guide. For him, the structure of language, thoughts and beings is one and the same” (McKeon, 2001: 124-126). This trust in language prevails in the medieval philosophy too – language has a divine origin, and it therefore precedes the man – In the beginning there was a Word, and the Word was with God, and the Word was God. For Descartes, reason and language are inseparable – language is the product of human spirit. In all the multitude of languages, there is always a rational form of *Lingua universalis*. Accuracy in meaning has come into the heart of linguistic interest due to the ever-

increasing engagement of the contemporary man in all kinds of symbolic activities which gives rise to serious humanistic debates. We use signs to convey and receive different information, without which our existence would be unimaginable.

Our social relations are largely contingent upon compliance with different rules of a symbolic character, which help us establish order and mutual understanding as rationally as we can. Technical and civilizational developments have compelled the contemporary man to operate with symbols more than with physical objects in his immediate surrounding. Even those physical objects which retain their original material form, get a new, humanized sense for the contemporary man – they become a means of achieving a purpose, signs and symbols of something else that surpasses their primordial importance, if we are able to interpret them correctly. It is here that we face a newly engendered type of humanized nature. People subdue nature and mould it to conform to their own needs and objectives via the vehicle of the symbol.

While in the past, that faculty had often been seen as a contemplation skill, or science on correct inference and even a science on the structure of beings – ontology, for the greatest logicians of the late 19th and early 20th century it became primarily a science of uncontroversial symbolic systems. Since time has favoured the opinion that such systems should not be given any metaphysical interpretation upfront, there has remained but one alternative, to see them as artificial languages. That is how all natural phenomena, from the cloud and the moon in bucolic poetry to fruit and plants in paintings, or landmarks in the texts of historians and politicians get new symbolic functions and become material hubs that spin the thoughts and feelings to go beyond the individual and beyond the social. The first successful attempt however, to bridge the gap between meta-theoretical and actual theoretical perceptions within symbolic languages to be utilized in logics was created by George Bull and August de Morgan in the mid 19th century.

Since then, linguistic logic has gained a new frontier and the notion of meaning has substantially expanded. In his seminal work, *Philosophy of Symbolic Forms*, Ernest Cassirer (1944) re-examines all other symbolic forms – myths, religion, ritual and others (84-88). While in the past, “to understand a meaning” meant to experience and idea, notion or an image of an object, Ogden and Richards (1923), in their *The Meaning of Meaning*, besides the intellectual and cognitive, also brought into being the “emotional” meaning, which gave rise to subsequent introduction of the “prescriptive” meaning too, which pertains to symbols that serve as a vehicle for conveying rules for certain actions (122). Pioneering work in this field was

done as early as the 19th century by Charles Sanders Peirce. His work remained unknown to the wider linguistic community until the publication of his collected manuscripts in the 1930s. It was Charles Morris (1946) who developed the new science of symbols systematically, referring to it as “semiotics” and dividing it into three main disciplines: *syntax* (which analyses relations between symbols), *semantics* (which examines the relation between signs and the objects that they denote) and *pragmatics* (which looks into the use of signs and their relations with the people who use them) (44-45).

A conscious being that interprets the sign need not necessarily be a man. It can be any animal which has acquired a reflex, and thus is able to associate two objects, whereby an appearance of one (symbol) leads to the same reaction as if the other, substituted, object was present. If so, then the sign can be defined solely by the means of physical reactions incited by its appearance. Morris (1946), himself, gave such a definition, which reads: “If an object A induces reactions of a set of organisms O towards the accomplishment of a practical goal similarly (albeit not necessarily identically) to the manner stimulated by another object B, then, for the set of organisms O, A is the symbol of the object B” (96). Since this definition is not ultimately accurate either, for operation with symbols among highly conscious beings is often not accompanied by any immediately perceivable physical reactions (such as listening to music), scientists began to debate a plethora of issues related to an array of symbol and meaning theories. Peirce (1934) saw the sign as “anything that intermediates between the object and the mental process related therewith” (484). When one form can substitute another form and lead to the same mental effect, that it is a “sign”, (or a “representamen”, as Peirce referred to it), and the “mental effect is an *interpretant*, and the form the sign substitutes is in fact its object” (564).

Explanation of signs and symbols, by proxy of terms such as: “mental effect”, “thinking”, or “consciousness” was later severely criticized, because it implied that in such a situation we would not be able to know whether something is a symbol if we do not have an additional method at hand to ascertain whether the symbol has indeed caused a mental process in the head of the interpreter. Under these criteria, the only possible method would be to examine the behaviour of the given subject. This can be illustrated with the example of crossing a street: if we suddenly hear the honking of a horn in our immediate proximity, we become cognizant of a car nearby, which will prompt us to move, or to stop until it passes. To some extent, Morris’s semiotics is an attempt to upgrade the already complex scientific discipline.

The task of linguists remains to explain not only the categories of meaning, but also other fundamental categories, such as: sign, symbol, sense, communication, interpretation and similar. It is pragmatic enough to encompass the issues of determination of specific meanings of individual types of symbolic activities, as well as determination of general conditions under which a certain sign is socially communicable and intelligible to other members of the community. It is not easy to pinpoint which of the existing linguistic disciplines ought to tackle these issues. In that respect, the theories of cognition and logics are too narrow, as they only deal with cognition and logical issues, whereas in this effect, we encounter an entire premise underpinning human experience and reaction in the process of social communication. Ontology too, also examines only certain aspects of the meaning exemplification issue.

II

Setting sails from the generalized theoretical level that looks into the problem of exactness of meaning of *all signs*, one can move onto a more particular level where we encounter symbols that have a more or less rational character susceptible to theoretical analysis, which makes them more malleable to linguistics and philosophy (e.g. scientific symbols, or those in arts). In these instances, all the abovementioned problems spring up in a more concrete form: What is the meaning of words? What is the meaning of utterances? What is the relation between language and thought, language and objective reality? What are the conditions of a maximally effective language communication among people? At this level, we embrace more specific linguistic intricacies, and begin to navigate between metatheoretical and exact semantic considerations. It is a common belief that the issues of meaning in many other linguistic and philosophical categories belong to certain philosophical disciplines – ontology, ethics, that is, that they would be metatheories of pertinent linguistic and philosophical standpoints.

There are situations in which differentiation between the levels of theory and metatheory is totally justified. A certain theory can use a term without giving it any explicit definition. Metatheory would then be a theory of a higher order in which the meaning of such terms would be explicitly explained. One could then argue that the discussion about the meaning of ethical categories (“just”, “brave”, “worthy” etc.) belongs to the area of the metatheory, while the theoretical discussion can only tackle aesthetic categories (“smooth”, “pleasant”, “beautiful”, “ugly”, “felicitous” etc.) of the meta-aesthetics and similar hybrid disciplines. This view is not contrary to the opinion that, in a way, all metatheories belong to logics – they serve to resolve the logical issues of a given theory. It ought to be highlighted that

'logics' here is not seen narrowly, as the science on formal methods of thinking, or conditions of non-controversy within a certain symbolic system. Logics is seen, here, as a science of conditions of learning objective truth. Since communicability is part of those conditions too, that is, mutual intelligibility of a linguistic utterance within a society, every metatheory is actually a special logics or a part thereof, and if we were to uphold the view that logics' business in linguistics is to determine the necessary conditions that thinking ought to satisfy to learn the objective truth, then we should first make it clear what kind of thinking we are talking about. Namely, linguistics cannot deal with thinking as a subjective psychological process in the head of an individual. Just as any other science, linguistics can only ponder a subject that has an objective existence beyond the individual consciousness, which is therefore accessible to other people as such. Such a subject is *a formulated thought expressed in a language*, and language is an excellent vehicle for exploration of thought, for the following reasons.

Linguistic processes are structurally similar to the corresponding process of thinking; it cannot be any other way if language is to be seen as an objective, practical way to express a thought. The bond between thought and language is even more intimate than commonly believed. It is not about first thinking about something, only to express it in language subsequently, thus making it accessible to others. Language is a given matter; certain sounds produced by our larynx, or certain structures of ink made by our hand or the printer that have physical appearance; sound oscillation of molecules in the air, sources of light alterations that can be observed with our senses. Cassirer (1944) highlights the following fact of importance when it comes to the relation between language and thought: "Learning to name objects, a child does not simply add one sign on top of another. It actually learns to form notions for those objects, in order to comprehend the objective world... Without the facility of the name, every new progress in the objectification process would be lost again already in the following moment" (1944: 132). Even when we contemplate silently, we actually think in a particular language. A person with erased memory of any language would not really be able to think at all, if thinking is seen as an articulated, discursive process, rather than just any diffused state of mind. Grace de Laguna (1927) once pointed out: "If an animal cannot express its thoughts in a language, it is so because it has no thoughts to express; as thoughts which are not formulated, are somewhat short of thoughts" (244). Viewed from that angle, language is the decisive formative factor in thinking. When bringing the formative role of language to surface, one ought to bear in mind that language, in its own right, is the result of a previous evolution of experience and thinking.

The character and wealth of its lexis, peculiarities of its grammar and syntax are in full conformity with the experience of human practice in given natural and social circumstances. Once formed, it goes on to exert influence on the thinking of each individual in the given community, as well as on the further course of its cultural creativity. It is, perhaps, the structure of sentence that influences thinking more than any other grammatical factor. In European languages, there are two predominant types of sentences – those in which a predicate is attributed to a subject, and those which express an activity of a subject. In both cases, the subject is something stable, substantial, which leans towards a substantive metaphysics of a kind. It is interesting that this “substantial” mode of thinking has only recently begun to disappear, giving way to scientific language in which relational types of sentences are given preponderance (such as “greenhouse gases are the cause of global warming.”). In primitive peoples’ languages we commonly encounter a type of sentences convenient to describe concrete events, which is different to Indo-European languages in two important aspects. Firstly, they do not include a copula, the subject is not reified, the predicate is not the “essence” inherent to the subject (*Praedicatum inest subjecto*). Hence, it is a thought which is still rather descriptive and concrete by proxy, situational, still bereft of any ambition to unravel deeper, more constant and necessary facets of the object.

Furthermore, in sentences that express an activity, it is not the man who acts and causes action; movement and activity are inherent to the very object, while the man is just brought in relation with them. What is the impact of this language facility on thought? First of all, it instigates a very dynamic viewing of objects – they are no longer matters, but rather an incessant flow of matters. Henle (1958) concluded from this that in this case we are dealing with a Bergsonian rather than an Aristotelian type of thinking (that the Indo-European languages gravitate to) (48). Secondly, it is a fact that the grammar structure alone usually rules the man out as the cause of action, which is in line with the general attitude of the primitive man towards nature. His awe for nature, and his impotence in dealing with it has found its way into the structure of the language. And likewise, language on its part, albeit partially, exerts influence on the formation of a passive state of mind. These examples point not only to the fact that there are significant variations and profound differences in the structure of different languages, but also to the narrow connection between the natural and social conditions of life on one, and the structure of the language on the other, as well as the types of thinking and outlooks on the world on the third side.

III

Language provides the necessary unification of thought of different individuals which is a *conditio sine qua non* of every intersubjective communication. Just as any other form, language is something concrete in the variable, general in the individual. Language imposes the perimeters of expressiveness of the personal, subjective and unrepeatable. Its meanings are general, always a bit stereotypical and worn out from long usage. This creates the ubiquitous dilemma that poets face: How to build oneself with the language that belongs to everyone? An utterance can be said to have surpassed the level of metatheory, and achieved communicability in a wider social environment when the meanings of its individual terms, as well as the sense of the whole sentence, are clear and socially intelligible. In other words, there has to be a possibility for both the sender and the recipient at the other end of the communication chain to possess enough prior experience to adequately interpret what the utterance is meant to convey.

If the communication conditions are not met, it will not be clear what kind of utterance it is, nor what is meant by it. Further on, it will not be possible to determine if it satisfies the rest of the criteria of truthfulness, that is, whether it can be drawn out from previously established utterances and attitudes in conformity with the logical rules (which is the essence of evidencing) and whether it can be used to extrapolate predictions of concrete events that underpin practical activities (which is the essence of testing). There can be different cases in which one of the communication conditions has not been met. For example: a) a polysemic term is used without properly explaining (and the context yields no hint either) which meaning it is being used to denote; b) the meaning of the term has been significantly altered (in comparison to the generally accepted one), and the change has not been explicitly indicated; c) the use of the term is not consistent and varies from context to context; d) there are switches from one type of language to another and it is no longer clear what meaning criteria need to be deployed. Namely, the meaning criteria differ between the common language, scientific language, metaphysics language, art language, religion language, myth language, political propaganda language, etc. Many language signs are meaningless from the purely intellectual or logical point of view, but they get a sense when it becomes clear what their function is. What might appear to be communicable in a popular argot, may seem imprecise in the language of science: what becomes meaningless in the science language, may offer a wealth of meaning in poetry.

It is of utmost importance to elucidate what kind of symbolic function the used terms serve and what kind of language they belong to. From the logical point of view, typically unintelligible signs are those that aspire to tell us something about the world, which at the same time cannot be brought in relation with any practical experience. The cause of unintelligibility can also be found in the tacit utilization of some kind of special logics with divergent criteria. For example, some postulates such as “A is B and A is not B” which are allowed in mathematical logics if they refer to a material object, seem paradoxical and nonsensical in formal linguistics. Every deviation from a generally accepted logics in a certain community (that is a simple and commonsensical logic of non-contradiction) needs to be explicitly indicated and explained. In all these cases there remains an uncertainty regarding the thought that the language utterance means to convey. In other words, if one side in the communication chain uses abstract terms such as “goodness”, “justice”, “time”, “space”, the meaning remains open as to the personal perception of the used terms and whether they are being used at the metatheoretical level or at the level of a specific event. If these words are treated as common symbols denoting the intellectual status of a certain person, the whole sentence can take a completely different meaning.

IV

The genre that a sentence belongs to (scientific, metaphysical or artistic) will determine what the speaker meant to convey with it, and whether his thought also has an objective and socially communicable meaning, and what meaning it is, if interpreted from the point of view of a certain logic and the general theory and discourse analysis? Only after such preliminary semantic considerations can we raise the question of truthfulness and open the possibility to apply other criteria. On the other hand, there are cases where the accurate knowledge of all terms used in a sentence is supplemented by the knowledge of the function that the sentence serves in the given context, which is not only a necessary, but also a sufficient condition of plausibility of the utterance. Such is the case in analytic utterances like: All dogs are animals; or Eight is more than two. If the terms “dog” and “animal” are known, it is obvious that one implies the other. Every dog must be an animal by default, and no further examination of this utterance (its evidencing, or comparison with experiential facts) is necessary; we can be sure of its plausibility without it. Likewise, if we know what “eight” and “two” mean, as well as the relational term “more”, it unexceptionally transpires that there are more units in eight than in two.

The theory of meaning is an introductory segment of logics in that the examination of one utterance precedes the application of all other criteria for the determination of its truth-worthiness. Truth to be told, analytic utterances are always relative to the subject language, in this case, the language of a numeric system. In a different numeric system, definitions of “eight” and “two” can be different, and the sentence may be not only non-analytic, but may also be implausible. It ought to be highlighted here that there is no absolute boundary between analytic and synthetic utterances (in which the former would hinge only upon linguistic conventions and experience and the latter only on experience). One sentence can be both an analytic utterance in a context in which it is implied by a previously provided sentence, and synthetic in an experiential description context that surpasses the meanings of terms provided in previously given definitions. That segment of logics, which examines the conditions of communication and analytic aspects of utterances, logical criteria of sense and nonsense, as well as all other meaning issues that underpin the determination of truth, brings us back to the onset of the theory of meaning, which is, further on, segregated in the three main disciplines of logics – the other two being: the evidence theory and the verification theory, which take into consideration the remaining two groups of condition for objective truthfulness – probity and practical verification.

If a language sign is to have any meaning at all, particularly if it is used practically and successfully in social communication so that it helps people understand each other and coordinate their actions, it certainly means something that is objectively given, something other than itself, independent of the consciousness of any individual. A comprehensive concept of meaning would have to be acceptable to both groups of theories. Unlike any realists or materialists however, an utterance needs to be taken with far greater flexibility. It is a very ample category that includes individual material aspects and general aspect and relations and social institutions, even social ideas and general structures of collective psychical processes, because they are all entities that exist independently of any individual subject. Secondly, they are not absolute objects, postulated *per se*. A man can only know those aspects that he has had contact with (even if it be a very intermediated contact), something that can only be said about the human, man-like world of objects and signs. Semantics is, by its own right, a very abstract scientific discipline. If two or more theories that have at least some of their postulates successfully based on certain real facts, seemingly rule each other out, a question must then be raised whether they perhaps express partially truthful moments that need to be encompassed by a wider, more complex meaning. To fathom the meaning of an abstraction is to take into consid-

eration all the specificity of individual objects it may refer to, the conditions under which it can be applied, as well as the practical consequences relevant for its utilization.

It seemed like a good idea to some contemporary logicians and mathematicians - due to a general tendency of contemporary science to achieve as much exactness as possible - to strive to analyse concrete, qualitative units down to their simple and fundamental relations, to get to some sort of formalization of scientific terminology and theories; to build simplified models and maximally liberated examination of their logical facilities with occasional abstraction of their relations with the real world. Peirce's pragmatism and Korzybski's (1948) semantics follow the same line of thinking - that the abstract should always be exemplified and taken as *extensional* and not only as *intentional*, and that only those symbols be used that substitute real objects (82-94). With its intention to detach the language from the real world and its limitation to examination of internal relations between signs of a language system, exact formalism tends to become a very abstract view on meaning.. There is no doubt that the contemporary scientific revolution has been enhanced by a thorough methodological reorientation of scientists: from description to analysis, from quality to structure, from indirect to direct knowledge, from the attitude that every step in the contemplation process needs to correspond to the existing image of reality, to the position that opinion, to some extent, needs to be allowed to manoeuvre along its own rules, temporarily putting aside the framework of our incomplete image of reality, in order to examine the image critically and move beyond it as soon as possible.

The real world based methodology gained leverage in major achievements of 20th century science - from the theory of relativity and quantum mechanics to cybernetics, information theory, decision making theory, game theory, linear and dynamic programming and bionics. It has given rise to greater precision and objectivity and an unprecedented fruitfulness of contemporary science. Attempts to reach a higher level of precision and exactness are apparent in the long strife to overcome the ambiguity and the haphazardness of a language formed naturally and over time, by building artificial and strict languages in which all terms have a precisely defined meaning, and the operations are derived in accordance with explicitly formulated rules. Greater objectiveness has been reached by shifting the pendulum from quality towards structure, from contents to form. Throughout that complex and dialectic process the maximum of concord around different aspects of meaning is made possible by the very structure and rules of deployment. While observing qualitative aspects, there appears to come to surface a multitude of variations, both on account of practical directness to

the subject, as well as on account of objective changeability of the qualitative criteria. The great potency of today's science, which is best seen in the fact that, today, the total volume of scientific knowledge gets doubled every two decades, enables, to some extent, total liberation of creativity of human thought, even though the whole system begins to look like a play with symbols. Implicit definition make it possible for elementary symbols to retain their most basic and rudimentary layers of meaning.

Symbols are no longer mere quintessential definitions of terms, but also segments of the scheme for derivation of other signs. That is how we come back to the generalization again: what seems to be just a play with symbols becomes a structure with a myriad of possible systems, thus satisfying that purpose, and, at the same time, skillfully avoiding certain fundamental shortfalls of other theories, primarily *regressus ad infinitum*, which arises when trying to define all meanings of a linguistic scheme by introducing a hierarchy in language in the way that meanings of certain terms are defined by other terms, etc. *ad infinitum*, while, at the same time, trying to define the linguistic meanings by bringing them in relation with contemplative or experiential spheres, and avoiding the answers to the most difficult ontological and epistemic questions about the character of the entities that constitute all other spheres of reality. In linguistics, exactness and formalism strive to totally obliterate and deny the very existence of everything that has been assumed for methodological reasons.

The premise of every formalization is terms and theories that have a long history of their own; those that belong to a certain scientific and general culture, whose layers of knowledge have been deeply embedded in the comprehensive world of human experience and thought. Be that as it may, this tendency of subordinating nature to our symbolic activity is always accompanied by an opposite tendency of alienating some symbols that have already been created. Their spontaneous use and the evolution of their meanings often lead to a situation in which they begin to do exactly the opposite of the function that they were originally designated to. Instead of informing and convey information, they begin to misinform, causing emotional resistance, posing barriers and dissention. Language and other symbolic forms are a colossal instrument of influence used by the ruling minority to put into wider circulation different ideas, beliefs, moral norms and stereotypical emotional reactions. Introduction of ambiguity and polysemy in meaning by imposing a metatheoretical rather than an exact meaning can make the words take over the role of dissolution rather than unification, make them forgo their capacity to increase human liberty and ownership of our destiny, and become an adversary that consumes man and prevents him from seeing clearly both himself and others. It is a field

in which crystallization of semantic rules contributes to the bridging of the gap between theoretic and metatheoretic considerations, thereby facilitating the communication process.

REFERENCES

- Cassirer, Ernest. (1944). *An essay on man*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Cassirer, Ernest. (1985). *Filozofija simboličkih oblika* (prvi deo). Novi Sad, Serbia: NIŠRO/ Književna zajednica Novog Sada.
- Cooper, John M. (1997). *Complete works of Plato*. Indianapolis, IN: Hackett.
- De Laguna, Grace. (1927). *Speech, its function and development*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Henle, Paul. (1958). *Language, thought and culture*. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press.
- Korzybski, Alfred. (1948). *Science and sanity*. Lakeville, CT: International Non-aristotelian Library.
- McKeon, Richard. (2001). *The basic works of Aristotle*. New York, NY: Modern Library.
- Morris, Charles. (1946). *Signs, language and behaviour*. New York, NY: Prentice Hall.
- Ogden, Charles K. and Richards, Ivor A. (1923). *The meaning of meaning*. London, England: Routledge & Kegan Paul.
- Peirce, Charles Sanders. (1931-1935). *Collected papers of Charles Sanders Peirce* (Hartshorne, Charles, Weiss, Paul and Burks, Arthur W. (Eds.)). Cambridge, MA: Harvard University Press.

GENRE AWARENESS: ISSUES OF PRIORITY AND APPROPRIATENESS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Tatjana Marjanović

Univerzitet u Banjoj Luci

Creating a rift between conservative and liberal views on language matters, a vigorous debate is still ongoing on whether the often inept public use of English by native speakers should be exposed to criticism, or whether language must at any cost be allowed to evolve free from outside influences. Evaluating the main arguments expressed by each camp, an attempt has been made to examine how the present state of English affects non-native speakers and foreign language teaching in general. Attention is focused on the related issues of priority and appropriateness in the age of electronically mediated language, which has given most forms of communication a speech-like quality and thus blurred boundaries between speech and writing. Gaining awareness of genre as an interpretive framework will guide students towards developing a proper understanding of the relevance of context in selecting an appropriate mode of communication, and make them question for themselves the viability of the premise that there are no rights and wrongs in language use.

It is not politically correct for a linguist (or anyone wishing to be referred to as one) to suggest that certain forms of linguistic behaviour are unacceptable – in this day and age such linguists are clearly out of vogue. Nevertheless, any linguist will claim it her responsibility to develop an understanding of how language is used and always ask the why question. If that same linguist happens to be a teacher, will she not make it her responsibility to help her students, too, gain an insight into what it is that they do with language by invoking the greatly useful concepts of clarity, appropriateness and even logic, all of which go far beyond any set of admittedly tiring conventions of language use.

Much as it seems reasonable to have linguistic choices described and evaluated by the criteria of context- and reason-driven communicative clarity and precision, just about every attempt at communication nowadays receives the glory it honestly does not deserve. Some explain and justify their permissiveness by claiming a democratic turn in ‘globalization and medialization processes’ (Kessler and Bergs, 2004: 79), seeing the latest developments in media-facilitated language as a creative addition rather

than danger to our verbal skills. Similarly, Lakoff (2004: 43) extends her welcome to 'positive social changes: the inclusion of new groups into the public political and cultural discourse.' With the advent of electronically mediated communication, it has probably never been easier to get one's message across – especially in writing, which has made the hitherto elusive realms of the written word accessible to practically anybody, resulting in uncontrollable production and the greatest diversity imaginable.

Some fifty years ago, in one of his essays on the state of English at the time, which he thought was rather precarious, George Orwell did not mince his words, taking it one step further and claiming a positive correlation between thinking and writing:

[The English language] becomes ugly and inaccurate because our thoughts are foolish, but the slovenliness of our language makes it easier for us to have foolish thoughts. The point is that the process is reversible. Modern English, especially written English, is full of bad habits which spread by imitation and which can be avoided if one is willing to take the necessary trouble. If one gets rid of these habits, one can think more clearly [...] (Orwell, 1962: 143)

These and similar thoughts have resonated with my own thoughts that my students and I hardly use the same language anymore, and that a gap that has formed between our distinctly different Englishes is widening by the minute.

These concerns are actually very much in tune with some of the fears shared by quite a few teachers, writers and members of general public who have voiced their disagreement with a growing number of language users taking linguistic matters too lightly. Outspoken criticism aimed at such language inadequacies has never been easier to find in letters to editors, with some expressions of public discontent even meriting full-length articles (see Beal, 2010). The only difference is that they speak up against the often inept use of English by native speakers, not learners.

Although it may seem as if somebody is trying to compare apples and oranges here (the apples being native and oranges non-native speakers), all these voices are indicative of current trends dominating the public sphere of language use these days, featuring first and foremost the apparent loss of the ability to write.

The hotly debated issue made me question my own teaching practices, but it also brought a treacherous feeling of relief – it was easier knowing I did not have to carry the burden alone. After that came more soul-searching and more conflicting thoughts: if there were fears expressed for the direction which English was taking in Britain, America, Australia, and elsewhere in

the English-speaking world, then perhaps I was raising the bar too high for my students.

To give you an idea of just how concerned some language experts are about the present state of English, I have added a quote here taken from the opening chapter of Wynford Hick's *English for journalists*.

Take British university students, for example. The fact is that most of them lack the basic writing skills. This is the shocking but clear message of a report called *Writing Matters* published by the Royal Literary Fund in March 2006. It is based on the experience of 130 writers who worked as RLF fellows in 71 universities, offering students tuition in how to write a letter or an essay, how to draft a report or draw up a job application. (Hicks, 2007: 1)

There are numerous comments to be found in the press, and letters inspired by overwhelming evidence that language users of today largely cannot be bothered with the sheer technicalities of writing such as apostrophes, which are, interestingly enough, often revisited in much of the ongoing debate on the state of English (e.g. Beal, 2010). So, the plural of 'shirt' will often be seen misspelled with an apostrophe, even in some very prestigious high street shops in Britain; on the other hand, the same apostrophe will be banned from places where the intended meaning calls for its presence, as in 'new seasons asparagus', with 'seasons' indicating plural rather than genitive.

I have actually embarked on a dangerous journey here, running the risk of being labelled a prescriptivist, which is considered the deadliest of all sins by the largest portion of today's academia. There is an all-out war being waged between the ranks of the aforementioned prescriptivists and those they sometimes uncomplimentarily refer to as the modern liberals of the English department. Neither camp mince their words as accusations, incriminations and recriminations are exchanged. The unprecedented success of Lynne Truss's best-selling non-fiction book *Eats, shoots & leaves* (2004), revealingly subtitled *the Zero tolerance approach to punctuation*, was soon counteracted by David Crystal's *The fight for English* (2006), equally adeptly subtitled *How language pundits ate, shot, and left*.

It may be that one of the major points of difference between the two is actually the rhetoric they employ when talking about language. There is a feeling that the ardent believer in the sanctity of punctuation and language tends to approach the subject too aggressively, turning it into a combat zone, which is unapologetically decried by Crystal in his book. He counterattacks, admittedly in a little less heavy-handed manner, by deploying key linguistic factors such as appropriateness, clarity, and context:

It would be inappropriate to use *we was robbed* in a serious piece of formal standard English. No argument there. A child who wrote this in an essay

would deserve the red pencil. Equally, a child who said *we were robbed* to a group of his friends in the playground, bemoaning the fact that his side has just lost a football match because of a last-minute goal, would deserve his peers' equivalent of the red pencil. [...] Different usages are appropriate to different settings [...] (Crystal, 2006: 101)

Before we proceed to examine the reflections of the debate on our species, which is the non-native speaker, I would like to cite a few opinions on why the English language has been evolving in this new direction. Most of them are drawn from Naomi S. Baron's *Why email looks like speech: proof-reading, pedagogy and public face*, a paper investigating the causes of much of the current change in general linguistic behaviour in America, most of which seem perfectly applicable to the rest of the English-speaking world.

Baron (2004: 88-91) lists several phenomena she holds responsible for the heavily speech-like character of a lion's share of contemporary American writing, amongst which are the emergence of a student-centred curriculum in the 1970s and a decline in what is called 'public face'.

The educational reforms from the 1970s onwards have basically given more weight to personal opinion than objective argumentation, placing emphasis on what students think versus what they have read or learnt. This shift of focus has rendered the language of writing more informal than it used to be, and also more conversational in tone.

At a broader social level, the pedagogical shift has been going hand in hand with a change in the way people wish to be seen by other members of their community, the current trends strongly favouring informality over formality. Also, the new social reality has considerably weakened the presumption that educational achievement leads to social and financial prosperity. Here is a very telling quote:

When high-school or college drop-outs become multimillionaire (or billionaire) rock stars, basketball players or CEOs of computer companies, the public's belief that higher education is necessary for financial success weakens. So, too, does public commitment to developing the sophisticated thought and language that higher education traditionally nurtures. (Baron, 2004: 90)

She also makes a humorous remark on the seemingly lost habit of proofreading and self-monitoring in the process of writing:

Memory tells me that earlier in my adult career, the bar for printed text was set much higher. I am increasingly in accord with the thesis offered by a reviewer in the *Times Literary Supplement* that about ten years ago, all competent proofreaders must have been taken out and shot. (Baron, 2004: 92)

Now, in the first of these two quotes (that education and success are not necessarily interrelated) we detect a latent concern that a sloppy, careless attitude to writing might by default transfer to our thinking, and that is a dangerous thought.

Indeed, without going into the fine details of those discourse types where boundaries between speech and writing are blurred, formal written discourse is generally described as permanent and planned: writing remains forever, which gives it undeniable weight; then there is the relatively slow pace of writing, which allows for ongoing thought and planning during the writing process. On the other hand, speech (not all speech, of course, but the everyday conversational kind of speech) is ephemeral and unplanned: it leaves no permanent record and proceeds online, which makes it quicker, simpler, and also more vague (Cornbleet and Carter, 2001).

Much of today's writing that I get from my students, non-native speakers of English, resembles speech as we have just defined it. The explanation is simple: we are confined largely to an email and texting culture (some also call it a tick-box culture), which is something of a global trend (Hicks, 2007).

The following appear to be some of the maxims considered universally appropriate in the age of electronically mediated communication: write quickly and briefly because that will save you time and money; do not revise or edit because once read, your message will be deleted anyway; and do not worry about grammar and spelling because does it really matter whether you get it right or not?

But does it really not matter? We have already referred to the existing divide between two major camps: on the one hand, there are academics who proudly showcase their support and extend their welcome to colloquialisation, liberalisation and the effects of e-communication, seeing these changes as positive signs of growing egalitarianism and social democracy (Burrige, 2010: 11); on the other hand, there are the likes of Lynne Truss and others who resist and criticise such a major shift in approaches to language, and who are for that reason repeatedly singled out for their backward tendencies to prescriptivism, purism, conservatism.

It is not an easy dilemma indeed. Fortunately or not, it is not really our choice to make, for our position is that of a non-native speaker, both learner and teacher. We have our own choices to make. Which English do we choose as the best model for our students? Is it the excessively liberal, as some would say, creative language that prefers emoticons to words and loves to flout the existing rules of grammar and punctuation? Surely it cannot be the best model. I am not saying that it ought to be ignored, for it is clearly a big part of our students' lives. Just because I do not feel entirely comfort-

able with Facebook and Twitter, it does not mean that I can go happily around pretending they are not there.

However, I want my students to understand that it is vital to consider at least three key factors before selecting an appropriate mode of communication, and these are context, purpose and receiver (Cornbleet and Carter, 2001). Given the factors, it would clearly be very inappropriate to use 'text speak' in exams. There is also the issue of developing and mastering these different systems, and that does not happen overnight.

If we only take a quick look at some of the descriptions of speech and writing, we shall see that both, their many sub-divisions included, incorporate a wide array of principles. Speech is not some random activity that just happens of its own accord (Carter and McCarthy, 2006). It is, at least in its conversational variety, a highly systematic process consisting of patterns and routines. Consider turn-taking and the related issue of intonation, which itself is – speaking from experience – notoriously difficult to learn, or the phenomenon of phatic talk, the sole purpose of which is to establish or maintain personal relationships with an important social role to play, as Cornbleet and Carter aptly put it, 'in oiling the wheels of social intercourse' (2001: 28).

And what about writing, which cuts across a whole spectrum ranging between formal and informal? How many important decisions have to be made in order to achieve appropriateness, effectiveness and coherence in writing? Writing is not all about lexis, grammar and spelling, it is also very much about discourse structure as a whole, which takes into account aspects like paragraphing, information units and thematic progression (Downing and Locke, 2003). For example, simple narration does not proceed along the same lines as news reporting, as each is defined and governed by a different set of underlying rules: the principle of chronology in narration is superseded by that of relevance in reporting, which may consequently disrupt a mostly neat clausal trajectory in which given precedes new information, and in which clausal themes as points of departure reveal a consistent pattern at discourse level.

The actual language in use is analysed based on diverse contextual factors, possibly as many as sixteen of them (although it would be a rare occasion to require all of them at once): message form, or how something is said and written; message content, or what is being talked and written about; setting, which includes time, place and other physical circumstances; scene, which would be the culturally defined setting; speaker/addressor and hearer/addressee, all of which relate to potential participant roles; purposes – outcomes and goals, both individual and communal; key, or the tone in which communication unfolds; channels, or the media transmitting speech and writing; forms of speech, or the set of linguistic devices used in com-

munication; norms of interaction and interpretation, which are basically meaningful social rules according to which communication unfolds; and genres, or the conventional categories of speech and writing such as news, interview, novel and so on (Hillier, 2004: 5-6).

So I ask again: what do we teach, and what do we teach first? I do not seem to be able to answer the question without posing yet another. If I had to choose a preferred model of pronunciation, what would it be? I would not hesitate about that one: it would have to be either RP (Received Pronunciation or, as some call it, BBC English) or GA (General American) for the simple reason that I have no social or regional justification to speak and teach Scottish English or Estuary English or any other dialect associated with a particular locality. Nor would I be able to emulate it in the first place. I choose the model that best suits a non-native speaker outside the English-speaking world, the standard, if somewhat unreal, variety of spoken English.

Likewise, it seems only fair that in exams I should ask for a relatively formal and 'purified' (or proofread, unlike the Internet variety of English) text, since I would like to believe that exams are still best seen as belonging to a more or less formal context. If nothing else, Standard English happens to be the least controversial of the many varieties of English today. There is also the fact that we teach at university level, and universities are supposed to be places where students are encouraged to use language to the best of their ability, especially those majoring in one.

Finally, I confess I have a problem with *it's spelled with an apostrophe like a contracted form to refer to a possessive pronoun, not only because it is sloppy, but also because the two express completely different meanings.

And I cannot forget that we are engaged in an ambitious endeavour of helping our students face up to the challenge of tomorrow when they get to stand in a classroom of forty and teach the very English they have been taught.

I also have difficulty accepting the somewhat hypocritical view that all language is equal, and that the age of 'institutionalised prescription' (Burridge, 2010: 11) is so over. I suggest you try publishing something written in poor English in an established international journal. The first lines that pop in my mind are 'rigorous peer review', 'make sure that you cite references in your text exactly as instructed', or 'make sure your manuscript is fully revised and edited before sending it for initial screening and anonymized refereeing.'

To that effect, I would like to end with a quote from an *Independent* article:

It's noticeable, too, that the first people to denounce such notions of correctness are the last ones ever to sin against them. (as cited in Beal, 2010: 63)

REFERENCES

- Baron, Naomi S. (2004). Why email looks like speech: Proofreading, pedagogy and public face, in Aitchison, Jean and Lewis, Diana M. (Eds.): *New media language*. 85-94. London, England: Routledge.
- Beal, Joan C. (2010). The grocer's apostrophe: Popular prescriptivism in the 21st century, *English Today*, 26(2), 57-64.
- Burridge, Kate. (2010). Linguistic cleanliness is next to godliness: Taboo and purism, *English Today*, 26(2), 3-13.
- Carter, Ronald and McCarthy, Michael. (2006). *Cambridge grammar of English: Spoken and written English grammar and usage*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Cornbleet, Sandra and Carter, Ronald. (2001). *The language of speech and writing*. London, England: Routledge.
- Crystal, David. (2006). *The fight for English: How language pundits ate, shot and left*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Downing, Angela and Locke, Philip. (2003). *A university course in English grammar*. London, England: Routledge.
- Hicks, Wynford. (2007). *English for journalists*. London, England: Routledge.
- Hillier, Hilary. (2004). *Analysing real texts: Research studies in modern English language*. Basingstoke, England: Palgrave MacMillan.
- Kessler, Angela and Bergs, Alexander. (2004). Literacy and the new media: Vita brevis, lingua brevis, in Aitchison, Jean and Lewis, Diana M. (Eds.): *New media language*. 75-84. London, England: Routledge.
- Lakoff, Robin Tolmach. (2004). The new incivility: threat or promise?, in Aitchison, Jean and Lewis, Diana M. (Eds.): *New media language*. 36-44. London, England: Routledge.
- Orwell, George. (1962). *Inside the whale and other essays*. Harmondsworth, England: Penguin.
- Truss, Lynne. (2004). *Eats, shoots & leaves: The zero tolerance approach to punctuation*. Harmondsworth, England: Penguin.

NARRATIVE STRATEGIES IN *THE JOY LUCK CLUB*

Ivana Gerun

Komunikološki koledž u Banjaluci

The purpose of this paper is the analysis of the way in which Amy Tan's stories are narrated. Main focus is placed on the narrative strategies that Tan uses to depict Chinese-American realities of her female characters, their struggle to define themselves somewhere in-between two cultures, as well as the "enormous agony" of living their lives as "the others". It also attempts to clarify the importance of language in the lives of both first and second generation immigrants in America and its relation to the sense of national and personal identity.

Introduction

Amy Tan is a postmodern multicultural writer; she is a woman and a second-generation Chinese immigrant in America. It is not necessary to read her biography in order to understand this. It is revealed in her work. Her novel *The Joy Luck Club* deals with the Chinese-American reality, with the misunderstandings between first-generation immigrant mothers and their second-generation immigrant daughters. Presenting female characters and their struggle to define themselves somewhere in-between two cultures, Tan is actually trying to discover for herself what it means to be a Chinese and a woman in the American society. What is impressive about this novel is not only the stories, but the way in which Tan writes/tells them. Different narrative structures and various narrative strategies that Tan uses to pass on her remarkable stories make this novel brilliant. She succeeded in making the readers feel and participate in the process of constructing multiethnic and multicultural identity of her characters.

Narrative strategies are becoming the main interest of modern literary critics and theorists. Using different narrative strategies, postmodern multicultural women writers, such as Amy Tan, fight the idea that narration should consist of only one story. Fighting this idea, they also fight the idea that there is only one history or even one identity. Their focus, thus, become individual histories and individual interpretations of different realities, that further influence the change of their identities. They introduce different narrators who tell stories about the past and the present, about their home-

land and America, about what they were and what they have become. Multicultural women writers want the readers to grasp and understand the meaning of the Other; the meaning of what it is to be cut out of your past, not to have the idea of who you are or where you have come from, not to have an ancestor to relate to. That is exactly what Tan does in *The Joy Luck Club*. She tells sixteen stories and thus sixteen different histories (Izgarjan, 2008a: 255). Each of them carries recollections and memories of the past, but also the stories about present life in the new culture. Each of them perfectly pictures intertwining of two cultures and its impact on individuals who feel both cultures as theirs. Walter Shear in his critique on “Generational differences and the diaspora in the Joy Luck Club”, mentions Orville Schell’s review of *The Joy Luck Club* in the *New York Times*, and says that “Schell is struck by the way this book renders vulnerability of these Chinese women in America, the novel’s structure in fact succeeds in manifesting not merely the individual psychic tragedies of those caught up in this history, but the enormous agony of a culture enmeshed in a transforming crisis” (Shear, 1993: 193).

Narrative strategies

Influenced by Maxine Hong Kingston, whose work she admired and felt as deep inspiration, Amy Tan uses the narrative strategy that Kingston introduced into literature and thus enabled multicultural writers to transmit into stories their intricate experience as minority culture members in a dominant culture. This narrative strategy was named Kingstonian genre – talk story. In *The Joy Luck Club*, Tan starts with the talk story and further draws on folk tale, memoirs, biography, autobiography, history and mythology. Tan also uses first person narrative, which makes the readers feel more like listeners than readers. Mothers’ stories are recollections of their past in China and the confusion about how to raise Chinese-American daughters. Those recollections have to be passed on to the daughters in order for the daughters to understand where they come from, who they were, who they are and what they are. The perfect medium for passing on these recollections is a talk story narration that Tan masterfully uses. The talk story served, as Linda Ching Sledge puts it, “to redefine an embattled immigrant culture by providing its members immediate, ceremonial access to ancient lore” (Yu, 2005: 182). Thus mothers’ talk stories act as voices from the past, which daughters have to reinterpret in order to find their own place in the past of their mothers, in order to find “a usable past”, as Shear would call it (Shear, 1993: 193).

The Joy Luck Club even begins with a recollection. The old woman is the first voice from “a thousand *li* away” that we are going to hear (Tan, 1990: 7).

“This feather may look worthless, but it comes from afar and carries with it all my good intentions”, says the old woman (Tan, 1990: 4). Tan uses the metaphor of this seemingly worthless feather to show how a single voice from the past, no matter how worthless it may seem, is actually very significant because it represents the first step towards reconstructing the past which is, in the lives of second-generation immigrants, of crucial importance in forming their identities, in forming their *chi* – their “fundamental self-respect, a desire to excel, a willingness to stand up for one’s self and one’s family, to demonstrate something to others” (Shear, 1993: 197). The feather is a mother’s voice. Mothers from Tan’s novel want to give their feathers to their daughters. They want to give them their voices. Through the talk story narrative strategy, Tan reveals different folk stories and thus reconstructs histories that, various as they are, can also be interpreted in various ways. Through this process, Tan gives the opportunity to daughters to realize on their own that it is upon them to reconstruct their histories. Their mothers cannot do that for them. Because of that, An-mei tells to her daughter: “You must think for yourself, what you must do. If someone tells you, then you are not trying” (Tan, 1990: 140). The mothers can only tell stories. Everything else is up to the daughters.

What is very important is that Tan’s mothers come from different backgrounds. They carry different experiences and different versions of the past. It all serves to support the idea that history is not a homogeneous structure. Tan’s daughters begin their stories with “When I was little, my mother told me...” or “My mother believed...” and then they continue narrations about their lives that are to the great extent influenced by their mothers (Tan, 1990: 140-141). The daughters are focused on the present, but each of their stories involves their mothers. Thus, the narrations never end, but shift from past to present, from mother as a narrator to daughter, and vice versa. The stories flow in circles, in cycles. The novel itself is organized like a *mah jong* game with “everybody talking in circles” (Tan, 1990: 28). Not only does Tan make stories of mothers and daughters flow in a circle, but she further makes each story a combination of multiple cyclic narrations. Tan uses this narrative strategy of multiple narrations with an open end and cyclic structure to show that there is no one independent, whole, closed and concluded story, let alone history.

As Aleksandra Izgarjan cites in her book *Maxine Hong Kingston and Amy Tan: The Woman Warrior and Shaman*, Amy Tan’s intention was not to write a novel, but a collection of stories “connected by theme or emotion or community” (Izgarjan, 2008a: 254). Thus, Tan wrote a collection of sixteen stories corresponding in perfect balance within the four cycles of the novel. The first and fourth cycle are dedicated to mothers’ narrations while

the second and third are dedicated to daughters' narrations. Every cycle is preceded by a prologue which plays an extremely important role in understanding the novel. Each prologue is a specific introduction to four stories told by four different narrators. It acts as a horizon on back of which the readers interpret the stories that follow. The prologues themselves are not connected with each other, but they have the same function. According to Stephen Souris it is their discontinuous form that makes the readers be creative in connecting different segments of the novel (Izgarjan, 2008a: 261). As Izgarjan (2008a) cites, each monologue can be set against the prologue and each cycle of narrations can be understood as Wolfgang Iser's "theme" set against the horizon of the prologue. Izgarjan further stresses the importance of "emotional curve" of each section (261). Tan introduces this "emotional curve" to make the readers sympathize with mothers if the prologue acts as a background to mothers' cycle or with daughters if the prologue acts as a background to daughters' cycle.

The first prologue, "Feathers from Thousand Li Away", serves as a metaphor for the entire novel (Izgarjan, 2008a: 260). It is the core around which all the narrations circle. This core hides in itself the old woman's great expectations expressed in her words:

In America I will have a daughter just like me. But over there nobody will look down on her because I will make her speak only perfect American English. And over there she will always be too full to swallow any sorrow! She will know my meaning, because I will give her this swan – a creature that became more than what was hoped for. (Tan, 1990: 3)

This core also hides the old woman's inability to express her good intentions because the swan was taken away from her by the immigration officials. It also hides her disappointment because her daughter did not turn out what the old woman expected her to be and she could not give her the feather. So, the old woman kept silent and "waited, year after year, for the day she could tell her daughter this in perfect American English" (Tan, 1990: 4). This silence is what sets up the wall of misunderstanding between the old woman and her daughter. The same wall separates the mothers and daughters from Tan's novel. Thus in the first set of narrations the readers meet four versions of the old woman from the prologue, Suyan Woo, Lindo Jong, An-mei Hsu and Ying-Ying St. Clair, who tell stories about their past in China.

The second prologue, "Twenty Six Malignant Gates", and the third prologue, "American Translation", introduce daughters' narrations. Both are given in the form of a dialogue between a mother and a daughter. The "emotional curve" is in favor of the daughters, so the readers sympathize with daughters and perceive mothers as too dominant and overprotective.

These two prologues make the readers feel that daughters are frustrated because they have to fulfill their mothers' expectations without even knowing what these expectations are. Thus the readers perceive the mother-daughter misunderstanding from the daughters' point of view. The narrations that follow bring the stories of June Jing-mei Woo, Waverly Jong, Rose Hsu Jordan and Lena St. Clair.

The fourth prologue, "Queen Mother of the Western Skies", changes the "emotional curve" in favor of the mothers. Through the dialogue between a Chinese woman and her granddaughter, the readers understand that the mothers were and still are confused about which way they should teach their daughters, so that the daughters do not suffer, as the mothers did. The readers also understand that the time has come for the old woman from the first prologue to pass on her feather and her painful story to her daughter. Thus the narrations that follow bring the mothers' stories about the terrible sufferings they went through and the lesson on "how to lose your innocence but not your hope" (Tan, 1990: 239).

In presenting history through different recollections and different stories, Tan also uses autobiographical fiction. This strategy enables her to take autobiographical elements from her past, reinterpret them and adjust them to her fiction. By doing this, Tan sends the message that there is no objective reality, whether present or past. There are only versions of it. She takes those versions to create her story. This strategy also gives her freedom to fill in the gaps in history. Since Chinese immigrants, in a new society, do not have their history, they need to create it. Tan gives her contribution by giving voice to the female past. Driven by the general idea of multicultural women writers that "nation is narration" (Bhabha, 2001: 7), Tan presents multiple narrations of the past, combining autobiography and fiction. This combination is of great importance to multicultural women writers for, as Izgarjan (2008a) emphasizes, to them act of writing is always an act of recollection. Writing connects them to their ancestors and to their cultural identity, but to their contemporaries, too (352). Multicultural women writers, in their work, stress the importance of making one's own history. That is why autobiographical fiction is needed. It gives them a possibility to include their own memories and recollections in their fiction. In her article on postmodern multicultural American women writers, Izgarjan (2008b: 41) calls this possibility the freedom to recreate their identities in the process of recollecting their past and the past of their families. It can be said that the narrative strategies that Tan uses serve as a tool for liberation.

In her effort to save history, culture and identity from being interpreted as homogeneous structures, Tan introduces different language levels in her narrations. It is not by accident because language, as well as struggle with

language, becomes the crucial theme in the works of multicultural women writers for they discover themselves through their attitudes towards language (Izgarjan, 2008a: 17). Language and its usage have a very important role in the work of Amy Tan, too. Her work shows her fascination with the power of language. In her article *Mother Tongue*, she says: “I spend a great deal of time thinking about the power of language – the way it can evoke an emotion, a visual image, a complex idea, or a simple truth. Language is the tool of my trade. And I use them all – all the Englishes I grew up with” (Tan, 1991: 196). All these different Englishes are part of her life and she uses them all in her work. Thus, in *The Joy Luck Club*, we have four language levels. To quote Tan’s words again, those four levels are:

The English I spoke to my mother, which for lack of a better term might be described as “simple”; the English she used with me, which for lack of a better term might be described as “broken”; my translation of her Chinese, which could certainly be described as “watered down”; and what I imagined to be her translation of her Chinese if she could speak in perfect English, her internal language, and for that I sought to preserve the essence, but neither an English nor a Chinese structure. (Tan, 1991: 202)

In her article, Izgarjan (2008b: 39) shows that both Kingston and Tan in their work explore the connection between national identity and language, past and history, center and margin. The very decision on the language an immigrant writer uses is of a crucial importance to that writer.

Tan feels both English and Chinese as her languages. As she explains in her essay *Mother Tongue*, she feels the combination of these two, this hybrid language, as her actual native language. Thus, in *The Joy Luck Club*, we recognize narrative strategies of code switching, which is switching between English and Chinese language. We encounter encoded language, hidden translation or literal translation of Chinese. At the very beginning, in the title of the first story section, the word *li* acts as an indicator that the readers are faced with something different, something unknown that they will have to discover on their own. It seems as if the readers are warned that, unless they are ready to be part of the quest for understanding, they should give up the book at the very beginning. Right at the start, they have to decide whether they are willing to face the Other, or not.

The narrative strategies that Tan uses serve as a tool to make the confusion of being minority in a dominant culture real and understandable. The impossibility to be only American or only Chinese is shown through the impossibility of using only one language, English or Chinese. It always has to be English and Chinese. There is no other way for Tan but to use hybrid language, because that is who she is. The readers have to be very careful while reading the text. For example, in *The Joy Luck Club*, complete dedi-

cation to the text is needed in order for all the subtle switches in language and their meanings to be noticed. The readers often encounter Chinese terms and words, which are sometimes followed by English translation and sometimes they are left as cognitive holes, which readers themselves have to fill in with meanings. Tan explains a Chinese word in English when it appears in the text for the first time, but when that same word is used for the second time it is sometimes left without explanation. For example, in An-mei Hsu's story "Scar", when she talks about her aunt and her brother, she says: "My auntie, who had a very bad temper with children, told him he had no *shou*, no respect for ancestors or family" (Tan, 1990: 35). Here the Chinese word is followed by an explanation, so that the readers know what *shou* means. Later in the story, talking about the relationship with her mother, An-mei says: "It is *shou* so deep it is in your bones" (Tan, 1990: 41). Here, there is no explanation of the Chinese word, as if Tan wanted the readers to learn the meaning of it when it first appeared in the text. Using this narrative strategy, Tan makes the readers feel like immigrants who have to go through the process of acquiring, not only unknown words, but unknown culture and surrounding, too. The readers end up knowing some of the Chinese words. They end up knowing that *hong mu* is a tree so fine there's no English word for it; that *ni* is a traitor to ancestors; that *nengkan* is the ability to do anything you put your mind to; that *chuming* is the inside knowledge of things; or that *chaswei*, *syamei*, *tounau*, *zong-zi* and *ywan-syan* all represent Chinese traditional food for which there are no names in English (Tan, 1990: 11, 20, 36, 47, 57, 71, 128, 271, 282). Apart from single words, Tan encodes whole Chinese sentences into English language, too. Lindo's and Ying-Ying's servants are the ones who pronounce entire sentences in Chinese: "*Shemma bende ren!*" and "*Syin yifu! Yidafadwo!*" (Tan, 1990: 50, 70). These sentences are followed by English translation which is not logical since we know that the whole text is actually translation from Chinese into English (Izgarjan, 2008a: 289). The readers can conclude that those sentences serve as examples of Chinese reality embodied in American world. The mothers' usage of Chinese language, apart from being the sign of China, can also indicate the level of their assimilation in American society. Ying-Ying is the one who uses Chinese language most often, which helps the readers understand that she is far from being assimilated into American reality. By this strategy, Tan emphasizes the duality of immigrant life. Instead of just writing/telling the readers about the double reality in which immigrants live, Tan finds the way to make them feel it.

Driven by the reason explained above, Tan also uses the narrative strategy of literal translation that explains the appearance of constructions like "joy luck". Knowing that such a construction does not exist in English,

readers can understand that it is actually Chinese construction literally translated into English. Tan does the same with Chinese names and titles. The adequate translation for those words does not exist, because their meaning is deeply rooted in Chinese tradition and culture. Outside of it, those meanings can exist only as unusual constructions. Tan introduces constructions like, already mentioned, “joy luck” with the purpose of showing how difficult it is to connect two cultures/languages. Actually, they can never be adequately connected. In order to understand what “joy luck” really means, the readers have to know the Chinese background that gave rise to such a phrase. This English is referred to as “broken English”. That is the English that mothers speak. Because of their “broken English”, their thoughts are often considered to be broken, too. The impossibility to express themselves in English words signals their inability to adjust into new surrounding. Odd and unusual language constructions show their odd and unusual position in the new society. Just like literally translated constructions, the mothers, too, are deeply rooted in Chinese culture. Outside of it, they cannot be understood. They are often judged on the basis of their poor English. As Tan explains in her essay *Mother Tongue*, she once thought that her mother’s thoughts were imperfect because she expressed them in imperfect English. Later she realized how wrong she was. She decided to find a way to reveal her mother’s “intent, her passion, her imagery, the rhythms of her speech and the nature of her thoughts” (Tan, 1991: 202).

Just like the mothers in *The Joy Luck Club* give Chinese voices to their daughters, Tan gives English voices to those mothers. In doing so, she uses the narrative strategy of covert translation. Because of this strategy, readers can hear mothers speak perfect English. But, at the beginning of their narrations in perfect English, there are always indicators that those narrations are actually told in Chinese. For example, when June tells her mother’s story about past, she says: “I dreamed about Kweilin before I ever saw it, my mother began, speaking Chinese” or when Lena says: “But with me, when we are alone, my mother would speak in Chinese” (Tan, 1990: 7, 109). The readers realize that through the book there were only conversations in English, so they can conclude that all the mothers’ stories about past are told in Chinese but translated into English. This narrative strategy serves to show how mothers’ narratives sound not in “broken English”, but in “perfect Chinese”. Tan wanted the mothers’ stories of the past to flow naturally, as they normally would if it were not for the language barriers, so she let them tell their narrations in Chinese. On the other hand, Tan wanted both Chinese and American readers, as well as readers from all over the world, to hear the stories, so she had to translate them into English. Thus, Tan succeeded in passing on perfectly understandable Chinese narrations.

She made it possible for the Chinese talk story to live within English language.

Apart from the language that Tan uses as a sign of China, she also uses Chinese rituals and customs that have meaning and sense only to Chinese people. For example, the scene when An-mei's mother cuts a piece of meat from her arm, puts it in the soup and cooks it as magic in the ancient tradition to try to cure her mother is a part of Chinese reality, but to others it sounds and looks like fantasy. The Moon Festival on the fifteenth day of eighth moon when everyone goes to Tai Lake and waits for the Moon Lady to appear, tell her singing lament and grant one secret wish to each person there is also a part of Chinese reality, but to everyone outside Chinese culture it seems like magic. In *The Joy Luck Club*, Tan describes Chinese marriages (arranged marriage between Lindo and Tyan-yu), wedding rituals (the red candle lighted at both ends announces the beginning of the marriage and if it does not go out during the banquet and all night then the marriage can never be broken), family hierarchy and relationships between family members (the best example is the household of Wu Tsing). Transmitted into an entirely different culture, those descriptions look unreal and magical. In order to show this shift from a culture perceived as real and then, in another surrounding, perceived as entirely unreal, Tan introduces the narrative strategy of magic realism. It is a strategy that serves the writer's purpose to show how extremely difficult, if not impossible and above all painful, it is to exist within two cultures that are mutually exclusive. It is like living in a gap so deep, that the attempt to fill it is doomed from the very beginning.

Amy Tan, like all the other postmodern multicultural women writers, is ready to try to make the difference. They are all struggling, just like the daughters from *The Joy Luck Club*, to overcome their circumstances and succeed in an effort that is beyond their power and their possibilities. They decided to create their own circumstances, their own stories and histories. Just like the Joy luck club that Suyan Woo formed, multicultural women writers formed a club of their own, but instead of *mah jong*, their game is their narration. Nevertheless, the purpose remains the same. That purpose is, to use Shear's words once more, "the determination to hope in the face of constantly altering social situations and continually shifting rules" (Shear, 1993: 195).

Conclusion

The Joy Luck Club is a book that provides an extraordinary experience of actually living through what is being read. Narrative strategies discussed in

this paper make the readers finish the book with the sense of being there, of understanding what it is to live as an individual with double identity and double reality. In the end, the readers feel as being the Other themselves. Talk story cycle, multiple first person narrations with an open end, various narrators, autobiographical fiction, magic realism, different levels of language and its translation are all narrative strategies through which Amy Tan succeeds in creating “an intricate tapestry of a book – one tale woven into the other, a panorama of distinctive voices that call out to each other over time”, as *Chicago Tribune* wrote in its review of *The Joy Luck Club* (Tan, 1990: 1). Tan joined those “distinctive voices”, those “seemingly worthless feathers” into a message, a beautiful swan, which teaches the world that history, identity and reality are not stable, fixed or given constructions that we have to fit in. Quite the contrary, they are unstable constructions that are easily changed and it is upon individuals to search for, recognize, and preserve their realities in the inconsistent and ever-changing world that we all live in.

REFERENCES

- Bhabha, Homi. (1990). Narrating the nation, in Bhabha, Homi (Ed.): *Nation and narration*. 1-7. London, England: Routledge.
- Izgarjan, Aleksandra. (2008a). *Maksin Hong Kingston i Ejmi Ten: Ratnica i šamanka*. Novi Sad, Serbia: Filozofski fakultet.
- Izgarjan, Aleksandra. (2008b). Savremene multietničke američke književnice. *Polja – časopis za književnost i teoriju*, 454, 39-44.
- Shear, Walter. (1993). Generational differences and the diaspora in *The Joy Luck Club*. *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 34, 193-199.
- Tan, Amy. (1990). *The Joy Luck Club*. New York, NY: Ivy Books/Ballantine Books.
- Tan, Amy. (1991). Mother tongue, in Oates, Joyce C. (Ed.): *The best American essays 1991*. 196-202. New York, NY: Ticknor and Fields.
- Yu, Yi-Lin. (2004). *Mother, she wrote: Matrilinial narratives in contemporary women's writing*. New York, NY: Peter Lang.

POZIV ZA PREDAJU RADOVA

Pozivamo sve zainteresovane da nam predaju svoje istraživačke radove i ogledne na pitanja i teme iz ljudskog komuniciranja, posmatrane i analizirane iz različitih uglova, poput kulturološkog, lingvističkog, medijskog, vizuelnog, muzičkog, književnog, psihološkog, sociološkog ili informatičkog. Isto tako, možete nam dostaviti i rasprave o nekom od prethodno objavljenih radova ili na neku od komunikoloških tema, kao i prikaz knjige, filma, predstave, postavke ili događaja koje smatrate važnim za našu oblast. Da bi vaš rad bio razmatran za objavu, pripremite ga u potpunosti u skladu sa redakcijskom stilistikom.

Predaja radova

Radovi se šalju elektronskom poštom ili poštom u dva primjerka, na adresu redakcije. Kada rad bude preporučan za objavu, autor, na zahtjev redakcije, dostavlja rad i elektronskim putem. Pri elektronskoj predaji treba koristiti sistemske fontove (unicode) sa južnoslovenskim dijakritikama.

Autori mogu poslati za objavu samo neobjavljene radove, a predajom radova za publikaciju u časopisu *Znakovi i poruke* autori se obavezuju da iste radove ne šalju za objavu u drugim časopisima. Radovi poslani za objavu se ne vraćaju.

REDAKCIJSKA STILISTIKA

Vrste radova za objavu u časopisu

Izvorni naučni radovi

Izvorni naučni radovi predstavljaju izvještaj o vlastitom istraživanju, odnosno opis, analizu, interpretaciju ili objašnjenje nekog konkretnog teorijskog pitanja utemeljeno na naučno prihvatljivoj argumentaciji. Radovi u časopisu i njima odgovarajući prihvatljivi načini argumentacije mogu biti logičko-teorijski, teorijsko-istorijski, interpretativni i empirijski/kvantitativni (pregledni/anketni ili eksperimentalni). Kod korištenja empirijskog metoda, neophodno je koristiti i statističku analizu i argumentaciju. Svi empirijski radovi slijede sljedeću strukturu poglavlja (tzv. *IMRAD*): *uvod* (koji sadrži: uvod u problem, objašnjenje važnosti problema, pregled literature, istraživačka pitanja i hipoteze), *metod* (opis procedura i načina istraživanja), *rezultate* (navođenje rezultata i statističke analize i argumentacije) i *raspravu* (analizu/raspravu

o rezultatima, ograničenja istraživanja i zaključak). Preporučena dužina rada je od 5000 do 8000 riječi, zajedno sa bilješkama, tabelama i literaturom.

Izvorni ogledi i stručni radovi

Ogledi i stručni radovi u časopisu su originalna, opisno-interpretativna razmatranja naučnog, stručnog ili društvenog komunikološkog, jezičkog ili kulturološkog pitanja čija argumentacija ne mora biti utemeljena na naučnom istraživanju ili bibliotečkim izvorima, nego joj temelj mogu biti i tekuća društvena zbivanja i pojave, te vlastita ili tuđa opažanja ili stručna iskustva. Preporučena dužina oglada je oko 5000 riječi, zajedno sa bilješkama i literaturom.

Rasprave, osvrti i prikazi

Rasprave su kratki, argumentovani stavovi o mišljenjima ili stavovima iznesenim u nekim od prethodnih radova u časopisu ili o nekom komunikološkom, naučnom ili stručnom pitanju. Osvrti su kratki opisi ili objašnjenja značajnih pojava, skupova ili drugih događaja u komunikologiji i srodnim oblastima. U prikazima se iznose opisi i mišljenja o studijama i udžbenicima iz oblasti. Rasprave, osvrti i prikazi dužine su do 1000 riječi, zajedno sa bilješkama i literaturom.

Jezik

Radovi se mogu predati na jezicima naroda Bosne i Hercegovine, odnosno na srpsko-hrvatskom ili na engleskom jeziku.

Priprema rukopisa

Ime i prezime autora ili bilo kakvi podaci o autoru ne smiju se navoditi na naslovnoj strani ili bilo gdje drugdje u radu. Na posebnoj strani se navodi ime i prezime autora, el. adresa, institucionalno sjedište (mjesto zaposlenja, istraživanja ili studija) i kratka biografija. Na dodatnoj strani piše se sažetak rada na srpskom i engleskom jeziku, dužine 50-100 riječi, kao i lista ključnih termina korištenih u radu (5-10).

Rad treba pisati dvostrukim proredom tako da na jednoj strani bude oko 300 riječi. Veličina slova je 12 pt, a širina margina 2,5 cm.

Od petog broja našeg časopisa, upute za navođenje u radu i na kraju rada potpuno su usklađene sa šestim izdanjem Izdavačkog priručnika Američkog udruženja za psihologiju (APA). Kada se rad piše na srpsko-

hrvatskom jeziku, od uputa APA se djelimično odstupa kod pisanja pojedinih pomoćnih riječi u korištenim izvorima, koje se prevode i prilagođavaju našem pravopisu. Kada se rad piše na engleskom jeziku, priručnik APA se primjenjuje u potpunosti¹.

Navođenje izvora u radu i na kraju rada

Kada se u vlastitom radu koriste tuđe ideje, pojmovi, rečenice, pasusi, hipoteze, rezultati istraživanja, interpretacije, teorijske podjele, strukture, klasifikacije, formule, izvorni pristupi i teorije, grafikoni, modeli, skice, šeme, slike, crteži, fotografije, oblici, zapisi, kadrovi, kao i kad se dijelovi tuđih radova prepričavaju ili navode, tada se i u tekstu i bibliografiji tog rada uvijek moraju navesti autor, izvorno djelo i broj strane ili strana, odnosno mjesto u radu ili djelu odakle su pojedini elementi preuzeti.

Navođenje izvora u radu

Korišteni dijelovi tuđih radova, djela, članaka i studija koji se koriste u vlastitom radu, u tekstu se dokumentuju tako što se, najčešće nakon navoda, u zagradi navede prezime autora, godina izdanja i broj strane/strana tuđeg djela koje se citira, prepričava ili pominje.

Na primjer: Pojedini autori ističu da „postoje i druge, mnogo značajnije prednosti koje je sa sobom donela ekspanzija potrošnje na masovnom nivou“ (Kodelupi, 1995, str. 11). Ako se prezime autora izvorno već navodi u prethodnoj ili istoj rečenici vašeg teksta, isti citat se može navesti i ovako: Kodelupi (1995) ističe da „postoje i druge, mnogo značajnije prednosti koje je sa sobom donela ekspanzija potrošnje na masovnom nivou“ (11). Ako se citat ili tema protežu na više posebnih strana, to se dokumentuje navođenjem svake strane ponaosob – (Kodelupi, 1995, str. 11, 23), a ako se protežu na više uzastopnih strana, navodi se opseg strana – (Kodelupi, 1995, str. 11-23). Kada se prethodni izvor navodi u radu na engleskom jeziku, primjeri iz zagrada bi glasili: (Kodelupi, 1995, p. 11), (p. 11), (Kodelupi, 1995, pp. 11, 23) i (Kodelupi, 1995, pp. 11-23).

Kada se citat može integrisati u vlastitu rečenicu ili stav (paragraf), onda se tuđe riječi, pojmovi, sintagme i rečenice navode uz pomoć, odnosno između navodnih znakova. Ako je citat, međutim, duži od četiri reda ili 40 riječi, odnosno ne može se integrisati u vlastitu rečenicu ili stav, takav citat se ne piše pod navodnim znacima, nego ga nakon

dvotačke treba pisati u novom stavu koji treba uvući za 5 mm. Na kraju takvog citata piše se autor, godina i broj strane. Na primjer:

Na prvi pogled, razmatranja ove vrste spadaju duboko u oblast istorijske lingvistike, pa ne mogu biti u bližoj vezi s pitanjima savremene jezičke norme, koja čvrstu i odelitu sinhronu ravan ima za ideal. Međutim, dve daleke oblasti naglo će stupiti u vezu ako postavimo ovakvo pitanje: šta ako se naš jezik ili neki njegov segment nalazi baš danas, na naše oči, u stanju haosa pred promenu? (Nedeljković, 1998, str. 1)

Ako se dijelovi tuđeg djela ne navode, nego se prepričavaju ili parafraziraju, taj tekst se ne piše pod navodnim znakovima, nego se na kraju parafraziranog dijela u zagradi navede prezime autora, godina izdanja i broj strane.

Kada se tuđe djelo navodi ili pominje kao cjelina, onda se u zagradi, nakon pominjanja, navodi samo prezime autora i godina izdanja: (Kodelupi, 1995). Ovakav metod se koristi i kod pominjanja filmskih, muzičkih i scenskih djela.

Kada neki rad ima više autora, kod navođenja u zagradi dva autora se odvajaju veznikom „i“, a više autora zarezima, s tim da se pretposljednji i posljednji odvajaju veznikom „i“: (Cain i Burns, 1999), (Kodelupi, Cain i Burns, 1999). Kada se prethodni izvor navodi u radu na engleskom jeziku, primjeri iz zagrada bi glasili: (Cain & Burns, 1999), (Kodelupi, Cain & Burns, 1999).

Ako se koristi više djela istog autora objavljenih iste godine, tad se u tekstu (i na kraju rada) takva djela navode tako što se odmah iza godine objavljivanja rada navode mala slova po abecednom redu. Na primjer, (Marković, 2005a), (Marković, 2005b).

Na prethodno navedene načine se u tekstu navode autori, odnosno knjige, studije, te članci u knjigama, časopisima i novinama, kao i filmovi i druga djela. Članci, tekstovi i druga djela bez autora navode se pisanjem naziva djela i godine izdanja (Kraj spora, 2007).

Navodi iz radova sa interneta ili drugih elektronskih izvora navode se isto, s tim da se, kada nema broja stranice članka ili teksta, piše broj stava članka iz kog se nešto navodi (Marković, 2008, stav 2). Isti navod na engleskom jeziku se, prema APA, piše: (Marković, 2008, para. 2).

Strana imena se u radu pišu onako kako se izgovaraju na jeziku na kom se piše rad, s tim što se pri prvom navođenju u zagradi ime daje izvorno. Alternativno, strana imena mogu se pisati izvorno u cijelom tekstu, s tim što se, u tom slučaju, pri prvom navođenju u zagradi ime/prezime može napisati i onako kako se izgovora na jeziku rada.

Prezimana autora se kod navođenja u zagradama uvijek pišu izvorno, tj. onako kako su napisana u naslovu knjige ili članka koji se navodi.

Navođenje izvora na kraju rada

Na kraju rada, ispod naslova “Korišteni izvori” ili “References”, ako je rad na engleskom jeziku, uvijek treba navesti spisak svih navedenih i korištenih izvora (koji se pominju u tekstu). Ako se u radu na engleskom jeziku koriste leksikoni, rječnici, atlasi ili enciklopedije na drugim jezicima, iza originalnog naslova se u uglastim zagradama daje prevod takvih knjiga na engleskom jeziku.

Upute za navođenje pojedinih izvora na kraju rada

Način navođenja cijele knjige:

Prezime autora, zarez, inicijal(i) imena, tačka, godina izdanja u zagradi, tačka, *naziv knjige u kurzivu*, tačka, mjesto izdanja, zarez, država izdanja, dvotačka, izdavač, tačka.

Obrazac za navođenje cijele knjige:

Autor, A., i Autor, B. (0000). *Naziv knjige*. Mjesto, Država: Izdavač.

Način navođenja poglavlja u knjizi:

Prezime autora, zarez, inicijal(i) imena, tačka, godina izdanja u zagradi, tačka, naziv poglavlja, tačka, In, inicijali(i) imena urednika, prezime urednika, (Ed.), zarez, *naziv knjige u kurzivu*, pp. i početni i krajnji brojevi strana u zagradi, tačka, mjesto izdanja, zarez, država izdanja, dvotačka, izdavač, tačka.

Obrazac za navođenje poglavlja u knjizi:

1) engleski jezik:

Autor, A. (0000). Naziv poglavlja. In A. Urednik (Ed.), *Naziv knjige* (pp. 000-000). Mjesto, Država: Izdavač.

2) srpsko-hrvatski jezik:

Autor, A. (0000). Naziv poglavlja. U A. Urednik (ur.), *Naziv knjige* (str. 000-000). Mjesto, Država: Izdavač.

Način navođenja članka u časopisu:

Prezime autora, zarez, inicijal(i) imena, tačka, godina izdanja u zagradi, tačka, naziv članka, tačka, *naziv časopisa u kurzivu*, zarez, broj časopisa u kurzivu, podbroj u zagradi neposredno iza broja ako svaki podbroj počinje od strane 1, zarez, početna i krajnja strana članka, tačka.

Obrazac za navođenje članka u časopisu:

Autor, A. (0000). Naziv članka. *Naziv časopisa*, 00(0), 00-00.

Ako je knjizi ili članku dodijeljen DOI, on se obavezno navodi na kraju iza tačke.

Obrazac za navođenje članka u časopisu sa DOI:

Autor, A. (0000). Naziv članka. *Naziv časopisa*, 00(0), 00-00.

doi:00000000000

Kod navođenja filmova, scenskih i muzičkih djela, kao i sadržaja elektronskih medija, koriste se slična pravila kao za navođenje knjige. Kod filmova i scenskih djela autorima se smatraju režiser i producent, kod muzičkih djela kompozitor, a kod sadržaja iz elektronskih medija režiser, autor/urednik i producent.

Ako izvor zauzima više redova, svi redovi osim prvog uvlače se za 5 mm.

Korišteni izvori navode se po abecednom redu prezimena prvog autora, a za djela koja nemaju autora, po prvoj riječi u nazivu djela.

Primjeri navođenja pojedinih izvora na kraju rada

a. knjiga

1) engleski jezik:

Kodelupi, V. (1995). *Tržišna komunikacija*. Beograd, Serbia: Clio.

2) srpsko-hrvatski jezik:

Kodelupi, V. (1995). *Tržišna komunikacija*. Beograd, Srbija: Clio.

b. knjiga čiji je autor pravno lice

1) engleski jezik:

Komunikološki fakultet u Banjaluci. (2004). *Uvod u Komunikološki fakultet: 0405*. Banja Luka, Bosnia & Hercegovina: Author.

2) srpsko-hrvatski jezik:

Komunikološki fakultet u Banjaluci. (2004). *Uvod u Komunikološki fakultet: 0405*. Banja Luka, Bosna i Hercegovina: Autor.

c. knjiga bez autora

The world almanac and book of facts. (2006). New York, NY: World Almanac Books.

d. članak u knjizi

1) engleski jezik:

Poster, M. (2001). Postmodern virtualities. In M. G. Durham & D. M. Kellner (Eds.), *Media and cultural studies: Keywords* (pp. 611-625). London, England: Longman.

2) srpsko-hrvatski jezik:

Poster, M. (2001). Postmodern virtualities. U M. G. Durham i D. M. Kellner (ur.), *Media and cultural studies: Keywords* (str. 611-625). London, Engleska: Longman.

e. članak u naučnom časopisu

Woods, E. (1996). Association of nonverbal decoding ability with indices of person-centered communicative ability. *Communication Reports*, 9(1), 13-22.

f. članak u ostalim časopisima i nedeljnicima

1) engleski jezik:

Nikšić, S. (2007, March). Ustav bez ustava. *NIN*, 2935, 70-72.

2) srpsko-hrvatski jezik:

Nikšić, S. (2007, mart). Ustav bez ustava. *NIN*, 2935, 70-72.

g. članak u novinama sa autorom

1) engleski jezik:

Stanković, R. (2007, March 30). Privreda se vraća iz kome. *Politika*, p. 19.

2) srpsko-hrvatski jezik:

Stanković, R. (2007, 30. mart). Privreda se vraća iz kome. *Politika*, str. 19.

h. članak u novinama bez autora

1) engleski jezik:

Kartica kao poklon. (2007, March 30). *Politika*, p. 13.

2) srpsko-hrvatski jezik:

Kartica kao poklon. (2007, 30. mart). *Politika*, str. 13.

i. članak u naučnom časopisu na Internetu:

1) engleski jezik:

Hutchinson, W. (2006). Information warfare and deception.

Informing Science, 9, 213-223. Retrieved from <http://inform.nu/>

2) srpsko-hrvatski jezik:

Hutchinson, W. (2006). Information warfare and deception.

Informing Science, 9, 213-223. Preuzeto sa <http://inform.nu/>

j. film:

1) engleski jezik:

Ćulibrk, S. (Producer), & Đorđević, A. (Director). (1974). *Otpisani* [Motion picture]. Serbia: CFS Košutnjak – Avala film & Televizija Beograd.

2) srpsko-hrvatski jezik:

Ćulibrk, S. (producer), i Đorđević, A. (režiser). (1974). *Otpisani* [film]. Srbija: CFS Košutnjak – Avala film i Televizija Beograd.

k. televizijski program:

1) engleski jezik:

Latin, D. (Editor), & Pavlinić, V. (Director). (2008, January 21). Mediji i mafija [Television news magazine episode]. In V. Vukašinović (Producer), *Latinica*. Zagreb, Croatia: Hrvatska radiotelevizija.

2) srpsko-hrvatski jezik:

Latin, D. (urednik), i Pavlinić, V. (režiser). (2008, 21. januar). Mediji i mafija [emisija informativnog televizijskog programa]. U V. Vukašinović (producer), *Latinica*. Zagreb, Hrvatska: Hrvatska radiotelevizija.

Svi zajedno:

1) engleski jezik:

References

Ćulibrk, S. (Producer), & Đorđević, A. (Director). (1974). *Otpisani* [Motion picture]. Serbia: CFS Košutnjak – Avala film & Televizija Beograd.

Hutchinson, W. (2006). Information warfare and deception.

Informing Science, 9, 213-223. Retrieved from <http://inform.nu/>

Kartica kao poklon. (2007, March 30). *Politika*, p. 13.

Kodelupi, V. (1995). *Tržišna komunikacija*. Beograd, Serbia: Clio.

Komunikološki fakultet u Banjaluci. (2004). *Uvod u Komunikološki fakultet: 0405*. Banja Luka, Bosnia & Herzegovina: Author.

Latin, D. (Editor), & Pavlinić, V. (Director). (2008, January 21). Mediji i mafija [Television news magazine episode]. In V. Vukašinović (Producer), *Latinica*. Zagreb, Croatia: Hrvatska radiotelevizija.

- Nikšić, S. (2007, March). Ustav bez ustava. *NIN*, 2935, 70-72.
- Poster, M. (2001). Postmodern virtualities. In M. G. Durham & D. M. Kellner (Eds.), *Media and cultural studies: Keywords* (611-625). London, England: Longman.
- Stanković, R. (2007, March 30). Privreda se vraća iz kome. *Politika*, p. 19.
- The world almanac and book of facts*. (2006). New York, NY: World Almanac Books.
- Woods, E. (1996). Association of nonverbal decoding ability with indices of person-centered communicative ability. *Communication Reports*, 9(1), 13-22.

2) srpsko-hrvatski jezik:

Korišteni izvori

- Ćulibrk, S. (producent), & Đorđević, A. (režiser). (1974). *Otpisani* [film]. Srbija: CFS Košutnjak – Avala film i Televizija Beograd.
- Hutchinson, W. (2006). Information warfare and deception. *Informing Science*, 9, 213-223. Preuzeto sa <http://inform.nu/>
- Kartica kao poklon. (2007, 30. mart). *Politika*, str. 13.
- Kodelupi, V. (1995). *Tržišna komunikacija*. Beograd, Srbija: Clio.
- Komunikološki fakultet u Banjaluci. (2004). *Uvod u Komunikološki fakultet: 0405*. Banja Luka, Bosna i Hercegovina: Autor.
- Latin, D. (urednik), i Pavlinić, V. (režiser). (2008, 21. januar). Mediji i mafija [emisija televizijskog informativnog programa]. U V. Vukašinović (producent), *Latinica*. Zagreb, Hrvatska: Hrvatska radiotelevizija.
- Nikšić, S. (2007, mart). Ustav bez ustava. *NIN*, 2935, 70-72.
- Poster, M. (2001). Postmodern virtualities. U M. G. Durham i D. M. Kellner (ur.), *Media and cultural studies: Keywords* (611-625). London, Engleska: Longman.
- Stanković, R. (2007, 30. mart). Privreda se vraća iz kome. *Politika*, str. 19.
- The world almanac and book of facts*. (2006). New York, NY: World Almanac Books.
- Woods, E. (1996). Association of nonverbal decoding ability with indices of person-centered communicative ability. *Communication Reports*, 9(1), 13-22.

Bilješke

Bilješke, tj. fusnote, koriste se samo za propratna objašnjenja, a ne za citiranje ili navođenje izvora. Za sve ideje i objašnjenja koja se mogu integrisati u glavni tekst ne treba koristiti bilješke.

Tabele, slike i ilustracije

Tabele treba koristiti isključivo za one podatke koji se ne mogu uključiti u integralni tekst, a podaci koji se u njima iznose neophodni su za razumijevanje istraživanja, odnosno dokazivanje hipoteza. Kada u tekstu koristite tabele, obavezno ih, po prihvatanju vašeg rada, dostavite elektronski kao slike u rezoluciji 300 dpi, i to kao zasebne dokumente u tiff-formatu. Širina tabele mora biti tačno 9 cm, a visina tabele mora biti 6 ili 9 cm. Alternativno, u slučaju većeg broja podataka, dimenzije tabele moraju biti 9 x 15 cm. Ista uputa i dimenzije vrijede i za slike i ilustracije, koje, međutim, mogu biti i u jpg-formatu. Treba imati na umu i da se tabele, slike i ilustracije štampaju crno-bijelo.

Ostale upute

Detaljnije upute za oblikovanje sadržaja u tabelama, kao i šema, slika i drugih dijelova rada koji ovdje nisu objašnjeni, treba vršiti u skladu sa šestim izdanjem Izdavačkog priručnika Američkog udruženja za psihologiju (American Psychological Association. (2010). *Publication manual of the American Psychological Association* (6. izd.). Washington, DC: Autor).

¹ Upute o primjeni i korištenju APA pripremila i napisala Jelena Čurguz.

ISSN 1840-3239

9 771840 323000